

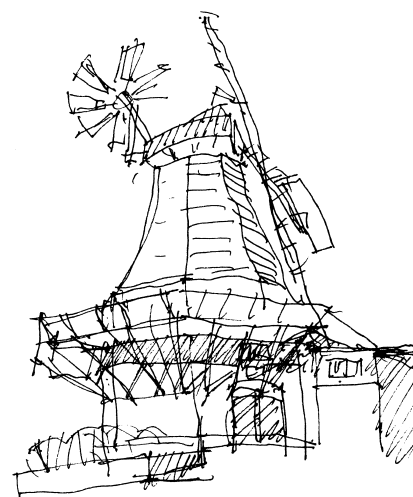

Langeland

-atlas over byer, bygninger og miljøer

Kulturarvsstyrelsen
Kulturministeriet

	Forord / <i>side 2</i>
	Indledning / <i>side 3</i>
Natur	Naturgrundlaget / <i>side 4</i>
Kultur	Kulturlandskabet før 1800 / <i>side 6</i> Kulturlandskabet efter 1800 / <i>side 8</i>
Arkitektur	Arkitektur og bebyggelse / <i>side 10</i>
Kulturmiljøer	Landsbyer / <i>side 12</i> Købstaden / <i>side 14</i> Trafik / <i>side 16</i> Hovedgårde / <i>side 18</i> Virksomheder og industri på landet / <i>side 20</i> Kystkultur og fritidslandskab / <i>side 22</i>
	Rudkøbing indtil 1915 / <i>side 24</i> Rudkøbing efter 1915 / <i>side 28</i> Rudkøbing Havn / <i>side 30</i> Tranekær / <i>side 32</i> Fårevejle og Kragholm / <i>side 36</i> Sydøstlangelands hovedgårdslandskab / <i>side 37</i> Tryggelev og Østerskovvej / <i>side 38</i> Ristinge og Søgård / <i>side 39</i> Magleby Nor / <i>side 40</i> Bagenkop / <i>side 41</i> Lohals / <i>side 42</i> Spodsbjerg / <i>side 43</i> Strynø og Strynø Kalv / <i>side 44</i>
Byggeskik	Byggeskik / <i>side 48</i>
Bevaringsværdier	Bygningernes bevaringsværdier / <i>side 52</i> Rudkøbing Sogn / <i>side 54</i> Hov Sogn / <i>side 56</i> Stoense og Snøde Sogne / <i>side 58</i> Bøstrup Sogn / <i>side 60</i> Tranekær Sogn / <i>side 62</i> Tullebølle Sogn / <i>side 64</i> Simmerbølle Sogn / <i>side 66</i> Longelse Sogn / <i>side 68</i> Skrøbelev Sogn / <i>side 70</i> Fuglsbølle Sogn / <i>side 72</i> Lindelse Sogn / <i>side 74</i> Humble Sogn / <i>side 76</i> Fodslette og Tryggelev Sogne / <i>side 80</i> Magleby Sogn / <i>side 82</i> Strynø Sogn / <i>side 84</i>
Anbefalinger	Følgegruppens anbefalinger / <i>side 86</i>
	Litteraturliste og signaturforklaringer / <i>side 88</i>

Langeland

-atlas over byer, bygninger og miljøer

Kulturarvsstyrelsen, Kulturministeriet

i samarbejde med Tranekær Kommune, Rudkøbing Kommune og Sydlangeland Kommune

FORORD

Der stilles sjældent spørgsmål ved fredninger af bygninger som Amalienborg i København, Århus Rådhus og Jens Bangs Stenhus i Aalborg eller for den sags skyld Tranekær Slot og Brøløkke på Langeland. Men hvad med alle de bygninger, som måske ikke har national interesse, men så afgjort er af betydning lokalt; og hvad med de helheder, som bygningerne indgår i - husker vi også at passe på dem?

De tre kommuner på Langeland har i den sammenhæng taget et meget stort skridt i den rigtige retning. Med Langeland atlas, udarbejdet af Kulturarvsstyrelsen i samarbejde med alle tre kommuner på Langeland, er bygninger og kulturmiljøer blevet kortlagt, og der er herigennem skabt en god platform for formuleringen af en fælles eller måske flere kommunale bevaringspolitikker.

Udarbejdelsen af Langeland atlas er på den led en væsentlig aktivitet for såvel Kulturarvsstyrelsen som for kommunerne på Langeland. Kortlægningen af bevaringsværdier i byerne såvel som på landet, samarbejdet i den nedsatte følgegruppe og befolkningens engagement i arbejdet giver tilsammen det bedste mulige udgangspunkt for en god debat på øen om, hvad der skal søges bevaret, og hvor der kan skabes plads til noget nyt.

Og så er kulturmiljøet for alvor kommet på dagsordenen med Langeland atlas. Kulturarvsstyrelsen har videreudviklet de kendte kommuneatlas, så der ikke alene fokuseres på byer og bygninger, men nu også på de sammenhænge, som binder de kulturhistoriske enkeltelementer i by og på land sammen - det vi i Danmark og i de øvrige skandinaviske lande betegner som kulturmiljøer.

Langeland atlas er blevet til i nært samarbejde med følgegruppen, hvor repræsentanter for alle tre kommuner, museerne, beboerforeningerne, bylaugene og mange andre med kulturhistoriske interesser har deltaget. Arbejdet er desuden blevet fulgt af pressen og de lokale medier, som har været med til at sikre en engageret og positiv medvirken fra befolkningens side.

Nu står de langlandske kommuner så over for den store opgave, at formidle resultaterne fra atlasset til alle dele af øen, ikke mindst ejerne af de bevaringsværdige bygninger og de værdifulde kulturmiljøer, og finde gode holdbare måder at sikre disse for eftertiden.

Brian Mikkelsen
Kulturminister

Jørgen Nielsen
Borgmester, Tranekær

Johan Norden
Borgmester, Rudkøbing

Knud Gether
Borgmester, Sydlangeland

*Følgegruppen,
konsulenter og
medarbejdere
fra Kultur-
arvsstyrelsen:*

Johan Norden, *Rudkøbing Kommune (formand)*
Elna Rasmussen, *Rudkøbing Kommune*
John Kjær Andersen, *Rudkøbing Kommune*
Jens Østergaard Larsen, *Rudkøbing Kommune (sekretær)*
Jan Bønnelykke, *Sydlangeland Kommune*
John Hjorth, *Sydlangeland Kommune*
Elisa Hansen, *Tranekær Kommune*
Preben Holmskov, *Tranekær Kommune*
Peter Dragsbo, *Kulturmiljørådet Fyn (udtrådt 1/1 2002)*
Ole Mortensøn, *Langelands Museum*
Helle Ravn, *Langelands Museum*
Helle Hansen, *Langelands Museums bestyrelse*
Jens Møllerup, *Rudkøbing Byhistoriske Arkiv*
Erland Storm Hansen, *Lokalhistorisk Forening for Lindelse, Humble og Tryggelev-Fodsløtte sogne*
Anni Vinding, *Lokalhistorisk Forening Magleby-Bagenkop*
Preben Theodorsen, *Lokalhistorisk Forening Magleby-Bagenkop*
Jonna Jespersen, *Nordlangelands Lokalhistoriske Forening*
Leif Ottosen, *Bevaringsforeningen for Langeland og Strynø*
Jan Halsted Hansen, *Bagenkop Bylaug og Bagenkop Erhvervsforening*
Knud Holm, *Dageløkke Borgerforening*
Henrik Nielsen, *Hesselbjerg Bylaug*
Frode Hansen, *Lindelse Ejerlaug*
Henning Hansen, *Lokalrådet for Spodsbjerg, Longelse, Fuglsbølle og Skrøbelev*
Arne Engstrøm, *Ristinge Bylaug*
Jens Bech, *Strynø Beboerforening*
Hans Erik Bønnelykke, *Tranekær Sogns Beboerforening*
Otte Arnsted, *Tullebølle Borgerforening*
Erik Pilegaard Petersen, *Langelands Landøkonomiske Forening*
Jens Oldenbjerg, *Langelands Tolvmandsforening af 1954*
Niels Jørn Krogh Petersen, *Langelands Håndværker- og Industriforening*
Poul Erik Gotfredsen, *Lohals Borger- og Håndværkerforening*
Lars Larsen, *Humble Erhvervsforening*
Kaj Kroman Larsen, *Rudkøbing Grundejerforening*
Henning Strandby-Madsen, *Rudkøbing Handelsstandsforening*
Christian Ahlefeldt-Laurvig, *Tranekær Gods*
Hans Ahlefeldt-Laurvig, *Hjortholm Gods*
Lis Jensen, *Kulturarvsstyrelsen*
Eske Møller, *Kulturarvsstyrelsen*
Jørgen Elsøe Jensen, *Sven Allan Jensen as*
Thomas Jensen, *Sven Allan Jensen as*
Robert Mogensen, *Sven Allan Jensen as*

*Langeland er et af de områder, hvor det blæser mest i Danmark.
Vindfløj på taget af fiskerhuset på Ramshøj, Ristinge havn.*

Det er en stor opgave at sikre bevaringen af landets værdifulde bebyggelser og kulturmiljøer - en opgave, som kræver et udbredt samarbejde mellem befolkningen og offentlige myndigheder. For at kunne understøtte kommunernes bevaringsarbejde har Kulturarvsstyrelsen videreudviklet det gennemprøvede kommuneatlaskoncept til et bredere atlas over byer, bygninger og miljøer.

Langeland atlas indeholder en kortlægning og analyse af Langelands og Strynøs fysiske fremtræden anno 2002, med vægt på perioden efter oldtiden. Atlasset sigter på at give både en oversigtlig og en detaljeret gennemgang af øernes kulturmiljøer og bygningsværdier. Det består således af en samling generelle redegørelser, tematiske gennemgange og afgrænsede udsnit af et områdes samlede kulturlandskab, samt en sognevis registrering af bevaringsværdierne for bygninger opført før 1940.

Atlasset har tre hovedafsnit. I det første redegøres for landskabets tilblivelse og den kulturhistoriske udvikling frem til i dag. I det andet afsnit gennemgås kulturlandskabets store temaer, landsbyerne og købstadens bebyggelsehistorie, vejnettet og trafikstrukturen gennem tiden, hovedgårdene i det åbne land, virksomheder på landet, kystkulturen og fritidslandskabet. I det følgende afsnit beskrives en række kulturmiljøer, der optræder som afgrænsede geografiske områder, hvor kulturmiljøet i en koncentreret form afspejler væsentlige sider af samfundets historie.

Endelig fremlægges i det tredje afsnit det sognevis resultat af bygningsregistreringen, hvor ca. 7.000 bygninger opført før 1940 er kortlagt med angivelse af deres bevaringsværdi.

Atlasset afsluttes af følgegruppens anbefalinger om bevaring og udvikling. Udover det materiale som kan ses i atlasset, er der i forbindelse med kortlægningen af disse ca. 7.000 bygninger fra før 1940 opbygget en database, som rummer bevaringsværdier og fotos af de enkelte bygninger. Databaseen gør det muligt for de langelandske kommuner at anvende registreringen som et værktøj i deres sagsbehandling. Der stilles også en gennemgang af 60 værdifulde kulturmiljøer til rådighed for kommunernes bevaringsarbejde. Gennemgangene understreger det væsentlige i de udpegede kulturmiljøer og beskriver de enkelte elementer mere detaljeret end i selve atlasset.

Atlasset er tænkt både som et værktøj i den daglige planlægning og som grundlag for politiske beslutninger om bevaring. Men nok så væsentligt sigter det på at være en let tilgængelig fremstilling af et kompliceret emne og en guide til at opleve de mange herligheder, som findes på Langeland og Strynø.

NATURGRUNDLAGET

For ca. 15.000 år siden trængte baltiske gletschere i istidens sidste fase gennem Østersøbækkenet henover Sjælland og gennem bælteerne frem til Østjylland. Fremstødet smeltede tilbage inden en ny kuldeperiode fik landet til at hæve sig over havet. I fastlandstiden, som denne periode kaldtes, løb Limfjorden og bælteerne som floder, og Sydsandinavien var landfast med England.

De lave partier af dette fastland blev igen oversvømmet af havet under en ny varmeperiode med kraftig afsmeltning af isen i slutningen af jægerstenalderen for ca. 7.200 - 6.000 år siden (atlantisk tid). Især Nordsøen og store partier af det nordlige Jylland fra Djursland i sydøst til Hanstholm i nordvest blev oversvømmet.

Med en fortsat landhævning nord for 0-linien eller vippelinien fra Nissum Fjord over Fyn til Grønsund blev store dele af Litorinahavet tørlagt, mens landet syd for 0-linjen sank og visse steder blev dækket af hav. Det sydfynske øhav er et sådant område.

Langeland har fået sit landskabelige særpræg af de sene baltiske isstrømme, der skød frem foran hovedmassen af gletscheris i Østersøen. Ved mødet med Fyn, som udgjorde et isoleret dødis-område fra den skandinaviske hovedis, delte gletscheren sig i to grene rundt om øen. Den 20 meter høje Ristinge Klint er således dannet af lillebæltgletscheren, der løb mod vest. Isen har brækket de permafrosne bundlag op i store flager og skubbet dem sammen på højkant som en bunke spillekort. Mindst syv serier med en vandret flage øverst kan følges i forløb mod vest hen over klinten. Samme type af geologiske formationer findes på Ærø.

Det øvrige Langeland er præget af Storebæltgletscherens israndstadier, der løber på langs gennem øen. Rantlinierne kan med stor sikkerhed følges som buer under Store Bælt og over på sjællandssiden ved Korsør og Agersø. Deres forløb helt ned til Langelands sydspids antyder, at Storebæltgletscheren har fortrængt Lillebæltgletscheren på dette sted.

Havet er altid nærværende på Langeland. Udsigt ned ad Renevej mod Ristinge Nor med Marstal i det fjerne.

De mange lavtliggende vådområder er et typisk træk ved Langeland. Her som himmelspejl ved Påø Enge.

Videnskabernes Selskabs kort fra 1783 som viser Sydfyn, dele af Sønderjylland og øhavet med bl.a. Langeland, Tåsinge, Ærø og Als.

På Langeland ses storebæltisens randstadier som en vrimmel af omkring 10-40 m høje, små enkeltliggende, såkaldte hatbakker (efter deres rundpuldede facon), der samler sig i syv, otte kæder på langs gennem øen. De op mod 1.200 hatbakker er yderst specielle for Langeland og spiller en dominerende rolle i landskabet.

Hatbakkerne består i hovedsagen af lagdelt grus og moræneler og menes aflejret i hulheder og issøer langs gletscherens kantbræmmer. Ved afsmeltningen er materialet afsat som de karakteristiske bakker. Det er formentlig storebæltgletscherens frem- og tilbage-rykning under afsmeltningstiden, der har samlet dem i randlinier og sine steder også trykket dem uden at udlette dem. Områderne mellem Lindelse Nor og Bagenkop, langs øens vestside, og området ved Tryggelev og Fodslette mod sydøst, hører til de landskabeligt mest interessante. Gulstav Klint og Downs Klint på Langelands sydspids er rester af hatformede bakker, som havet har eroderet.

Landsænknings syd for 0-linjen gjorde det sydfynske område til et øhav. Herefter er det i hovedsagen vind og vejr, som har formet landskabet. Ved slutningen af atlantisk tid for ca. 6.000 år siden udgjorde Det sydfynske Øhav med Langeland og Ærø endnu et sammenhængende landområde, afskåret fra Fyn af en strømrende i det nuværende Svendborgsund. Øhavet er derefter dannet ved fortsat landsænkning, og kystlinierne er formet af vandets og vindens kræfter i forening med menneskelig aktivitet.

Bølger og havstrømme har udlignet Langelands østkyst og dele af vestkysten, hvor der findes typiske eksempler på udligningskyster. De består af korte klintstrækninger, vekslende med lave partier af tidligere vige og bugter, som er blevet lukket af tanger og strandvolde. En del af vestkysten, og især den midterste strækning mod det sydfynske øhav, karakteriseres som lækyst. Her har kysten bevaret en oprindelig form med udbredte vige, bugter og strandenge. Ved inddæmninger i 1800- og 1900-årene er betydelige dele af disse arealer indvundet til landbrug.

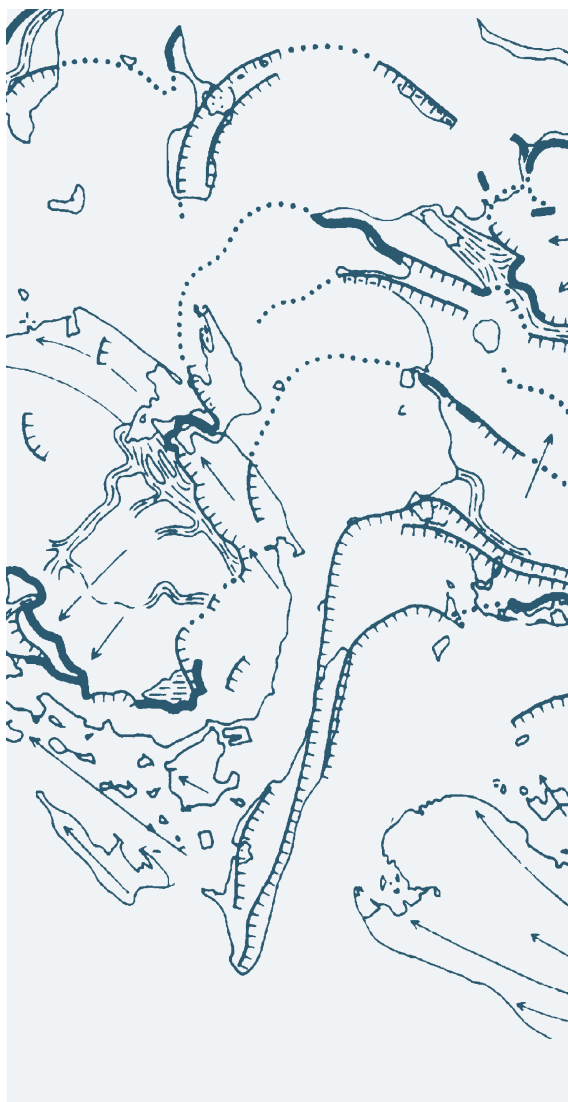
Langeland har 140 kilometer varieret kyststrækning, og der er kun få steder over tre kilometer til vandet. Kystlandskabet udgør sammen med de mange vådområder, hatbakkerne og det jævne bundteræn en værdifuld og særpræget geologisk arv. De våde områder optages af moser, søer og enge, hvoraf de store moseområder ved Tranekær og især sydøens mange strandsøer, må fremhæves som væsentlige landskabselementer.

Udligningskysten med de lange smalle forstrande mod Langelandsbælt ses her ved Sylten og Påø Enge.

Særegent for det langelske landskab er vrимlen af hatbakker. Billedet viser nogle flotte eksemplarer fra Vesteregnet på Sydøstlangeland.

Større israndsbakker

Israndslinier

Hypotetiske forbindelser

Smeltevandsafløb

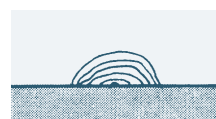
Terræn, der viser indlandsisens bevægelsesretning

Issø

Gletcheris

Hatbakke

I istidens sidste fase trængte baltiske gletchere henover Sjælland og op gennem bæltene frem til Østjylland. Efter Smed 1979.

På Langeland ses storebæltisens randstadier som lange kæder af små enkeltliggende hatbakker. Efter Nørrevang 1979.

KULTURLANDSKABET FØR 1800

Mennesker har udnyttet Langelands rigdom af naturressourcer gennem årtusinder. Klimaet har været gunstigt, jorden frugtbar, og de vekslende naturtyper og det omgivende hav tilbød gode muligheder for jagt og fiskeri. Den konkrete udnyttelse ændrede sig gennem tiden, men øsituationen har altid sat et afgørende præg på kulturlandskabet.

Langeland rummer en af landets store koncentrationer af stengrave fra den tidlige bondestenalder, fx Kong Humbles grav umiddelbart nord for Humble kirke eller Hesselbjerg Langdysse umiddelbart syd for landsbyen Hesselbjerg. Stengravene stammer fra perioden ca. 3.600 til 3.200 før Kristus. Rester af jernalderbondens marker ses i skovene Østre og Vestre Stigehave umiddelbart nord for Lohals. Her angiver lave volde og terrasser, hvor marker og skel fandtes. Andre synlige rester vidner mere indirekte om denne tid - naturlige skel i landskabet, der har fungeret som ejerlaugsgrænser, eller landsbyer som har bevaret deres navne fra jernalderen.

Forud for den nordiske middelalder gik en periode med befolkningsmæssig og økonomisk vækst. Væksten kan spores overalt i Vesteuropa fra 600-700-årene og tilskrives gerne fraværet af visse epidemiske sygdomme. I Nordfrankrig, Flandern og Sachsen udvikledes forudsætningerne for en fælles-europæisk kultur, som byggede på en kristen enhedskirke, et overlegent krigsvæsen, udvikling af agerbruget og indførelse af markedsøkonomi. Denne fælleskultur udbredtes i perioden ca. 900-1350 over det meste af Europa.

Omkring år 1000 blev magtforholdene i Danmark stabiliseret. Den kristne kirke etablerede sig, og der indtraf en periode med kulturel og samfundsmæssig tilpasning til europæiske forhold. Moderniseringen åbnede for en kraftig økonomisk vækst frem til 1200-årenes slutning. Ved midten af 1300-årene blev Europa ramt af pest, der i de følgende knap 400 år virkede som en effektiv bremse på befolkningstilvæksten. I 1700-årene trak pesten sig bort fra Vesteuropa, og der indtrådte igen en periode med befolkningsvækst og modernisering af samfundet med økonomiske og sociale reformer. De moderne tider, som vi lever i, har deres afsæt her.

Ved middelalderens begyndelse flyttede de eksisterende landsbyer til egnede steder for det nye, intensive agerbrug, der var baseret på sædskifte og brug af hjulploven som nyt markredskab. Fra disse moder- eller adelbyer udskiltes et stort antal udflytterlandsbyer.

Kortet viser bondestenalderens storstensgrave, jernalderbondens marker og middelalderens byer og veje.

I perioden ca. 1000-1300 blev antallet af landsbyer på Langeland næsten tredoblet. Hovedparten findes stadig. De ligger næsten alle langs midten af øen, som var bedst egnet til agerbrug. Senere opstod kun få nye landsbyer i uudnyttede lakuner i landskabet som overdrev og skove, fx Ristinge, Kragholm og Hennesved, eller på ubeboede øer som fx Strynø. Fiskeri vedblev i hele perioden at være et væsentligt led i fødevarerforsyningen.

Landbrugets vækst åbnede mulighed for, at der i slutningen af 1100-årene kunne grundlægges en handelskøbstad på Langeland. Rudkøbings beliggenhed er typisk for denne gruppe af middelalderlige købstæder. De findes altid ved midten af det størst mulige opland, så flest mulige fik den korteste vej at tilbagelægge. Men også med adgang til havet af hensyn til købmændenes skibstransporter.

Den intensive landbrugsdrift gjorde landskabet mere åbent end tidligere. Færdslen voksede og samlede sig i faste veje mellem landsbyerne og købstaden.

De følgende ca. 600 år, frem til 1700-årene, gennemløb samfundet ingen grundlæggende forandringer. Landbrugets driftsformer ændredes ikke, og de økonomiske og sociale relationer forblev i hovedsagen de samme. Fra 1300-årene og især gennem 1400-årene begyndte herremænd imidlertid at udskille deres enemærker og flytte ud fra landsbyerne til steder i det åbne land med eng og skov.

På trods af hovedgårdenes udflytning forblev det langelske kulturlandskab i hovedsagen stabilt. Landsbyer og købstad blev liggende, hvor de oprindeligt blev anlagt, og det overordnede vejnet mellem dem forblev stort set intakt. Rudkøbings middelalderlige byplan er fortsat velbevaret, og administrative grænser i form af herreder, sogne og grænser mellem ejerlaug fortæller overalt om det gamle samfund.

Landsbyerne har i mindre omfang end Rudkøbing bevaret deres oprindelige bebyggelsesstruktur. Det skyldes først og fremmest jordens udskiftning omkring år 1800 og gårdenes efterfølgende udflytning. Men byplanen er som regel bevaret. På markerne er sporene efter middelalderens driftsfællesskab så godt som udviskede. Hovedgårdenes gamle kulturlandskaber fremstår imidlertid stadig let genkendelige med deres udbredte marker, enge og skove, og de karakteristiske hovedbygninger med tilknyttede voldsteder, alléer, haver og parker.

Af stående bygninger er kirkerne og Tranekær Slot de eneste fra middelalderen. Af verdslige bygninger opført før 1800 findes enkelte andre hovedgårde - Søvertorp, Hjortholm og Brøløkke - samt bindingsværkshuse i Rudkøbing og på landet.

Lave volde og terrasser i skovene på Hov angiver jernalderbondens marker. Som her i Vestre Stigehave.

De romanske stenhuggere har på flere af Langelands kirker efterladt sig kraftfulde og livlige relieffer. Fisken her ses på Snøde kirkes sydside.

Søvertorps barokke hovedhus fra 1600-årene er med sit valmede tag og store frontkvist et smukt eksempel på Langelands ældste bindingsværk.

Hesselbjerg Langdysse er en af de markante storstensgrave fra den tidlige bondestenalder.

Fodslette er en af Langelands gamle adelbyer. Kirketårnet hæver sig 'stumt' over den foranliggende skolebygning.

KULTURLANDSKABET EFTER 1800

Befolkningsstiltvæksten og den teknologiske udvikling i 1700-årene åbnede for en modernisering af samfundet. Staten påtog sig opgaven og brugte anledningen til at afvikle den decentrale magtstruktur, som var knyttet til hovedgårdene. Ved en række store landboreformer omkring år 1800 ændredes vilkårene på landet radikalt. Landboreformerne blev gennemført sideløbende med andre reformer, som en omordning af skolevæsenet, af de kommunale indretninger og liberalisering af det politiske liv og erhvervslivet. Alt sammen med det formål at fremme samfundets økonomiske potentiale gennem selvstændiggørelse, initiativfremme og uddannelse.

I perioden ca 1780-1810 blev jorden udskiftet. Hver gård fik sin egen jord, så jordbruget kunne frigøres fra den middelalderlige fællesdrift. De øvrige store landboreformer bestod i overgangen fra fæste til selveje og i arbejdskraftens frie bevægelighed. På Langeland medførte udskiftningen mange steder, at bøndergårde med fordel kunne flytte ud fra landsbyerne til deres jord på marken. Gennem 1800-årene opstod således en ny bebyggelse af bøndergårde og huse i det åbne land. De forladte gårdtofter i landsbyerne blev gennem årene i stedet bebygget med landarbejderhuse og anden beboelse.

Tranekær og Strynø udgør særtilfælde. Omkring 1800 var grevskabet Langeland på Tranekær Slot en af Danmarks største privatejendomme. Efter sin overtagelse i 1791 begyndte den foretagsomme ejer, generalmajor Frederik greve Ahlefeldt-Laurvig, at omdanne landsbyen til en residensby for de mange funktionærer og håndværkere, som blev knyttet til slottet. Strynø udgør et særtilfælde af helt andre årsager. Her blev de udflyttede gårdes grunde optaget af små sømandshuse gennem en relativ kort periode fra ca. 1860-1910, idet den kraftige vækst i skippererhvervet skabte behov for mange søfolk i det sydfynske område.

De øvrige landsbyer blev i forskellig grad præget af udviklingen. Nogle forblev ret uberørte af de nye tider. Andre fik mange landarbejdere tilknyttet hovedgårdene, og endnu andre overgik til at blive små lokalcentre for det nære opland. I 1800-årene begyndte landindustrier at optræde i større tal. Først de hollandske vindmøller, som ofte afløste ældre stubmøller på samme sted, og fra 1880'erne også andelsmejerier eller private mejerier. Brugsforeningsbevægelsen nåede også til Langeland i denne periode.

Gunstige konjunkturer for landbruget ca. 1840-1880 betød, at hovedgårdsejerne i vid udstrækning kunne bygge nye hoved- og produktionsbygninger og deltage i de omfattende landvindingsprojekter. Steensgaard, Nedergaard, Fårevejle og Skovsgaard fik således alle nye hovedbygninger i disse år.

Steensgårds hovedbygning spejler sin nygotik i vandgraven.

Kortet viser det nutidige vejnet og vore dages sommerhusområder samt Langelandsbanens udstrækning fra 1911 - 1962.

Udskiftningen ændrede det langelandske kulturlandskab. De nye markskel blev trukket op af stengærder og levende, enrækkede hegn. Der blev gjort indhug i skovene, og foretagsomheden betød, at lavninger blev drænet og nor og vådområder inddiget og afvandet. Udtørringen af det store Magleby Nor betød således en stærk forandring af kulturlandskabet på Sydlangeland.

Et særligt element i det langelandske landskab udgør de mange frugtplantager med deres snorlige søjlerækker af frugttræer.

I 1911 åbnede Langelandsbanen mellem Rudkøbing, Spodsbjerg og Bagenkop. Jernbanen medførte, at Humble på Sydlangeland fik stationsbypræg. Jernbanen bragte også vækst til Spodsbjerg og Bagenkop og gjorde det muligt for mindre landindustrier at opstå. Banen blev nedlagt i 1962, samme år som Langelandsbroen blev indviet.

Rudkøbings første større foretagender var brændevinsbrændierier. I 1840'erne opstod det første jernstøberi på Nørrebro, og på Rue opførtes et teglværk. Foretagsomheden trak arbejdere til. De bosatte sig langs indfaldsvejene i byens periferi. I løbet af 1800-årene blev Rudkøbings befolkning tredoblet og antallet af ejendomme steg fra godt 200 til knap 600. Detailhandelen voksede frem fra omkring 1850. Havnen blev udbygget, og handel og udveksling mellem land og by og omverdenen tog kraftigt til.

Den økonomiske fremgang i 1800-årene fik også skibsfarten til at ekspandere. Som andre sydfynske købstæder oplevede Rudkøbing en stærk vækst i skibsbyggeriet og sejlstrafikken. Efter 1. verdenskrig mistede udenrigssøfarten sin betydning. Men færgefart og transport af varer til og fra øen med motorskibe var stadig vigtig, indtil broforbindelsen i 1962 fuldstændig forrykkede den gamle balance.

På Langeland var 1900-årene præget af jævn til moderat økonomisk vækst. Befolkningstallet blev fordoblet fra 10.000 til 20.000 i 1800-årene, hvorefter det holdt sig ret konstant til 1950'erne. I dag udgør den samlede befolkning på Langeland ca. 15.000.

Øen var et landbrugsområde med overvejende mindre gårde iblandt større brug. Efter 2. Verdenskrig afstedkom mekaniseringen en øget fraflytning på landet. Denne tendens er fortsat til i dag, hvor familiebruget afløses af stadigt større og mere industrialiserede landbrug.

Det åbne land præges i beskedent omfang af tekniske anlæg, som lokale kraftvarmeværker og moderne vindmøller. Bortset fra enkelte nye veje mellem Langelandsbroen, Spodsbjerg og Bagenkop har vejnettet i hovedsagen bevaret sin gamle struktur.

Bryggeriet 'Langeland' på Spodsbjergvej i Rudkøbing er et godt eksempel på fabriksbyggeriet i 1880'erne.

Den store gård i Hennemveds østlige udkant er afskærmet mod vejen af en fint klippet bøgehæk, som står oven på et lavt stendige.

Langelands frugtplantager udstiller hvert forår sine flørlette blomsterkroner.

Lindelse mølle, der kan ses viden om, står som et kendingsmærke i landskabet.

Rudkøbings udvikling har i 1900-årene været af nogenlunde samme omfang som den almindelige byudvikling i Danmark. Der er opført store forstadskvarterer mod nord og øst, iblandet industrivirksomheder og institutionsbyggeri. Den brofaste forbindelse gav imidlertid ikke den forventede økonomiske vækst. Langeland var og er, som de øvrige udkantsområder i Danmark, hæmmet af sin beskedne befolkning og den perifere geografi, langt fra landets økonomiske og uddannelsesmæssige centre.

Fra midten af 1800-årene betød de nye tider med flere mennesker og bedre trafikmidler, at fiskeriet kunne få en større betydning. Som erhverv knyttede det sig til de eksisterende kystbebyggelser i Rudkøbing, Bagenkop, Lohals og Spodsbjerg. Herudover blev mindre fiskersamfund etableret på Strynø, Ristinge og enkelte andre steder.

Ved overgangen til 1900-årene begyndte fritid og rekreation at blive et alment gode. Der kom badehoteller i både Lohals og Spodsbjerg. Efter 1. Verdenskrig opstod sommerhuskolonier på Hov, i Spodsbjerg og ved Ristinge. Siden er der opført store sommerhusbebyggelser ved Stoense Udflyttere, Østerskov og Nordenbro Vesteregnet samt mindre steder ved fx Løkkeby og Botofte. I 1960'erne kom sejlerfolket til. Der er i dag anlagt store og gode lystbådehavne i Rudkøbing, Spodsbjerg, Dageløkke, Lohals og Bagenkop. Med de senere års fokus på turismen, har turisterhvervet opnået en betydende rolle i den samlede langelandske økonomi.

Hovedparten af bygningerne på Langeland og Strynø er opført før 1. Verdenskrig. Rudkøbing indtager en særstilling, idet byudviklingen her er fortsat til langt op i 1990'erne med anlæg af store, nyere bolig- og erhvervsområder. Men også Bagenkop, Humble og Tullebølle fik deres parcelhuskvarterer i sidste halvdel af 1900-årene.

Byggeri i Rudkøbing

Villaen på Rue 31 i Rudkøbing er et udsøgt eksempel på dansk skønvirke.

Købmandsgården i Østergade 24 i Rudkøbing står magtfuldt og sikkert på sin sorttjærede sokkel.

Ørstedsgades brede, åbne rum og store grundstykker appelerede til byens borgerskab. Husene er store og velbyggede. Stilen er klassicistisk.

I 1920'erne opførtes en række velbyggede villaer udenfor den gamle bymidte. Som her på Spodsbjergvej 32. Stilen er nybarok i Bedre Byggeskik regi.

Arkitekt Jørgen Størmoses fine kædehusbebyggelse på Ringvejen 1 - 19 i Rudkøbing.

Bebyggelsen på Langeland er overskuelig og hierarkisk velordnet. De gamle færgebyer er alle placeret i hvert sit hjørne af øen - Rudkøbing mod vest, Spodsbjerg mod øst, Lohals mod nord og Bagenkop mod syd. Byerne er indbyrdes forbundet af øens hovedveje, som løber sammen i et stort kors, der krydses i Rudkøbing, øens gamle købstad. Langs hovedvejene, hvor bivejene er tilsluttet, ligger kirke-landsbyerne fra 1100-årene. Langs bivejene, der som regel stikker vinkelret på kysten, ligger middelalderens udflytter-landsbyer, oftest som slyngede vejbyer. Endelig ligger hovedgårdene og de senere udflyttede gårde fra 1800-årene også langs bivejene, men som regel længere nede mod stranden.

Det meste af det langelandske byggeri er godt byggeri. Fuldmurede og velfunderede huse, som fremstår i en god vedligeholdet stand. Mange af husene frembyder helt åbenbare arkitektoniske kvaliteter - velproportionerede med en fast fagdeling - og mange er tillige udstyret med smukt udførte detaljer. De fleste af disse huse er opført før 1. Verdenskrig. Men også fra perioden efter krigen er der mange gode eksempler.

Bygninger i bindingsværk har været brugt både i by og på land i århundreder. Men fra anden halvdel af 1800-årene skiftede byggestilen til fuldmurede huse. På landet i første omgang dog kun for stuehusenes vedkommende. Udlængerne blev fortsat opført i bindingsværk århundredet ud.

Byggeskikken i Rudkøbing er præget af 1800-tals klassicisme. Både i sin simple udformning, som arbejderboligerne langs Nørrebro, i sin mere borgerlige udformning som i Ørstedsgade, og i sin mest raffinerede form som fx i Apotekergården, Brogade 15. Men også det tidligere bindingsværksbyggeri er at finde i Rudkøbing - endog med eksempler af stor arkitektonisk skønhed, som købmandsgården Østergade 24 og præstegården på hjørnet af Torvet og Ruestræde i Østergade 2.

Af større sammenhængende bindingsværksbyggerier i Rudkøbing skal også nævnes købmandsgårdene i Nørregade, som indenfor de senere år er blevet fuldstændig nyistandsatte, så det samlede område omkring Nørregade 12 - 14 fremstår som et dejligt tidssvarende miljø med velindrettede lejligheder og friarealer til gårdsiden.

Beskrivelsen af byggeskikken i Rudkøbing vil dog ikke være fyldestgørende uden at nævne de mange fritliggende villaer, som blev opført i 1920'erne i den såkaldte Bedre Byggeskiks stil med høj kælder og halvvalmede tage. Dette byggeri ligger som et bælte omkring den gamle bymidte, og adskiller denne fra den moderne by, som voksede frem i 1950'erne og 1960'erne. Gode eksempler på Bedre Byggeskik findes på Kastanjevej, Rolighedsvej, den inderste del af Spodsbjergvej og på Jens Winthersvej.

Rudkøbing er også begavet med nogle virkelige gode eksempler på bygninger opført i slutningen af 1800-årene og begyndelsen af 1900-årene i skønvirke stil eller som historistiske stilefterligninger. Kvarteret omkring Rue rummer mange fine eksempler herpå, med Rue 8 og Rue 31 som de fornemste.

Østergade 36-38 fra 1914 repræsenterer et gennemført eksempel på byggeri opført med reference til tidligere tiders byggestil - her renessansens herregårdsbyggeri. Bygningen sprænger, med sit store volumen og sin modulerede facade med frontkviste og karnapper, fuldstændig bymidtens mere beskedne og beherskede klassicisme. Den umage indpasning tilgives på grund af bygningens udtalte kvaliteter.

Efterkrigstidens moderne byggeri er grupperet omkring Ringvejen og øst for denne. Iøjnefaldende er således 2-familiehusene på Ringvejen 1-19, som blev opført i 1949. Bebyggelsen er en god repræsentant for den såkaldte danske funktionelle tradition - en krydsning mellem det rationelt og industrielt tænkte, men håndværksbaserede byggeri, som var fremherskende i årene efter 2. Verdenskrig. Bebyggelsen påkalder sig, med sine røde, skråt-stillede gavlfacader, umiddelbart opmærksomhed, som et charmerende og venligt boligbyggeri.

Byggeri på landet

Østergade 36 - 38 i Rudkøbing står stor og mægtig i sin herregårds-skikkelse. Foto fra 1920'erne.

Den store og industrielt orienterede byudvikling der startede i midten af 1960'erne, omfatter for Rudkøbings vedkommende omtrent det dobbelte areal af al tidligere byudvikling.

Med Ringvejen som den vestlige grænse strækker den moderne by sig ud til Omfartsvejen i øst, til Brovejen i nord og til Vejlen mod Syd. Området omfatter både bolig- og erhvervsbyggeri. Boligbyggeriet er opført som parcelhusbyggeri, det vil sige fritliggende enfamiliehuse på ensartede store grunde. Et sådant tidstypisk kvarter udgør bebyggelsen omkring Schnorsvej, hvis slyngede linjeføring adskiller beboelsen mod nord og vest fra erhvervsbyggeriet mod øst.

Også det tæt-lave boligbyggeri, der opstod i 1970'erne, har i Rudkøbing fået sine gode repræsentanter. Helstøbt er således bebyggelsen mellem Humblevej og Vejlen, hvor Skindhändlervej giver adgang til nogle mindre gårdanlæg, hvorom boligerne grupperer sig. Bebyggelsesplanens udformning er bestemt i en lokalplan fra 1978 - den nye tids helt dominerende plandokument.

Søvertorps barokke hovedbygning har til havesiden fået tilføjet en markant, fuldmuret midtrisalit.

Broløkkes fint pudsede hovedhus fra 1758 fik godt 100 år senere sin kloning. En nøjagtig kopi af det oprindelige hus opførtes vinkelret på det gamle.

Foruden kirkelandsbyerne langs hovedvejene, de øvrige landsbyer langs bivejene og de større kystbyer, er det langelandske landskab præget af mindre og mellemstore udflyttergårde og af hovedgårdene.

Hovedgårdene påkalder sig naturlig interesse. De har været genstand for en ambitiøs udfoldelse, hvor arkitektur og landskabsværdier er indgået i en fælles komposition. Mange af de nuværende hovedbygninger er opført omkring midten af 1800-årene efter tegninger af landets bedste arkitekter. Fx tegnede G. F. Hetsch Steensgård og Egeløkke, mens N. S. Nebelong stod for ombygningen af Tranekær Slot. De ældste hovedgårdsbygninger fra 1600- og 1700-årene er opført som barokhuse i bindingsværk, fx Søvertorp og dele af Hjortholm, eller som klassicistiske huse med pudsede facader, som fx Broløkke fra 1758.

Det øvrige landbrugsbyggeri på Langeland har udviklet sig fra firelængede, overkalkede bindingsværksgårde, som stadig kan ses i landsbyerne Hesselbjerg og Ristinge, til trelængede gårde fra slutningen af 1800-årene. Den fjerde side af anlægget blev ofte markeret med en mur, en hæk eller en træække.

Den trelængede gård på Kragholmvej 33 har udlænger i bindingsværk og strå, mens hovedhuset er opført i mur og tegl.

Omkring 1860 begyndte stuehusene at blive grundmurede, først pudsede, senere i blank mur.

Ved lensafløsningen i 1919 blev en række statshusmandsbrug oprettet på Langeland. Husmandskoloniernes karakteristiske tolængede ejendomme kan ses flere steder, fx ved Søgård og Ormstrup.

Omkring 1950 var landbrugets bygninger stadig tilpasset en produktion, der krævede stort folkehold. Man havde både heste, køer, grise og planteavl. Med mekaniseringen og den større specialisering blev der brug for færre folk på gårdene og andre bygningsformer.

I 1970'erne tog specialiseringen fart, og dermed også nybyggeriet, og som noget specielt på Langeland tillige genanvendelsen af ældre bygninger. Hvor man før havde brugt de traditionelle materialer - røde teglsten og til dels cementsten, blev de nye maskinhaller og lader bygget med stålspær og stålplader. Og hvor det tidligere var de lokale håndværkmestre, der forestod byggeriet blev det nu opført af specialiserede typehusfirmaer.

Den firelængede gård på Østersøvej 7 i Hesselbjerg har et smukt udformet hovedhus med klassicistisk frontgavl og gennemgående sålbænk.

Landsbyer

Middelalderens intensive agerbrug gjorde det hensigtsmæssigt, at landsbyerne lå på markjorden eller på grænsen mellem marker og enge. I 1000- og 1100-årene flyttede Langelands daværende ca. 30 landsbyer derfor til steder, som var velegnet for det nye agerbrug. Fra disse moder- eller adelbyer udskiltes hen mod 50 nybyggergrupper, der slog sig ned på uopdyrkede områder af moderlandsbyens jord. Anlægstiden klingede af ved overgangen til 1300-årene. Derefter opstod kun få nye landsbyer på afsidesliggende overdrev og i skovområder.

Fra middelalderens begyndelse og indtil udskiftningen omkring år 1800 blev landsbyernes jorder drevet inden for et overordnet driftssystem. Markjorden var inddelt i områder, vange eller tægter, som blev besået eller hvilede i et fast sædskiftemønster. Den enkelte gård havde sine agerstrimler fordelt over hele markjorden, så alle fik andel i de enkelte områders gode og dårlige partier. Hver gård dyrkede således sine egne agre, men inden for rammerne af en fælles omdriftsform.

Driftssystemerne var tilpasset jordbunds- og klimaforholdene. På Nordlangeland var trevangsbrug fremherskende. Det skovrige Tranekær sogn havde dog alsædebrug (årlig besåning uden hvile/brak). På det sydlige Langeland brugte man en særlig variant af tovangsbruget, hvor den enkelte mark dyrkedes i fire år og lå i hvile i fire år, det såkaldte 'Lillebælt-system'. Til landsbyerne hørte desuden eng, overdrev, tørvemoser og skov. Udnyttelsen af disse ressourcer skete også efter fælles vedtægter.

Hovedparten af Langelands landsbyer ligger langs det indre af øen, hvor terrænet var mindst vådt og kystskovene gav læ. Landsbyerne ligger som regel midt i deres ejerlaug. De kystnære landsbyer er dog ofte beliggende i udkanten af deres ejerlaug - længst væk fra stranden. Hovedparten af landsbyerne har form af de slyngede veje, som løber igennem dem. Andre er vejforstebyer eller regulerede vejbyer. Kun Strynø by var en regulær forsteby, som efter middelalderen udviklede sig til en forteklyngeby.

Med udbredelsen af sognestrukturen i 1100-årene blev fjorten af Langelands adelbyer kirkebyer med præstegårde. Strynø sogn opstod i 1500-årene.

Man kender ikke meget til de sociale forhold i landsbyerne de første to til tre århundreder af middelalderen. I flere af dem fandtes formentlig en eller to større sædegårde - som det for eksempel stadig kan ses i Ny Skrøbelev - som drev et større landbrug ved hjælp af husmænd og smågårdsfæstere.

Landsbyen Botofte er en gammel adelby, hvis landsbypræg står i et specielt forhold til nabobyen, residensbyen Tranekær.

Pederstrup er anlagt som udflytterby fra Nørre Longelse ved foden af en bakke mod øst.

Kortet viser Langelands gamle vejsystem og landsbyernes placering i forhold hertil.

Efter hovedgårdenes udflytning fra 1300-årene, bestod landsbyerne af jævnt store fæstegåde, som på Langeland og Strynø var ret beskedne. Senere gennemførte godsejere mange steder en omfordeling, så gårdenes andele blev ens og dermed lettere at administrere. Langelands mange mindre hovedgårde med spredt strøgods og forekomsten af en del selvejergårde medførte, at sådanne egaliseringer var sjældne i 1600-årene. Men i 1700-årene forekom de, og især i forbindelse med udskiftningen blev der foretaget en del.

På Langeland var antallet af gårde det samme ved år 1900 som ved midten af 1600-årene, ca. 760. I 1700-årene blev en del fæstegårde nedlagt og jorden henlagt under nyoprettede avlsgårde. Når antallet af gårde på Langeland alligevel var nogenlunde stabilt skyldes det, at nedlæggelser blev modsvaret af ny-anlæggelser i skovområderne på Hov.

Antallet af huse på Langeland har altid været relativt højt, som det er typisk for kystnære egne. Med hovedgårdsdriftens udvikling og befolkningens tilvækst gennem 1700-årene steg antallet markant. I 1805 var der 1.027 huse på Langeland mod 644 gårde, og i 1903 var der ca. tre gange flere huse end gårde.

Udskiftningen omkring år 1800 betød et ophør af det middelalderlige driftsfællesskab. Ved en gennemført omstrukturering af jorden fik den enkelte gård sit tilliggende samlet på en eller nogle enkelte marker. Hvis de lå et stykke væk fra landsbyen, kunne det være fordelagtigt at flytte ud, når gården alligevel trængte til en om- eller udbygning.

Ved udskiftningen opdeltes landsby-ejerlaugenes jord i de udskiftningsblokke, vi kender i dag. Matrikelskellene kom til at danne mønster for jord- og stendiger og senere læplantning. Med de sidste par årtiers stadig stærkere strukturændringer i retning af større og mere industrialiserede landbrug, er udskiftnings-tidens kulturlandskab kommet under pres.

Med udflytningen blev landsbyerne mere eller mindre tømt for deres gårde. Mange steder blev de ledige tofter opfyldt af nytilkomne huse. Fra 1800-årenes slutning udviklede nogle landsbyer sig til små oplandscentre med mejeri, butikker og mindre håndværksvirksomheder. Langelandsbanen fra 1911 lettede etableringen af småindustrielle virksomheder og butikker, så de bedst beliggende stationsbyer kunne udvikle sig til lidt større centre.

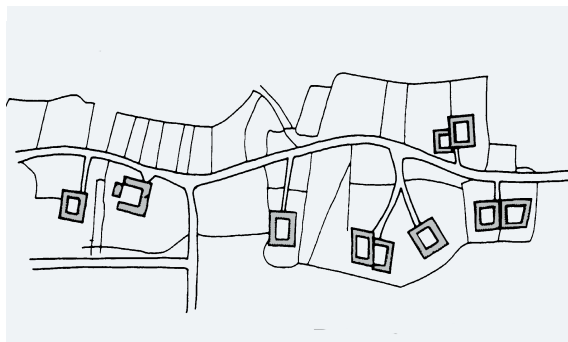
Der findes kun få landsbyer på Langeland med velbevarede træk fra tiden før udskiftningen. I Fyns Amts landsbyundersøgelse fremhæves især Kragholm, Ny Skrøbelev og Herslev. De øvrige er mere eller mindre omdannede. Andre med særlige landskabelige værdier præges i dag af fritidsliv og turisme, fx Ristinge og Spodsbjerg.

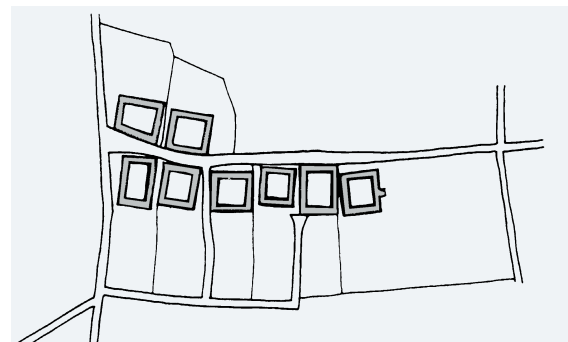
Hennetved er opført på et areal, der er ryddet for skov i middelalderen.

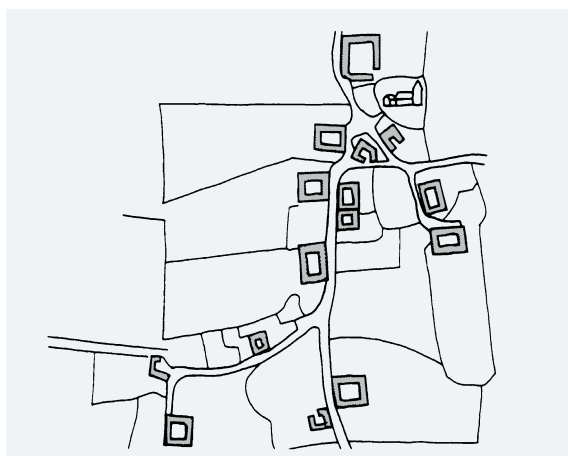
På Hov går markskellene fra kyst til kyst.

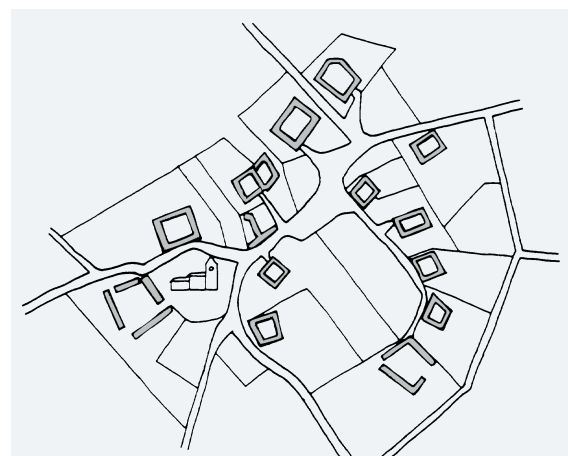
Slyngbet vejby. Terrænbestemt bebyggelse, der følger en vej, som slynger sig gennem landskabet.

Reguleret vejby. Gårdtomterne fordeler sig regelmæssigt i næsten samme størrelser på begge sider af en vej.

Vejklyngeby. En udbygning af en slyngbet vejby, hvor gårde og huse ligger i en uregelmæssig klynge langs et mere eller mindre kompliceret gadenet.

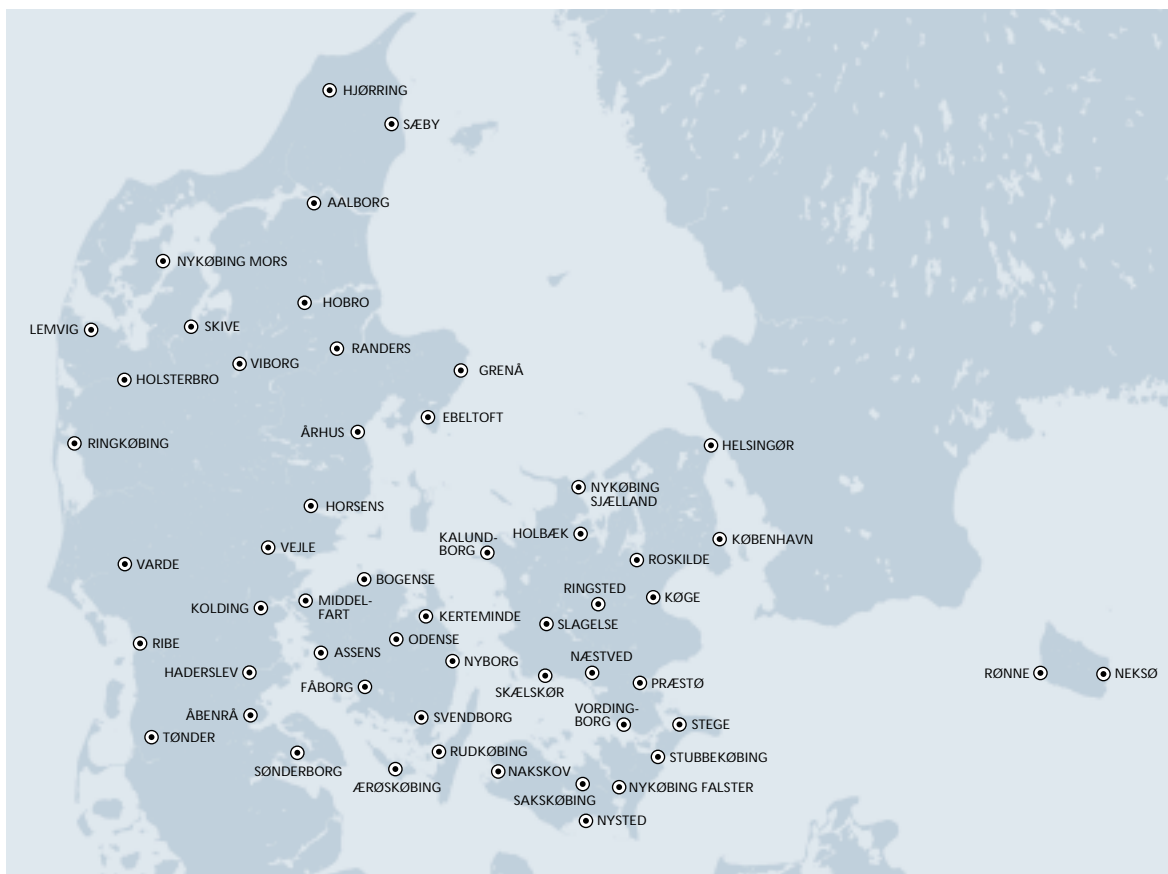
Forteby. Landsbyen er opbygget omkring en indre plads foran gårdene. En forteklyngeby er en forteby, hvor fortet er blevet bebygget.

Uregelmæssig vejforteby. En vejklyngeby opbygget omkring en fortelignende gadeudvidelse. Tegninger efter Hastrup 1964.

Skovbygd. Bebyggelsen er opført efter forudgående skovrydning. Der er ofte relativt få gårde og ingen struktur i deres indbyrdes placering.

Handelskøbstæder i middelalderen inden for Danmarks nuværende grænser.

Rudkøbings placering i landskabet er bestemt af to hovedkrav: At flest mulig fik den kortest mulige vej til byen samt adgangen til havet. Langelands østkyst er generelt åben og strømfyldt, hvorimod der på vestsiden findes fladvandet lækyst. Ved Rudkøbing løber en strømmende tæt ind under land, som gav mulighed for bekvem landgang. Endvidere kunne Vejlen syd for byen bruges som vinterhavn.

Middelalderens intensive landbrug havde behov for jern til plovskær og andre redskaber. Fældningen af skovene til fordel for agerbrug og græsning fjernede det energimæssige grundlag for jernudvinding. Jernmalm og træ fandtes derimod i rigelige mængder i skånelandenes randegne og i Sydnorge, hvor der til gengæld var knaphed på fødemidler. Den indbyrdes afhængighed mellem de adskilte producentgrupper gav grobund for et fremgangsrigt handelsliv. Handelskøbstæder opstod, markedsøkonomi udbredtes og samfundet civiliseredes.

Rudkøbings byplan er typisk for de 54 købstæder, som blev grundlagt i perioden ca. 1050-1225 inden for Danmarks nuværende grænser.

Byernes opbygning er altid dannet af hovedgader, som i forlængelse af de indløbende landeveje munder ud i en bymidte med torv og kirke.

Side- og baggader følger sig efter terrænet til planens hovedfigur, mens brogaden løber så direkte som muligt fra torvet ned til stranden med skibsbroen.

Når middelalderens mange handelskøbstæder alligevel afviger fra hinanden, skyldes det ikke forskelle i funktionel eller social hensende, men alene tilpasningen til forholdene på stedet. Byer som er omgivet af opland på alle sider har gerne to eller flere indløbende landeveje med en centreret bymidte. Randbeliggende byer dannes ofte af et enkelt eller to tætliggende hovedstrøg med en randbeliggende bymidte. Den udvalgte bygrund indeholdt næsten altid områder med forskellige levestedskvaliteter, som gav anledning til at markere de sociale skel. Endelig betød en stærkt kuperet bygrund, at byen ofte fik forvredne former, terrænrelief-byer, mens en jævn grund har affødt byer med symmetriske parallelformer, jævngrundsbyer.

Rudkøbing er en randbeliggende terrænreliefby. Den er anlagt ved midten af øen ud mod den læ vestkyst. Her skyder den brede bakke, Rue, sig ud som et næs mellem øhavet og Vejlen. Bygrunden udgøres af bakkens faldende flade mod nord. Byen blev grundlagt i slutningen af 1100-årene, hvorfra kirkens ældste dele stammer.

Gåsetorvet i Rudkøbing blev udlagt som plads i begyndelsen af 1700-årene, da bebyggelsen omkring kirken opførtes. Torvet prydes i dag af Bissens statue af H. C. Ørsted.

Smedegade husede oprindeligt købstadens smede, som var henvist til at bo på dette 'isolerede' sted i byen.

Brogade, som forbandt Torvet med skibsbroen, er her skildret stemningsfuldt med legende børn, diligencen og et par mandfolk foran Café Washington. Foto fra ca. 1907.

Den middelalderlige byplan er sammensat af to hovedstrøg, Østergade og Nørregade, som i en slynge mødes på Torvet, hvorfra Brogade løber ned til stranden. Trafik fra det frugtbare Midt- og Sydlangeland søgte gennem Østergade til Torvet, mens trafik fra det arealmæssigt mindre, og mindre frugtbare Nordlangeland løb gennem Nørregade eller over den senere Ørstedsgade til Østergade. Nørregades mindre betydning som hovedgade fremgår af, at den ikke løber direkte til Torvet, men opløses i sidegaderne, Sidsel Bagersgade, Grønnegade og Vinkældergade.

Rudkøbing er en af landets allerbedst bevarede og mest udtryksfulde middelalderbyer. Lokaliseringen i midten af oplandet er skarpt oprykket på grund af øsituationen. Byens hovedstruktur er klart formet af beliggenheden og de indløbende landeveje.

Byens sociale opdeling træder frem med en særlig styrke, fordi bygrunden rummer steder med markant forskellige kvaliteter. De bedste byggegrunde langs Østergades sydside var beboet af byens førende personer. Den nordvestlige del af byen - ned mod stranden og udsat for vind og vejr - var beboet af byens fattigste indbyggere.

Ingen anden dansk middelalderby indeholder så klart et aftryk af sit terrænrelief som Rudkøbing. At den har kunnet bevare sin oprindelige disposition gennem århundrederne, skyldes først og fremmest samfundets stabile grundkonstruktion, afgrænsningen til Vejlen og øhavet samt at trafikmidlerne forblev relativt uforandrede, og at den økonomiske udvikling var behersket.

Landboreformerne hjalp med til at skabe et befolkningsmæssigt overskud på landet. I byerne var der kapital og viden om ny teknologi. Rudkøbings industrielle udvikling begyndte i 1840'erne. Fra 1842 til 1876 blev der oprettet 23 nye virksomheder. Samtidig udbredtes detailhandelen i hovedgaden Østergade og på Torvet, og afviklingen af den gamle bygningsmasse i bindingsværk blev indledt.

Rudkøbing blev ombygget til grundmur i en fart. I løbet af perioden ca. 1840-1890 var det stort set overstået. Over 95% af den ældre bygningsmasse blev udskiftet i dette tidsrum. Brolægningen blev endvidere fornyet, gadelamper opsat og havnen anlagt 1822-1825 og 1847-1850. Kornmagasiner og industrivirksomheder, som fx jernstøberier, garverier og bryggerier, skød op. I slutningen af perioden og frem til 1. Verdenskrig blev byen udvidet med en ring af ny randbebyggelse: Bellevue, Havnegade, Ramsherreds yderste stykke, Strandgade, Nørrebro, Ørstedsgade, Ahlefeldtsgade og Østergades yderste del.

Rudkøbing i 1899. Det store ubebyggede, halvrunde areal midt i byen var oprindeligt et vådområde, hvor bl.a. Piledammen lå. Stedets topografi har tydeligvis medvirket til at skævvride de omliggende gader. I dag er der anlagt en stor parkeringsplads på stedet. Efter Trap Danmark, 3. udgave.

På grund af hastigheden i bygningsfornyelsen blev stilpræget utrolig ensartet. Overalt sås provinsiel grundmursklassicisme - pudsede huse med en fast fagtakt og gennemløbende gesimser, røde tegltage og skorstenspiber. Husene havde fyldingsdøre og sprossevinduer. Rudkøbing blev ombygget med stil.

På trods af bygningsfornyelsen forblev den middelalderlige byplan næsten helt intakt. I 1875 afstedkom Vinkældergades fremføring til Havnegade et hul i Ramsherreds vestlige bygningsrække. Inde i byen har en enkelt nedbrydning af en fremtrædende bygning i Østergade tilsløret den oprindelige rumlige adskillelse mellem den ældre og den yngre del af gaden.

I 1900-årene bredte byen sig mod nord og øst, og til dels mod syd på Rue. Havet i vest og vådområdet Vejlen i syd udgjorde så stærke topografiske grænser, at byen her stadig står skarpt tegnet mod det åbne land. Havnens udbygning gennem de seneste små 200 år slører dog indtrykket noget. Men havnen er i sig selv et interessant og karakteristisk kulturmiljø.

Med byudviklingen i mellemkrigsårene, og især efter 2. Verdenskrig klingede købstadspræget for alvor af til fordel for billedet af en moderne dansk provinsby.

Ørstedsgadegade 16 er på klassicistisk vis udstyret med en stiliseret græsk tempelgavl på facaden. Den livlige kulør er et nutidigt påfund.

Udsigt fra Rudkøbing havns søndre mole op mod byen. Den hvide kornsilo er havnens helt dominerende bygning.

Veje og biler

Kinderballevej slynger sig som en stålorm igennem landskabet.

Med middelalderens bydannelse blev der behov for et helt nyt vejsystem. Hovedveje fra nord, syd og øst forbandt de nye landsbyer med den nyanlagte købstad. Med den senere vækst i antallet af udflytterlandsbyer, udflyttede hovedgårde og udskiftningstidens nye markveje, fik vejnettet efterhånden den udtalte sildebensstruktur, som vi kender i dag.

Rudkøbing rummede to trafiksystemer. Hovedgader som modtog trafikken fra oplandet, og side- og baggader, som tjente den interne transport. Foruden de formelle gader og veje, havde byen et vidt forgrenet net af smøger, stræder, gange og stier, som kilede sig ind mellem private grundskel og littede passagen på tværs gennem byen.

I landsbyerne var den interne trafikstruktur mindre kompliceret. Hovedgaden udgjorde den overordnede fordelingsvej. Herfra og mellem gårdene førte småveje og stier ud på produktionsjorden eller hen til kirken. Ved udskiftningen omkring år 1800 opstod en række nye markveje, som førte fra landsbyerne ud til de nyudstykkede marker.

Først i 1930'erne begyndte bilerne at fortrænge hestevognene. I slutningen af 1940'erne måtte trafikken reguleres i Rudkøbing. Siden er både Ringvejen og Omfartsvejen anlagt, ligesom der er etableret mange hundrede parkeringspladser ved karréudhuling i bymidten.

Der er foretaget adskillige vejreguleringer på Sydlangeland. Først ved omlægningen af vejen til Bagenkop i forbindelse med inddæmningen af Magleby Nor i 1850'erne. Siden af vejføringen gennem og uden om flere landsbyer, hvor den voldsomme trafik til og fra Bagenkop-Kielfærgen generede lokaltrafikken.

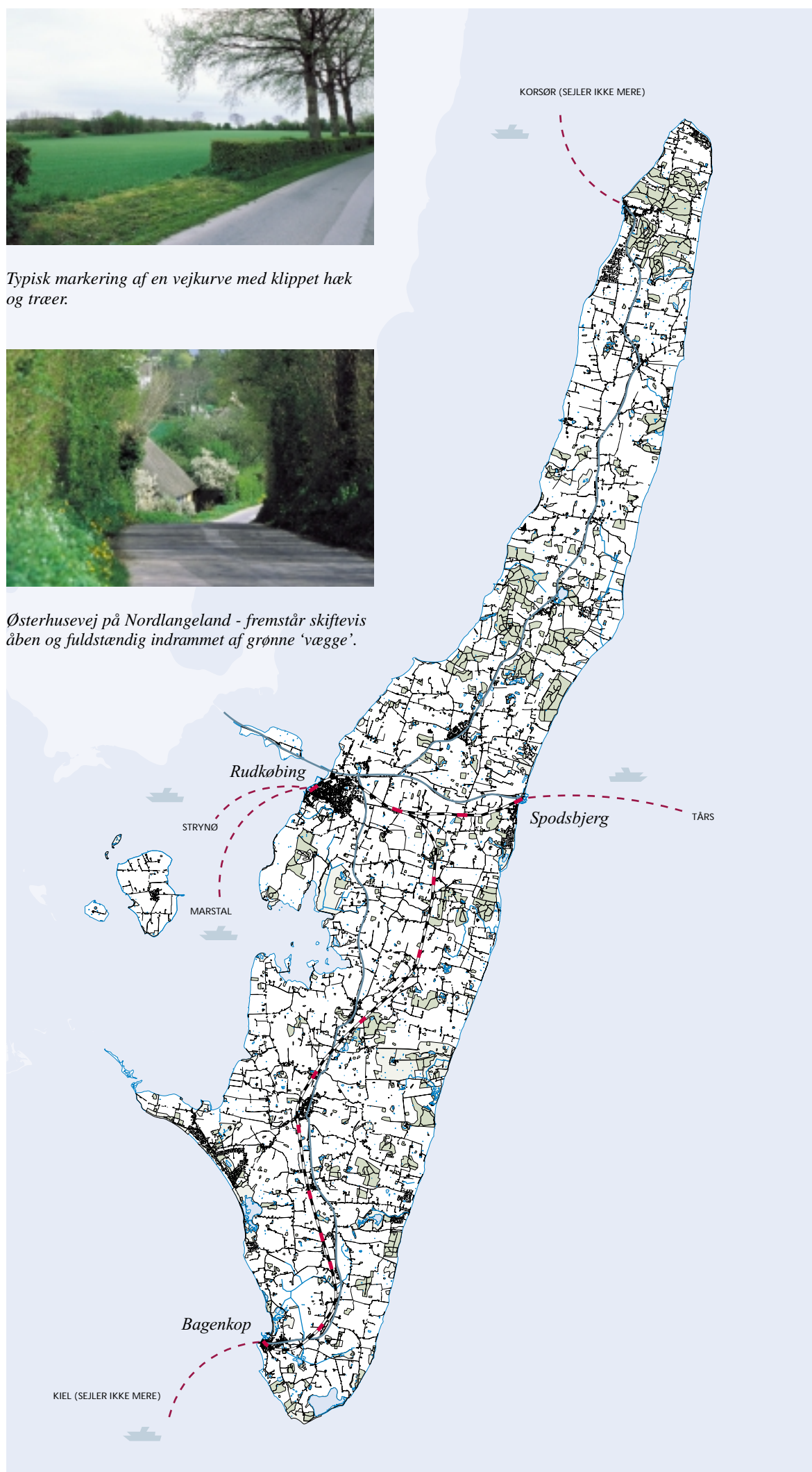
Et særkende ved de langlandske veje er indfatningen med grønne 'vægge' i form af klippede buske, hegn eller træer. Den grønne indfatning medvirker til den hyppige vekslen mellem lukkede og åbne vejrum, hvor udsigterne åbenbarer sig som punktvisse tableauer. Ved vejsving fortæller plantningen af hække og træer om den sikkerhedsmæssige risiko, som svinget udgør.

Typisk markering af en vejkurve med klippet hæk og træer.

Østerhusevej på Nordlangeland - fremstår skiftevis åben og fuldstændig indrammet af grønne 'vægge'.

Kortet viser Langelands trafikale struktur med nuværende og tidligere hovedveje, skibsruter og jernbaner.

Skibstrafik

Langeland havde oprindeligt to kongeligt privilegerede færgeruter, Rudkøbing-Svendborg og Spodsbjerg-Nakskov. Færgefarten foregik i starten for sejl og med årer i mindre smukkejoller. Det var langt fra altid bekvemt. På en rejse til Rudkøbing for at besøge sin svogers familie, apoteker Ørsted, fik Adam Oehenschläger kærligheden at føle: 'Aldrig krystet mig Søen saa fast i sin svulmende Favn som hist, da paa kæmpende Baad hen mod Rudkøbing vi foer. Vinden var stik os imod, ned styrted skyllende Plaskregn.' (Poetiske Skrifter bd. 1. 1805.)

I 1866 blev damperen Rolf indsat på Svendborg-Rudkøbingoverfarten. Ruten overgik i 1885 til Sydfynske Dampskibsselskab. Selskabet var stiftet i 1875 og kom til at spille en hovedrolle i besejlingen af øhavet.

Færgefarten mellem Langeland og Lolland nævnes første gang 1472. Færgefart mellem Lohals og Korsør er også af gammel dato. I 1897 overtog Sydfynske Dampskibsselskab forbindelsen, der havde betydning for turismens udvikling. Ruten blev nedlagt med udgangen af 1998.

Efter at Langeland gennem årtusinder kun kunne nås over havet, satte opførelsen af Siødamningen i 1959, Langelandsbroen 1962 og broen over Svendborgsund i 1966 et definitivt punktum for den færgefart, der forbandt Langeland med Fyn.

Da Langelandsbanen var anlagt i 1911 etablerede Sydfynske Dampskibsselskab fast færgeforbindelse fra Bagenkop til Kiel. Men krigsudbruddet i 1914 indstillede driften, og en ny forbindelse kom først i stand i 1965. I 1975 overførtes årligt en halv million passagerer og ca. 50.000 biler. I 1999 blev det afgiftsfri salg af varer mellem EU-landene standset. Dermed forsvandt grundlaget for sejladsen mellem Bagenkop og Kiel, og ruten blev nedlagt.

Regelmæssig forbindelse mellem Langeland og Ærø kom i stand med paketruterne i sidste del af 1800-årene. Først efter 1960'ernes bro- og dæmningsbyggeri blev Rudkøbing-Marstal en selvstændig rute. Sejlads på Strynø varetog beboerne selv. For at lette besejlingen blev der i 1866 anlagt en skibsbro, som i 1900 blev ombygget og forlænget, så dampskibene kunne lægge til. I 1954 kom et egentligt færgeleje til, så biler uden besvær kunne overføres. Broen på Strynø er en af de få tilbageværende dampskibsbroer i det sydfynske øhav.

De vigtigste havne- og anløbssteder for færgeruter og pakETFart var Lohals, Stoense, Dageløkke, Åsø, Rudkøbing, Strynø, Kædeby, Ristinge, Bagenkop og Spodsbjerg.

Langelandsbanen

Som Havnegade i Rudkøbing så ud i 1912. Langelandsbanens hovedstation var netop færdigbygget. Byens front langs gadens østside står skarpt optrukket.

Kielfærgens landgangsbro i Bagenkop Havn er klar til den næste færge.

Søndenbro Station er som mange af Langelandsbanens stationer placeret for enden af en snorlige stikvej.

Langelandsbanen åbnede 5. oktober 1911, efter at man havde bygget på den siden 1908. Banen løb alene mellem Rudkøbing, Spodsbjerg og Bagenkop, idet ejeren af Tranekær modsatte sig en forbindelse på nordøen.

Stationen i Rudkøbing med rangerterræn, værksted og remise blev anlagt på et opfyldt terræn mellem Havnegade og stranden. Sporet løb herfra til Skrøbelev, hvor det delte sig mod Spodsbjerg med mellemstation ved Pederstrup (Krogshøj), og mod Bagenkop med mellemstationer i Longelse, Illebølle, Lindelse, Kædeby, Humble, Tryggelev, Nordenbro, Magleby og Søndenbro samt flere trinbræts-holdepladser.

Banen var en afgørende forbedring af øens trafikforhold og medførte, at landsbyerne udviklede sig til små lokalcentre. Især Humble antog karakter af en reel stationsby med omlægning af hovedvejen til et centerstrøg med butikker og administration.

Den faste forbindelse til Fyn tog også livet af Langelandsbanen, der ophørte driften i 1962. Stationsbygningerne, enkelte trinbræts-holdepladser og dele af tracéer og dæmninger findes dog stadig.

Stationsbygningerne blev opført efter tegning af arkitekt Helge B. Møller, København. De har alle en individuel udformning, men fremstår stilistisk ens med det karakteristiske skæve snit. Stationen i Rudkøbing med det store helvalmede tag, den symmetriske gadefacade med siderisalitter og den pompøse hovedtrappe med de svungne granitvanger og køreramper er i særklasse både ved sin størrelse og sin udformning. Som et kuriosum skal nævnes stationsuret på perronsiden, som tæller alle døgnets 24 timer.

Hovedgårde og herremænd

De murede piller ved hovedvejen markerer indkørslen til Nedergård.

Nedergårds hovedbygning er opført i anden halvdel af 1800-årene. Den sidste store byggeperiode for dansk herregårdsbyggeri.

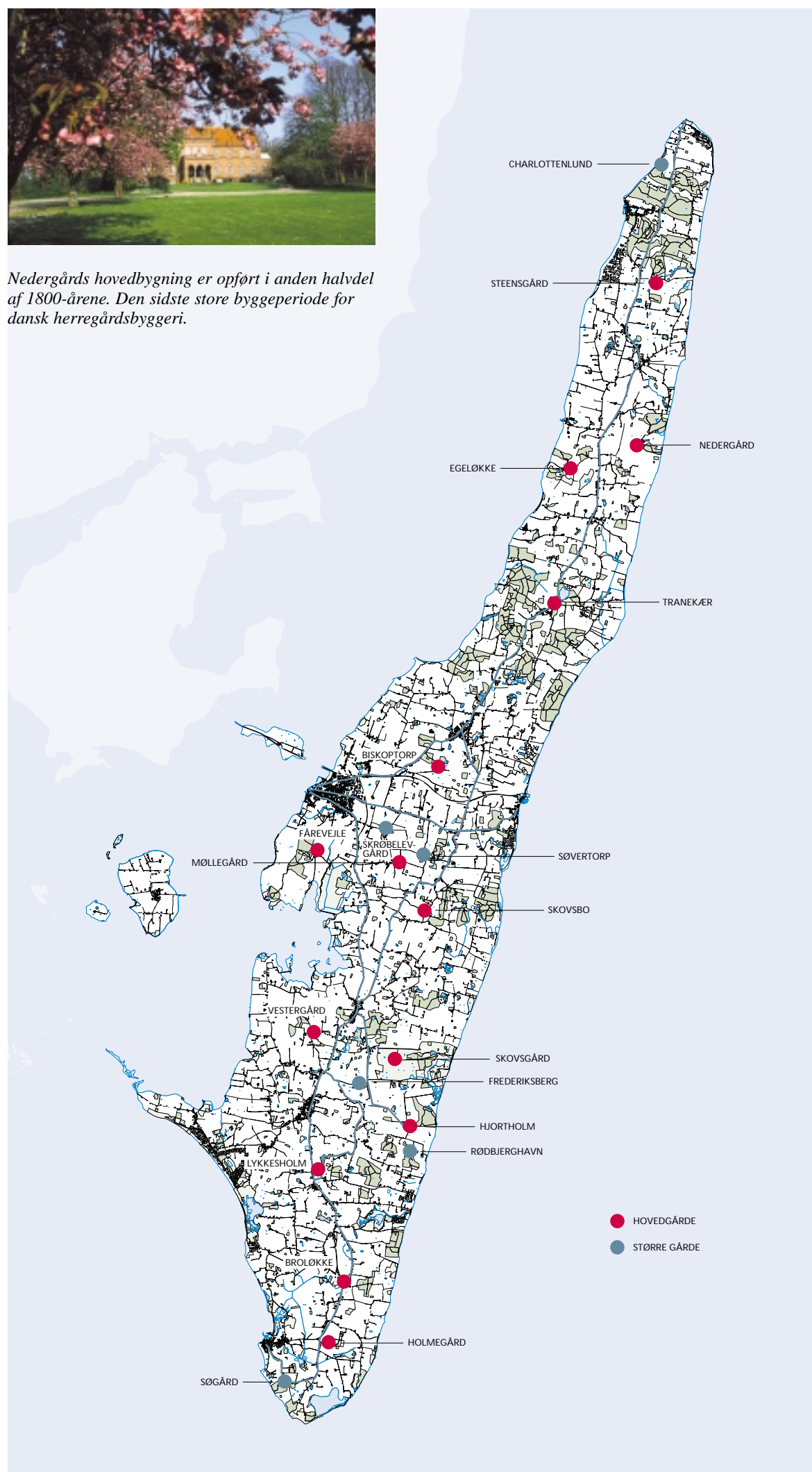
Hovedgårde og landsbyer var de to driftsenheder i det middelalderlige landbrug, som bestod frem til udskiftningen. Det var ejerforholdene, som adskilte dem fra hinanden - driftsmåden var den samme. I 1500-årene var næsten alle landsbyer og deres jord fæstegods under hovedgårde. For at fæste en gård eller et hus måtte fæsterne svare afgifter og dyrke hovedgårdsmarkerne.

Med hovedgårde mentes tidligere privilegerede gårde. Det vil sige gårde som i modsætning til fæstegårde og selvejergårde var fritaget for skat til kronen og tiende til kirken. Hovedgårdenes skattefrihed ophørte principielt med grundloven af 1849.

Senest i vikingetiden og ældre middelalder fandtes lokale stormænd med egne sædegårde og tilhørende jordegods. Hvis kilderne tillod det, kunne mange ældre hovedgårde formentlig føre deres historie tilbage til vikingetiden. Fra 1200-årene optræder begrebet 'herremænd' om dem, som for egen regning ydede kongen fuld krigstjeneste mod personlig skattefrihed. Disse herremands- eller væbnergårde kunne være af meget forskellig størrelse.

I 1400-årene ses en tydelig tendens til, at de skattefrie gårde blev færre og større. En af de vigtigste årsager er formentlig de store pestangreb, som fra midten af 1300-årene reducerede befolkningen. Da magt og frihed voksede proportionalt med godsets størrelse, ansprede det imidlertid også til sammenlægning af hovedgårdene.

Samtidig begyndte de større hovedgårde for alvor at flytte ud fra de landsbyer, som de oprindeligt lå i. Denne udvikling kom senere i gang på Langeland end andre steder i landet. Ved overgangen til 1500-årene var udflytningen endnu langt fra gennemført.

Kortet viser det gamle vejssystem med hovedgårdenes og enkelte større gårdes placering i landskabet.

Langelands hovedgårde

Den største hovedgård synes at have været Fårevejle. Gården kendes fra 1300-årene og havde 59 fæstegårde under sig i 1472, svarende til omkring 8% af øens ca. 750 gårde. Kronen var dog den største enkeltbesidder. I 1510 hørte ca. 1/3 af øens gårde under kronlenet Tranekær. Med reformationen i 1536 kom kronen i besiddelse af det gejstlige gods, som var ret omfattende på Langeland. Herefter sad kronen på ca. halvdelen af Langelands gårde.

Ved sammentrækninger i perioden ca. 1580-1660 blev antallet af adelige hovedgårde på Langeland reduceret til 14 - et kronlen og 13 adelsgårde. De adelige hovedgårde var dog stadig små i forhold til landsgennemsnittet. Kun Steensgård, Fårevejle, Hjortholm og Brøløkke havde større hovedgårdsmarker - og kun Møllegård, Hjortholm, Skovsgård, Nedergård og Fårevejle besad over 20 fæstegårde - med Fårevejles 59 gårde som den største.

Med enevælden i 1660 fik også borgerlige og militærpersoner mulighed for at opstige i de jordejendes eksklusive klasse. Samtidig afhændede kronen store godsmængder for at dække krigsgælden efter svenskekrigene 1657-1660. I 1682 blev hovedgårdens skattefrihed indskrænket. Samtidig opstod muligheden for at få sit gods sikret mod arvedelinger, frasalg eller belåning ved at ophøje det til stamhus.

I 1672 overgik krongodset Tranekær til Frederik Ahlefeldt, som med det, og sit eget gods, oprettede grevskabet Langeland. Grevskabet betegnes omkring 1800 som den måske bedste private ejendom i Danmark med i alt 14 hoved- og forpagtergårde under sig. Under grevskabet hørte 447 fæstegårde og 688 huse, flere møller og alle 14 landkirker - eller omtrent 3/5 af hele Langeland.

Ved år 1800 var der ud over grevskabet og dets stamhus syv hovedgårde på Langeland: Steensgård, Egeløkke, Nedergård, Fårevejle, Hjortholm, Skovsgård og Skovsbo. Af dem var Steensgård og Egeløkke samlet i et stamhus.

I perioden 1580-1800 udvidede mange hovedgårde deres arealer ved at nedlægge gårde og landsbyer. I 1700-årene kunne hovedgårdene drage fordel af en øget mængde ledig arbejdskraft og både udvide deres arealer og forbedre driften. Mod at besidde 11% af hartkornet i 1688 sad øens hoved- og avlsgårde på ca. 20% ved år 1800, hvilket på landsplan var usædvanlig meget.

Hovedgårdene var midtpunkter i de udbredte godslandskaber, som ved midten af 1500-årene dækkede stort set hele landet, idet kun ca. 15% af de almindelige gårde var i selveje efter reformationen. En andel som faldt til 2% i slutningen af 1600-årene.

De meget store godser blev til egentlige godskommuner, hvor hovedgårdsbesidderen påtog sig en række administrative og sociale forpligtelser. Tendensen er helt klar i Tranekær, fordi det var så langt det største af de langelandske godser. Men påvirkningen kan også spores andre steder.

I 1849 mistede hovedgårdene deres skattefrihed. Med lensafløsnings-loven af 1919 blev det muligt at lade len og stamhuse overgå til fri ejendom mod at afstå dele af besiddelserne, der ofte blev udlagt til statshusmandsbrug. Samme år trådte loven om tvangsafløsning i kraft, hvorefter det tilbageværende fæstegods, uden for selve hovedgårdsparcellen, skulle overgå til selveje.

Hovedgårdenes indflydelse på omgivelsernes bebyggelse og kulturlandskab var altid af væsentlig betydning gennem de 600-700 år, som systemet varede.

På grund af hovedgårdenes størrelse og deres beliggenhed i landskabet kom mange af gårdene til at stå for de store landvindingsarbejder i 1800- og 1900-årene, ligesom de også gik forrest med hensyn til landbrugsudvikling og skovrejsning.

Hovedgårdenes store sammenhængende bygningskomplekser, voldsteder, parker, alléer, skove og herregårdsmarker er karakteristiske kulturmiljøer i det langelandske landskab. Flere af gårdene omfatter vidtstrakte og velplejede parkanlæg, som knytter sig bevidst til hovedbygningens orientering og udformning.

Egeløkke forekommer særlig vellykket med den hvidpudsede, to-etagers klassicistiske hovedbygning, højt beliggende, med parken - anlagt af landskabsarkitekt Flindt - nedenfor efter italiensk tradition.

Men også Skovsgård, som trods voldgraven omkring hovedbygningen alligevel formår at knytte den syd for liggende park sammen med bygningen, er et godt eksempel på, hvor højt havearkitektur blev prioriteret. Endelig skal fremhæves Tranekær Slot med Slotssøen og den tilhørende store park, som blev anlagt i engelsk stil af landskabsarkitekterne Flindt og Milner.

Egeløkkens hovedbygning ligger i ensom majestæt på en lille bakketop med parken nedenfor.

Skovsbos fine trefløjede anlæg flankeres på fjerdesiden af to stynede landevejspopler.

Skovsgårds hovedbygning knejser stolt på sin banke.

Skrøbelevgård har bibeholdt sin ældgamle placering inde i landsbyen.

Vindmøller

Blæsevejr er altid en del af øsituationen, og Langeland var tidligere kendt for sine mange vindmøller. I 1982 eksisterede endnu tolv hollandske møller på Langeland og Strynø. Der har endvidere været et mindre antal pumpemøller til afvanding af de mange inddæmmede nor og vådområder. Mange af disse møller har haft stubmøller som forgængere. De angives som signaturer på Det Kongelige Videnskabernes Selskabs kort fra 1783. Stubmøllerne blev udskiftet med hollandske møller gennem 1800-årene.

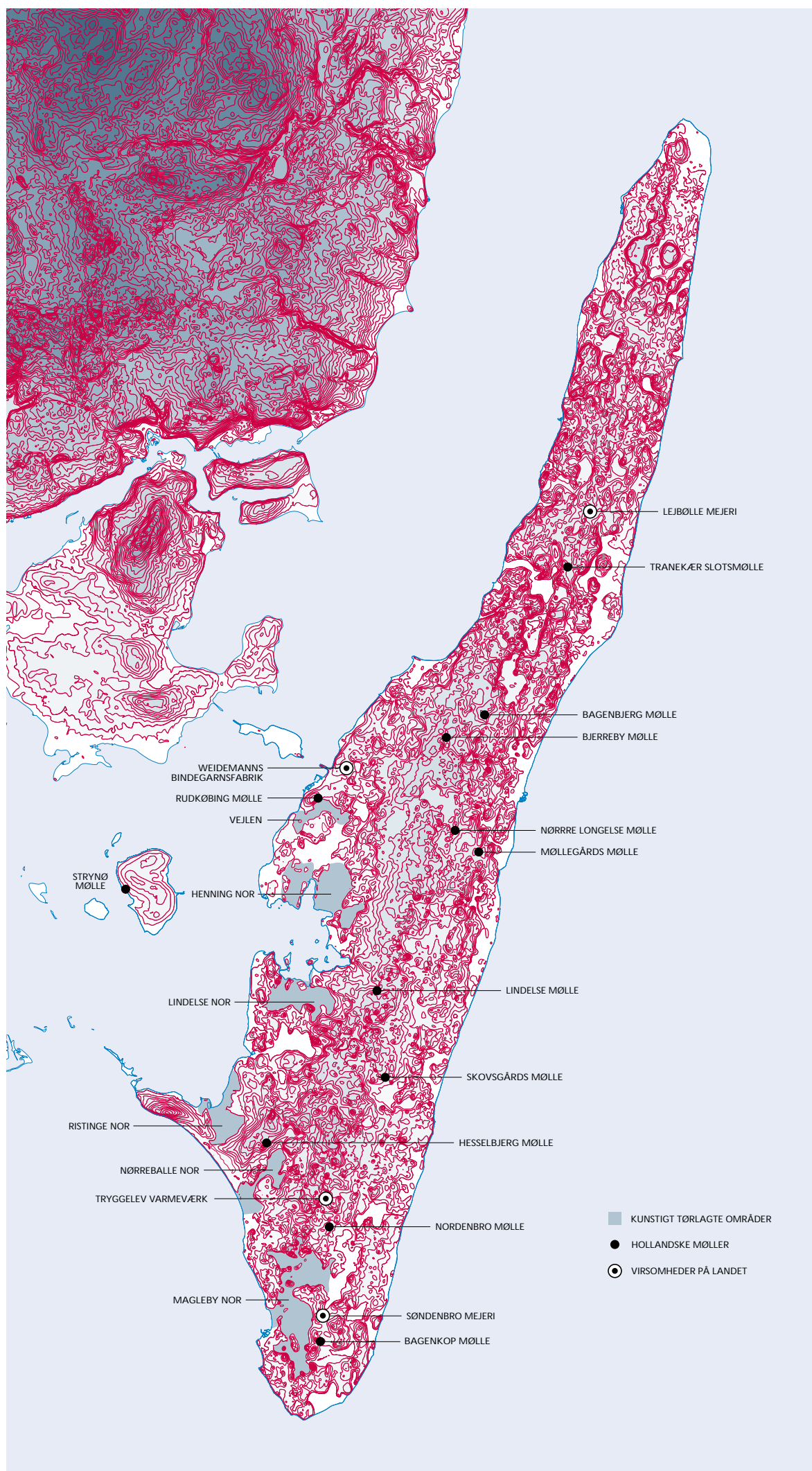
Tranekær Slotsmølle opførtes i 1846, men der har i flere hundrede år stået en mølle på samme sted. En mølle var en nødvendig indretning ved så stort et landbrug som grevskabets. Også andre langelandske herregårde har haft egen mølle. Skovsgårds Mølle, som ligger smukt på en bakke lidt nord for vejen til Påø, blev bygget i 1904 til afløsning for en forgænger der brændte.

Møllernes særlige formgivning og iøjnefaldende solitære placering giver dem ofte karakter af landemærker, eller orienteringspunkter i landskabet. Bjerreby Mølle og Lindelse Mølle er eksempler på møller, som præger deres landskab viden om. Fremkomsten af motordrevne kornkværne fra slutningen af 1800-årene, og siden hen centraliseringen af møllervirksomhed, tog livet af de gamle vindmøller. I dag er alle ude af drift, og mange er desværre meget misligholdte.

Vindkraften anvendes stadig, men under nye vilkår. Nogle af egnens første elproducerende vindmøller stod på Siø og vidnede med deres relativ beskedne størrelser om den succesrige danske vindmølleindustri pionertid. En pionertid, som i dag, hvor elproducerende vindmøller i høj grad påvirker landskabets profil, forlængst er et overstået kapitel, og vindmølleindustrien en af landets mest fremgangsrige.

Tre moderne el-producerende vindmøller ved Simmerbølle.

Kortet viser Langelands og Strynøs terrænrelief. Tørlagte områder, vindmøller og udvalgte virksomheder på landet er markeret.

Landvinding, forsyning og industri

Mindestenen ved Høje Bro vidner om Magleby Nors inddæmning og lærer Christian Harboes indsats.

Spredt udover øen ses Langelands Elektricitetsværks transformatorstationer. Her ved Hovvej.

Søndenbro Mejeri udgør et kompleks af bygninger, hvor hovedhusets fremspringende midterparti dominerer anlægget.

Landvindingsområdernes store vandrette flader brydes alene af de snorlige kanaler og enkelte bakketoppe der tidligere lå som øer i de lavvandede nor. Områderne indtager en fremtrædende plads i Langelands kulturlandskab. Øens vestside med dens lave kyststrækninger fra Rudkøbing til Bagenkop var oplagte mål for landvindingsprojekter.

Det ældste landvindingsprojekt var inddæmningen og tørlægningen af Vejlen ved Rudkøbing, som blev gennemført i 1826 på Det Kongelige Rentekammers foranstaltning. Af Lindelse Nor er området syd for Bogø afvandet i 1868, mens Henninge Nor på 182 ha blev indvundet i 1913. Ristinge Nor blev inddæmnet efter stormfloden i 1872 og det sydligere Nørreballe Nor i 1883.

På lærer Chr. Harboes initiativ blev det store Magleby Nor inddæmnet i begyndelsen af 1850'erne. Ved auktion 1857 blev det indvundne areal solgt til grevskabet Langeland. Dæmningerne ødelagdes af stormfloden i 1872, men blev erstattet af nye året efter. Et nyt stort afvandings- og opdykningsarbejde blev gennemført i 1944-1946.

Med tørlægningen tilføres ilt til lagene af planterester, og der indtræder en nedbrydning af det organiske materiale. I løbet af de 150 år, som er forløbet siden de store landvindingsarbejder, er mange af de indvundne områder sunket mellem 1-2 m. Mange organiske informationer om menneskets udnyttelse af naturressourcer og kulturlandskab er herved tabt.

Et moderne forsyningsanlæg som Tryggelev Varmeværk ved Østerskovvej syd for Tryggelev er et godt eksempel på, hvordan et stort moderne industribyggeri med held kan indpasses i et sårbart landskab.

Forsyningsvirksomhed som telefon, el og varme kræver tekniske anlæg. Langelands første telefoncentral blev i 1886 indrettet i ejendommen Nørregade 29. Elektricitetsværket på Nørrebro i Rudkøbing stod klart i november 1910. Langelandsbanen skulle bruge strøm, og private virksomheder kunne heller ikke undvære elektricitet.

Efter 1. Verdenskrig solgte Rudkøbing Byråd elværket til den nye sammenslutning 'Langelands Elektricitetsværk'. Derefter udbredtes forsyningsnettet med transformatorstationer over hele øen. De rødmurede støttepunkter for elforsyningen, langs veje og markskel, repræsenterer sin egen nøgterne arkitektur.

I 1500- og 1600-årene havde fremstilling af teglsten stor betydning for Langeland. Undergrunden består flere steder af stenfrit ler. Brændsel fandtes endnu i skovene, og der var kort afstand til kysten, hvor skibene kunne laste de færdige teglsten. Fx ved Lohals og Dageløkke.

I 1847 blev et teglværk anlagt på Rue Mark. Det havde sin glansperiode i 1874-1892. I 1920'erne blev driften indstillet, og i 1931 nedrev man bygningerne. I dag optages værkets gamle arealer af Rudkøbing Boldklubs sportsanlæg.

Også cementsten har været et udbredt byggemateriale, både som bygningssten, tagsten og som dekorationssten. I starten af 1900-årene kulminerede produktionen. Fabrikkerne er lukket forlængst, men deres produkter ses overalt.

Weidemanns Bindegarnsfabrik ved Peløkke, nord for Rudkøbing, udgør et særegent og spændende industrimiljø. Oprindeligt lå fabrikken inde i Rudkøbing på Nørregade. Men efter en brand blev det nye fabriksanlæg i 1936-1939 opført nord for byen, ude på de åbne marker omgivet af kolonihaver og frugtplantager. Produktionen er ophørt, men fabrikken står intakt med maskiner og inventar. Bygningskomplekset omfatter foruden produktionshallerne, store lagerbygninger, kontorer og beboelse.

Fra 1700-årene blev en del mejerigårde opført, først og fremmest under grevskabet Langeland, men hollænderier, efter behandlingsteknikkens oprindelsessted, fandtes også på Nedergård og Fårevejle. I 1880'erne udbredte andelsbevægelsen sig hastigt inden for mejerisektoren. Ved den senere centralisering af produktionen er alle de gamle andelsmejerier nedlagte, og bygningerne forsvundet eller overgået til anden brug.

Lejlbølle og Søndenbro Mejeri står dog stadig som iøjnefaldende og helstøbte anlæg med hvidpudsede facader og røde tegl på tagene. Begge har mejeribygningernes karakteristiske store korpus, med det fremhævede midterparti. Søndenbro Mejeri er bygningsfredet, men desværre mangelfuldt vedligeholdt.

Fiskeri, fyrvæsen og søforsvar

Der er altid nok at tage sig til for de blåklædte fiskere i Bagenkop Havn.

Udnyttelsen af kystens ressourcer har haft en afgørende betydning for Langeland gennem årtusinder. Der har været fiskere i Rudkøbing, før de slog sig ned i selvstændige bebyggelser andre steder på øen. Fiskerlejerne Sandhagen og Bagenkop ved Magleby Nor blev anlagt ved midten af 1500-årene. Sandhagen eksisterede dog kun til omkring 1620. Senere opstod beskedne bonde- og fiskerbebyggelser ved Lohals og Spodsbjerg.

Erhvervsfiskeriet kom i 1800-årenes sidste del i kraftig fremgang. På Langeland udviklede Rudkøbing, Bagenkop, Lohals og Spodsbjerg sig til betydningsfulde fiskerihavne. Andre steder som Strynø og Ristinge var erhvervsudviklingen mindre udtalt, men vigtig. Der opstod samtidig en række små kystpladser for bonde- og husmandsfiskere med enkelte huse og broer, på østkysten ved Snøde-Hesselbjerg, Østrig, Påø og Østerskov, på vestkysten ved Dageløkke, Åsø, Strandhuse, Kædeby og Nordenbro Vesteregn.

I 1910 bestod Langelands samlede fiskerflåde af i alt 466 skibe på tilsammen 910 tons. Med visse konjunktursvingninger fortsatte den gunstige situation for kystfiskeriet frem til 1970'erne. I dag er havfiskeriet stort set koncentreret til Bagenkop, hvor 20 trawlfiskere og en del garnjoller er hjemmehørende.

Det langlandske fyrvæsen afspejler på mange måder den almindelige udvikling indenfor fyr- og vagervæsenets historie. Fra det tidligere kulfyrr på Fakkebjerg i syd til simple anlæg som det rundbuede 'sommerhus' på Frankeklint i nord, via Hov Fyr med sit rødstrøbet tårn fra 1890'erne, til det arkitektonisk velafstemte bygningsanlæg fra 1905 ved Keldsnor på Langelands sydspids.

Der findes rester af søforsvarsanlæg fra Napoleonskrigen 1807-1814 ved Stengade Strand. I 1952 købte Forsvarsministeriet Holmegård på Sydlangeland. Her anlagdes Langelandsfortet med henblik på overvågning af Langelandsbæltet under den kolde krig. De første rapporter om russiske transport af atomvåben under Cubakrisen kom herfra. Fortet blev nedlagt i 1993 og er nu indrettet til museum.

Kortet viser de moderne vejes store kryds, som forbinder Langelands havne. Sommerhusområder, fyr og søforsvarsanlæg er indtegnet.

Fritid og turisme

Keldsnor fyr på Sydlangeland er et markant og velafstemt bygningsanlæg. En poppelallé flankerer det sidste stykke af vejen op til fyrmestergården.

Fritid er et velstandsfænomen, som tidligere var forbeholdt en lille, eksklusiv elite af fortrinsvis adelige og større jordejere. Det nye, velhavende byborgerskab, som opstod fra midten af 1800-årene, satte imidlertid også pris på fritidens selskabelige og æstetiske muligheder.

Efter europæisk forbillede vandt sport, kurophold og badeliv indpas i disse kredse. I 1899 var der et badehotel i Lohals, og inden 1. Verdenskrig også et i Spodsbjerg. Både færge og jernbane spillede en væsentlig rolle for den spirende turisme. I 1919 opstod den første sommerhuskoloni på Hov Nordstrand. I de økonomiske vækstår fra 1960'erne blev nye store sommerhusområder udstykket ved Ristinge, Stoense, Løkkeby og Bukkemose. I dag er der ca. 2.050 sommerhuse på Langeland.

Kommunale søbadeanstalter blev opført mange steder ved købstæderne i begyndelsen af 1900-årene. Det var ofte store og vidtløftige trækonstruktioner med separate bassiner og solplateauer for mænd og kvinder.

De fleste er for længst borte. Men resterne af Rudkøbings badeanstalt fra 1925 findes stadig ved Bellevue, om end i nogle ydmyge omgivelser bag det tidligere svineslagteri.

Badeanstalten ved Rudkøbing havn er i dag kun en skygge af sig selv. Men badevandet er igen rent og indbydende.

På Hov Nordstrand opførtes Langelands første sommerhuskoloni. Billedet viser et ældre sommerhus på Vesterled.

Den beskedne sejlsportsaktivitet i mellemkrigsårene fik ligeledes i forbindelse med den økonomiske vækst en stor folkelig udbredelse fra slutningen af 1960'erne. Udbredelsen faldt sammen med fiskeriets og søfartens krise. Øhavets havne kunne derfor til en vis grad genanvendes til de nye fritidssejlere. Men det skulle hurtigt vise sig utilstrækkeligt. Så der blev bygget nye lystbådehavne i både Rudkøbing, Dage-løkke, Spodsbjerg, Lohals og Bagenkop.

I dag er turismen måske Langelands vigtigste erhverv. Hvor kystens kulturhistoriske hovedtræk drejede sig om udnyttelsen af havets føderessourcer, er det nu de rekreative ressourcer, som er det væsentligste potentiale.

Kapsejlad en sommeraften ud for Rudkøbing.

Haver og parker

Ørstedsparken i Rudkøbing blev anlagt i slutningen af 1800-årene for at imødekomme borgerskabets frisatte skønhedslængsler.

Hineanlæggets skråning mod nordøst er omformet til et amfiteater.

1800-årenes velstand og fritid udviklede imidlertid et andet, men ofte overset aspekt, nemlig æstetiseringen af omgivelserne. I midten af 1800-årene opstod forskønnelsesselskaber i næsten alle danske byer. Som et tidens tegn udlagde etatsråd P. J. de Neergaard på Fårevejle i 1852 den lille Fredskov umiddelbart syd for Vejlen til lystskov for Rudkøbing.

Ørstedsparken i Rudkøbings nordlige udkant var oprindeligt byfoged Hans Sagers private have, som byen fik tilbudt mod at omlægge den til bypark. Haven åbnedes for offentligheden i 1884, men omlægningen til park med pavillon skete først i 1906. Senere blev Galgebakken og Hineanlægget med sit friluftsteater i Rudkøbings østlige udkant anlagt. I flere af de mindre byer blev ligeledes anlagt parker og åbne anlæg, bl.a. Lindelse bypark og Fredsbjerg i Bagenkop. Parkerne vandt indpas på et tidspunkt, hvor bybefolkningerne voksede, og hvor fritid, nye skønhedsideal og nye tilladelige samkvemsformer blev udviklet.

I forbindelsen med udbredelsen af villaen som bopælningsform vågnede også bybefolkningens interesse for prydhaven. Selv rækkehuse blev udstyret med små repræsentative forhaver - i modsætning til de nyttebetonede baghaver. Bellevue i Rudkøbing er et godt eksempel herpå.

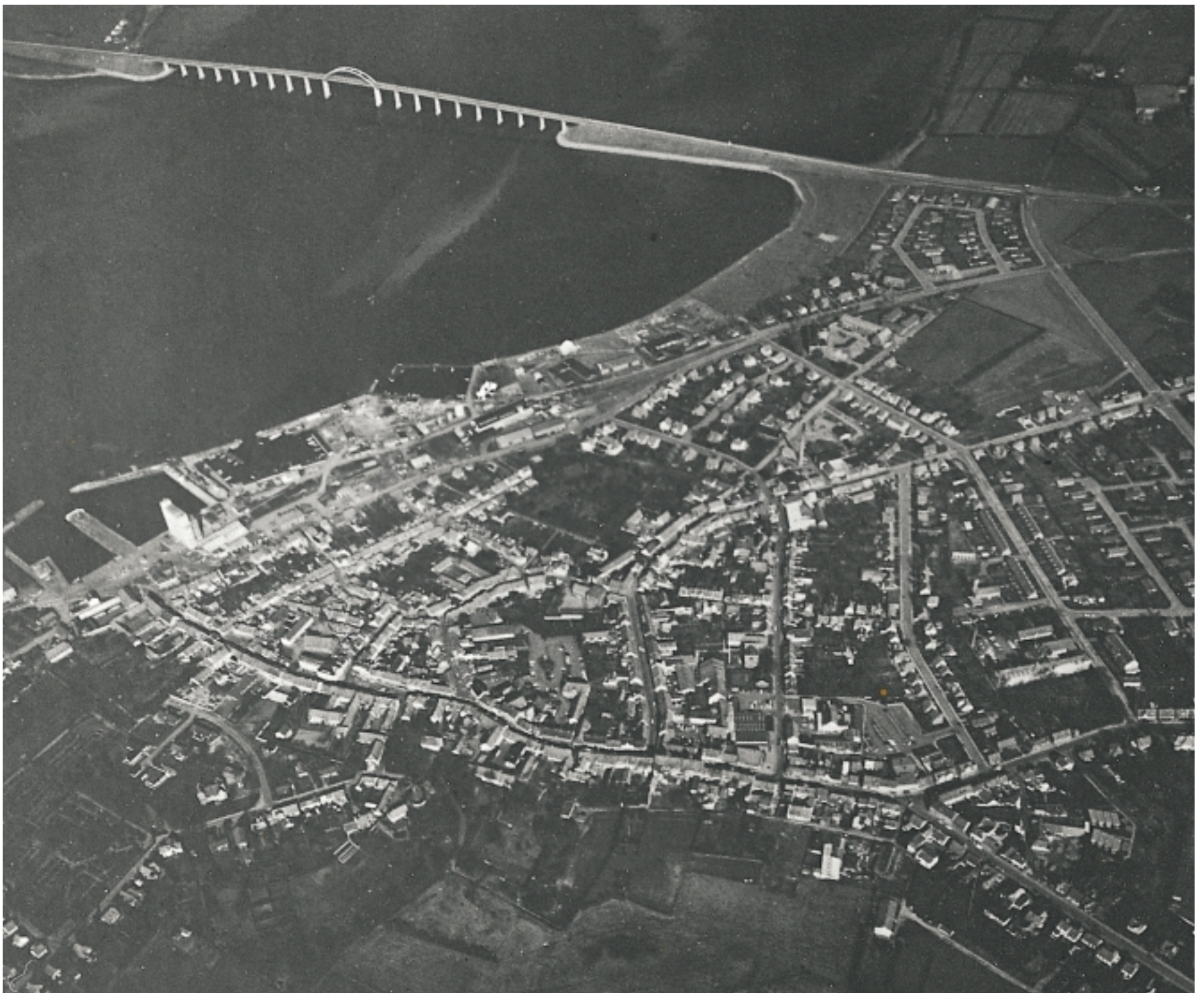
Byens hovedakse

Rudkøbings bykerne er ikke alene repræsentativ for de mange købstæder, som opstod i Danmark i 1100-1200 årene. Den har tillige klare og velafgrænsede udviklingstræk fra 1800-årene, og er i en enestående bevaringstilstand, som medgiver den helt usædvanlige oplevelses-, fortælle- og kildeværdier.

Østergade opsamlede trafikken og ledte færdslen op til Torvet, hvorfra Brogade gav forbindelse videre ned til havnen. Denne længdeakse udgør byens stærkest strukturerende enkeltelement. Fra denne akse, og indenfor et stort kvartbueslag mod nordøst, er byen udlagt.

Byens sydlige afgrænsning, umiddelbart bag Østergades, Torvets og Brogades baggårde og haver, står særdeles markant på grund af vådområdet Vejlen og det sparsomt bebyggede højdedrag Rue. To af de reneste og smukkeste eksempler på denne by- og landskabsmæssige sammenhæng kan ses ved ejendommene Østergade 24 og Brogade 15 - henholdsvis købmand Bays gård og Apotekergården.

Byplanens klare form og hovedaksens konstituerende indflydelse herpå er absolut et af Rudkøbings væsentligste kulturbetingede træk.

Luftfotografiet giver et godt overblik over Rudkøbings bystruktur, hvor den dominerende og konstituerende hovedakse fra Østergade over Torvet til havnen tegner sig tydeligt nederst i billedet. Foto fra omkring 1980.

Østergade

Østergades indre krumme del var, som det gamle postkort viser, tidligere afskærmet fra den ydre retlinede del af det fremspringende gavlhus i nr. 34. Foto fra ca. 1907.

I Rudkøbings førende hovedgade, Østergade, ligger købmand Bays imponerende gård og den gulkalkede byfogedgård smukt indpasset i gaderummets kurve.

Østergade er Rudkøbings mest livlige gade. Her færdes altid mange mennesker, for her ligger de fleste af byens butikker. Østergades rumform er oprindelig, men bygningerne stammer i hovedsagen fra perioden 1840 -1915.

Den indre buede del, fra Torvet til Ørstedsgade, stammer fra middelalderen og renæssancen. Den ydre, lige del fra Ørstedsgade til Østerport er anlagt i 1830'erne og bebygget ca.1840-1915.

Gadens syd-trukne bue får sydsidens facader til at træde frem i gaderummet, mens nordsidens facader trækker sig bort. I øst-vestorienterede hovedgader virker nordsidens bebyggelse som en skærm for vinterens kolde vinde. På sydsiden kan solens varme fanges ind i gårdrum og bygningsvinkler og oplagres i murenes massiver, mens nordsidens gårdrum altid ligger i mere eller mindre fugtig skygge. Så langt tilbage i tiden som bebyggelsen kan følges, har

Rudkøbings rige købmænd med deres store bygningsanlæg boet på sydsiden, mens nordsidens bebyggelse blev overladt de mindre velståendes småhuse og bygårde.

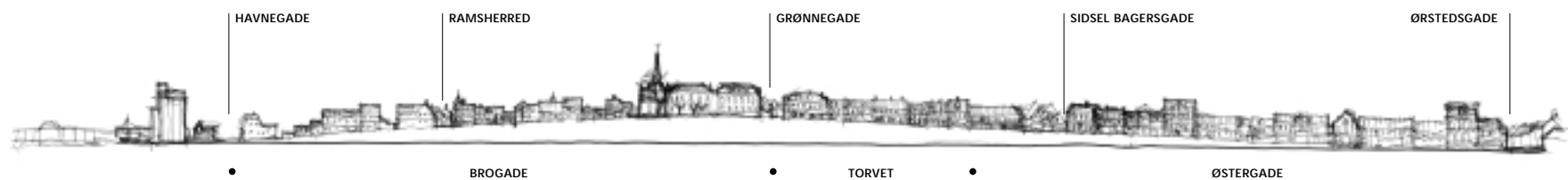
I 1745 indrettede byfoged Christian Pedersen Møller residensgård i Østergade 16-20. Den lå midt i gaderummets krumning, hvor forhuset dannede bund, uanset om man kom fra den ene eller den anden side. Residensgården var byens største bolig og den eneste i to etager. Men i 1782 byggede naboen i Østergade 24 det nuværende forhus, hvis 'gebrokne' tag med blå hollandske tegl og vældige kornlofter ragede lige så højt til vejrs. Ingen kunne være i tvivl om, hvor magt og rigdom var koncentreret.

Før 1850 foregik detailhandelen i købmandsgårdene uden at kræve specielle butikslokaler. I slutningen af 1840'erne dukkede de første detailforretninger op. I de følgende årtier blev det meste af Østergade og

Torvets nordside omdannet til butiksstrøg. Inde i bykernen pressede foretagsomheden husene op i flere etager, mens den perifere bebyggelse fortsat måtte nøjes med én etage.

Østergades ældre del var oprindeligt adskilt fra den yngre del, idet forhuset til ejendommen Østergade 32-38 skød frem i gaden og afskærmede det nye stykke fra det gamle. Den fremspringende ejendoms vestlige del blev nedrevet i 1910 - og den østlige del brændte i 1913. Dette gav anledning til at udjævne forskellen mellem de to gadeafsnit, så det oprindelige gaderums fine klassicisme delvist blev opløst af det nye, samlede gaderums stilblending.

Senere, da Østergade blev tilpasset den kørende trafik, kom gaden til at fremstå nedslidt. I de senere år er der forsøgt at rette op på skaderne. Men en uheldig træplantning har udvisket det smukt buede rum og sløret de karakteristiske bygningsfacader.

Principskitse gennem Rudkøbing langs hovedstrøget fra havnen over Torvet og videre ad Østergade til Ørstedsgade.

Torvet og Brogade

Det gamle fotografi af Torvet med den ensartede brolægning viser det 'nøgne' byrums fine kvaliteter.
Foto fra ca. 1920.

Torvet i Rudkøbing ligger udspændt mellem det gavlvendte, pudsede rådhus mod vest og præstegårdens store bindingsværkshus mod øst.

Torvet var oprindeligt blot en langagtig udvidelse af Østergade, som løb op over bygrundens rygning og faldt som en åben plads ned mod stranden og skibsbroen. I 1600-årene var hele den konvekse og langstrakte sydside over Torvet og Brogade bebygget med gårde og huse helt ned til stranden. Brogades nordside havde kun bebyggelse mellem stranden og Ramsherred.

Karréen mellem Ramsherred og Grønnegade var udlagt til kirkegård. I 1700-årenes begyndelse opførtes her en mindre småkårsbebyggelse.

Kirken, som efter ombygningen i 1600-årene stod med sit høje, slanke spir og svungne renaissance-gavle, dominerede hele det store torverum indtil opførelsen af det nuværende rådhus.

Den iøjnefaldende, klassicistiske rådhusbygning er opført i 1843 efter tegning af arkitekt Jørgen Hansen Koch. Huset er lagt på den smalle grund, så gavlen gøres til hovedfacade med front mod Torvet. Indgangen er placeret i det fremhævede midterparti, med adgang via en stor fremspringende trappe, hvorover der er opsat en buste af Frederik VII.

Kirkegården blev nedlagt som begravelsesplads i 1812, og en ny anlagt på Rue. I 1835 og 1846 opførtes den endnu stående skolebygning på Kirkepladsen. Den blev i 1921 afløst af skolen på Kastanievej. Den gamle skolebygning anvendes nu til offentlige kontorer.

Præstegården i Østergade 2 danner Torvets østlige bund. Den er opført af bindingsværk i 1760. Torvet 6, på hjørnet ved Ruestræde, var en af byens største købmandsgårde med bygninger fra midten af 1700-

Johannes Bjergs indtagende vandkunst midt på Torvet. En bronzeputto holder en fugl i hånden. Vandet springer fra et guldæble i fuglens næb.

Ruestræde 2 med det polygone malkøllehus som husrækkens punktum.

årene til 1875. Et komplekst byggeri, som afsluttes på toppen af Ruestræde med en manglekantet bygning, hvorfra den gamle malkølles skorstenspipe stikker op gennem tagets top. Skråt overfor rejser bymøllens korpus sig.

I dag er Torvet næsten helt omgivet af klassicistiske huse fra 1860-1890. Johannes Bjergs smukke vandkunst fra 1943 er placeret centralt på Torvet. Møberingen omkring vandkunsten er imidlertid ikke så vellykket.

Brogade har bevaret sine udviklingstræk med de store gamle to-etagers ejendomme på sydsiden og småkårs kvarteret bag rådhuset på nordsiden. Gaden blev aldrig et butiksstrøg, men havde til gengæld apotek, hoteller, caféer, et katolsk kapel og bygårde. Hotel Scandinavien, Brogade 13, blev opført i 1847. Ved siden af i Brogade 15 findes byens apotek i et forfinet klassicistisk forhus fra 1856. Sidebygningen, som indeholder apotekets produktionsrum grænser op til den bagvedliggende, fredede have som afsluttes mod syd ved kirkegården på Rue.

Yderst i husrækken ved havnen udviklede 'Strandgården', Brogade 25, sig i 1800-årene til en af byens mægtigste købmandsgårde. Forhuset er resultatet af en gennemgribende ombygning i 1852. Bag det ligger lagerbygninger omkring en indre og en ydre gård. Ved havnen findes det massive kornmagasin med 'gebrokkent' tag, opført i 1844.

Nørregade

Nørregades bindingsværksbyggeri udgør et usædvanlig helstøbt bymiljø - domineret af de store købmandsgårde.

Den indre del af Nørregade domineres af de store købmandsgårde. Det er bindingsværksbyggeriets sidste periode, som træder frem her, nøgternt og kraftfuldt.

Nørregades mindre betydning som hovedgade fremgår af, at den ikke løber direkte til Torvet, men fortaber sig i smågaderne Sidsel Bagersgade og Grønnegade med dens sidestræder, Vinkældergade og Smedegade. Nørregade 12-14 blev bygget af købmand Hans Henrik Bay, forhuset i 1799 og magasinhuset i Nørregade 14 i 1804. Et usædvanligt helstøbt bygningskompleks med tagkviste, udskårne fløjddøre og dobbeltløbende adgangstrapper.

På hjørnet af Nørregade 21 og Strandgade 3 er Rudkøbings ældste borgerlige grundmursbygning opført i 1802. Bygningen står som et stort, svært barokagtigt hus med helvalmet frontkvist og en kraftig markeret taggesims.

Byens sprøjtehus fra 1834, opført på hjørnet af Grønnegade og Smedegade i klassicistisk stil med joniske pilastre og kvaderpuds, er med sine to frontgavle til begge gadesider et særpræget lille hus.

Rudkøbing Bymølle står højt på sin bakke for enden af Ruestræde. Møllehatten er midlertidigt nedtaget.

Ramsherred

Ramsherred - en af Rudkøbings ældste gader - trækker sin uregelmæssige gadeflugt ned over byens rygning fra Brogade til Ørstedsparken. Foto fra ca. 1912.

De beskedne huse står tæt sammenbygget langs Ramsherred i et uregelmæssigt forløb ned over terrænet.

Gaden har hørt med til Rudkøbing fra begyndelsen. Den løb fra Brogade, bag kirkegården, mod nordøst langs stranden og endte uden videre. Bebyggelsen er for det meste opført på lav og fugtig bund.

Ramsherred var oprindeligt et helt selvstændigt og isoleret sted uden for den øvrige del af byen. Husrækken på vestsiden opstod først og nåede i 1600-årene ud til Strandgade. Østsides bygninger blev opført i løbet af 1700-årene. Omkring år 1800, samtidig med at Smedegade og Vinkældergade blev bebygget, voksede Ramsherred for første gang sammen med den øvrige by. Stykket af Ramsherred efter Strandgade er opført ca. 1840-1890.

Endnu i dag viser grundopdelingen tydeligt dette udviklingsforløb med de lange, smalle grunde ned til stranden på vestsiden - og de uregelmæssigt udstykkede småparceller fra 1700-årene på østsiden. Endelig er der de nye lidt bredere grunde efter Strandgade, hvorpå der opførtes nogle mere solide grundmurs huse fra 1800-årenes slutning.

Navnet Ramsherred er sammensat af 'ros', i betydningen udskud, og 'herred', som er en retskreds. Altså et sted, hvor byens udskud har deres regimente. Her boede folk, som levede på byens rand, daglejere, fiskere, fattige, som kun havde en perifer berøring med byen. Mellem Ramsherreds beboere og de velstillede borgere i Østergade, godt 100-200 meter derfra, var en verden til forskel.

Ramsherred er bemærkelsesværdig intakt på trods af sin høje alder. Men det spinkle gaderum er sårbart og kræver en særlig opmærksomhed. De fleste af gadens huse er i dag respektfuldt ombygget til gode, moderne boliger.

Nye gader og kvarterer

Rue rummer en række smukke villaer fra slutningen af 1800- og begyndelsen af 1900-årene. Rue 4 opførtes som beboelsesbygning til Rudkøbing Dampmølle, der brændte i 1933. I dag huser bygningen en børneinstitution.

Byens nye gader kendes på deres lige facadelinier og større vejbredder. Gaderne blev anlagt i slutningen af 1800-årene langs de gamle indfaldsveje. Her opførtes små 3-5 fags boliger til den nye arbejderklasse.

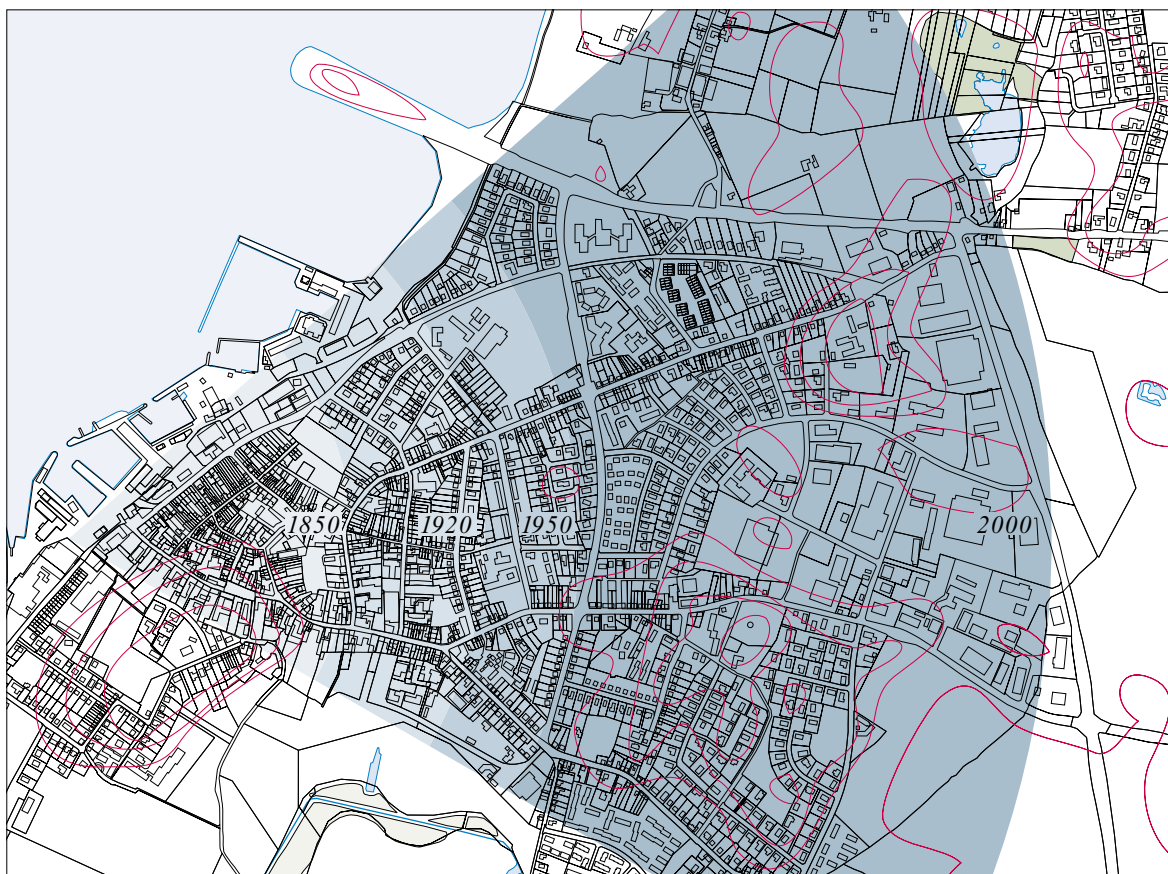
Et tilsvarende byggeri er opført på Reberbanen, ved Bellevue og det yderste af Rue ved Teglbakken og på Kirkegårdsvej.

Med arbejderbevægelsen fulgte også kolonihavebevægelsen. I Rudkøbing blev et område neden for bymøllen udlagt som havekoloni. Der ligger den stadig.

De bedrestillede borgere bosatte sig i Ørstedsgade og Ahlefeldtsgade mellem de ældre hovedstrøg. Men også på den inderste del af Rue med udsigt over Vejlen samt nord for byen ved Havnegade og Platanvej med udsigt over havet, byggede de velstillede i begyndelsen af 1900-årene en række bemærkelsesværdige villaer. Den gamle skik med at bosætte sig efter social og erhvervmæssig status blev bibeholdt under nye former.

Småhusbebyggelsen på Bellevue er opført som en stramt disponeret husrække, der står som en markant byfront ned mod havnen og Øhavet.

Rudkøbings vækstlag. De blå toner angiver i skematisk form byens markante udviklingspring. Rudkøbing, 1:16.000.

Rudkøbings vækstlag kan aflæses i bebyggelses tæthed og stiludtryk. Før og efter 1. Verdenskrig opførtes en ring af de karakteristiske Bedre Byggeskik inspirerede huse omkring bymidten, fra Kastanievej i nord via Rolighedsvej til Jens Winthersvej i syd. I samme periode blev Rudkøbings nye skole opført i 1921 på Kastanjevej, og sygehuset på Fredensvej gennemgik en fuldkommen fornyelse i årene 1924-26.

Rudkøbing voksede herefter kun beskedent frem til begyndelsen af 1960'erne. Rækkehusene på Fredensvej blev opført i 1942. Da man efter 2. Verdenskrig tog fat på Ringvejen øst om byen, anlagde man i 1948 det sydligste stykke fra Jens Winthersvej til Spodsbjergvej, som det første. Vejstykket blev anlagt samtidig med opførelsen af de svenske træhuse på Skovbakken i 1948 og efter færdiggørelsen af arkitekt Jørgen Stærmoses skråtstillede kædehuse, som lukkede gabet mellem Spodsbjergvej og Jens Winthersvej. Ringvejsbyggeriet fortsatte med åbningen af det nordligste stykke fra Brovej til Nørrebro i 1962, og midterstykket i 1967.

Med Ringvejens etablering blev der åbnet for 1960'ernes og 1970'ernes store byggeboom. Fra Ringvejen kunne byen fortsætte sin udvikling mod øst. Den eneste mulige vækstretning, idet naturen og den nybyggede Brovej lukkede af mod de øvrige verdenshjørner.

Med udgangspunkt i Schnohrsvejs slyngede forløb kunne 1970'ernes blinde boligveje, som Birkevænget, Nøddevænget, Elmevænget med flere udlægges i en enkel og smuk byggemodning med græsrabatter og vejtræer. Parcelhusene, tidens foretrukne boligform, skød op overalt. Etagehuse kom der ikke mange af. En mindre bebyggelse blev opført ved Spodsbjergvej, vest for Hine.

Nye store erhvervsområder blev udlagt længere mod øst, samtidig med at den nye Omfartsvej kunne tilføje endnu en koncentrisk kvartbue omkring Rudkøbing.

Med færdiggørelsen af Omfartsvejen i 1982 var der taget hul på et helt nyt kapitel af byens historie. Ikke nok med at nye bolig- og erhvervsområder kunne betjenes fra den nye vej - det var nu for første gang muligt at passere helt udenom Rudkøbing, hvis man skulle videre til Sydlangeland. Og det var der mange, der skulle i de år. Dels sommerhus-turister, men i allerhøjeste grad også færgepassagerer, som skulle et smut til Tyskland fra Bagenkop.

Det altdominerende bygningsanlæg i efterkrigstiden er uden sammenligning Langelandsbroen. Overalt, hvor man færdes i og omkring Rudkøbing ses højbroens karakteristiske bue.

Kastanievejs nedre løb, her nr. 24 - 20, blev udbygget før 1. Verdenskrig med prunkløse og funktionsgode villaer.

På Rolighedsvej ses de karakteristiske Bedre Byggeskik inspirerede huse, som opførtes i 1920'erne. Her Rolighedsvej 11 - 15.

Rækkehuse opført som boligforeningsbyggeri på Fredensvej i 1942.

Sine kvaliteter til trods forekommer den valgte udformning imidlertid ikke helt venlig stemt over for det omliggende landskab. De massive jordfæster virker næsten anmasende i forhold til købstadens og landskabets beskedne dimensioner. En beplantning af de nøgne brinker kunne mildne indtrykket.

Hvor akse fra Østergade over torvet til havnen var det stærkeste bykonstituerende enkeltelement før 1915, så indtager de nye vejanlæg, ringvejen og omfartsvejen, denne position efter 1915. Fremkommelighed på tværs af byen og udvikling af de nye bolig og erhvervsområder kunne ikke tænkes uden deres tilstedeværelse.

Skolen og sygehuset

På Skovbakkens sydside udgør de såkaldte 'finnehuse' et helt specielt miljø. De beskedne træhuse er en gave fra den svenske stat efter 2. Verdenskrig.

Den store tunge og formelle skolebygning på Kastanievej står som en fuldgyldig repræsentant for den tids skolearkitektur.

Sygehuset på Fredensvej udgør et kompleks af bygninger fra mange perioder. Billedet viser hovedfacaden ud mod Spodsbjergvej.

Et nyt stort parcelhusområde med udgangspunkt i Schnohrsvejs slyngede forløb byggemodnedes i begyndelsen af 1970'erne.

Også skolens nye fløj fra midten af halvtresserne afspejler tydeligt sin tids idealer. Det formelle er nedtonet til fordel for det praktiske.

Sygehusets kapel er en lille perle af et stykke nyklassicistisk arkitektur. Alle klassicismens arvestykker er bragt i anvendelse: Geometriske former, doriske søjler og rene overflader.

Den gamle og nye skolebygning er ganske raffineret sammenbygget ved hjælp af en stor buet mellembygning, som mod skolegården tjener til læskur.

Med fortsat befolkningstilvækst blev pladsen for trang i Borgerskolen på Kirkepladsen, og der måtte bygges nyt. Byrådet valgte en grund i byens nordlige udkant ved Kastanjevej. Den ældste bygning på Kastanjevejens skole er en stor og svær nybarok længebygning, tegnet af arkitekt Ludvig Andersen fra Rudkøbing og opført 1920-1921. Skolen var oprindelig projekteret til at være i tre fløje. Men kun den ene blev bygget.

Der blev hurtigt pladsmangel. En stor ny tilbygning, tegnet af arkitekt Mindedal Rasmussen, blev opført i 1955-57. Den nye bygning, som afslutter skolegården mod nord, står som et enkelt og velproportioneret hus i røde tegl. Den gamle bygning og den nye fløj er elegant sammenbygget med et buet halvtag, der tjener til skolegårdens læskur.

Behovet for plads var dog ikke dækket hermed. I 1957-58 kom der to gymnastiksale bag den nye tilbygning.

I 1973 blev den sidste store bygning med aula, sløjdsal, sanglokale og flere klasseværelser opført. Bag projektet stod arkitektfirmaet 'Rationelt Skolebyggeri' i Odense, der byggede flere tilsvarende bygninger af mådelig kvalitet rundt om på Fyn. I 1975 blev byggeriet afsluttet med skoletandklinikken ved Nørrebro.

Rudkøbing Amts- og Bys Sygehus blev oprettet i 1859. Svendborg amtsråd havde under indtryk af koleraepidemien i 1853 besluttet, at der skulle bygges sygehuse i alle amtets købstæder, og at man skulle begynde i Rudkøbing.

Det første sygehus blev opført på grunden ved Spodsbjergvej, hvor sygehuset stadig ligger. Bygningen var tegnet af arkitekt J. D. Herholdt og åbnede for patienter i 1862. I 1924-1926 blev hele det oprindelige sygehus nedrevet og genopbygget i fornyet skikkelse efter tegning af arkitekt Frits Jørgensen, Svendborg. Samtidig opførtes en ny overlægebolig på Spodsbjergvej 32.

Allerede i 1937 måtte man i gang med en ny udvidelse af hovedbygningen. Derefter var det funktionærernes forhold, som måtte forbedres. På Fredensvej, lige over for sygehuset, opførtes 32 lejligheder i en ny bygning som var færdig i 1955. Tilbage stod at skaffe administrationen, lægerne, de ambulante patienter og de besøgende, bedre forhold, lige som operationsstuerne trængte til en modernisering. Udvidelsen efter et projekt af arkitekterne Andreas Jensen og N. M. Nielsen i Svendborg forandrede fuldstændig sygehusets karakter fra en åben og fleksibel plan til et mere lukket kompleks. Ombygningen var færdig i 1958. Siden er der ikke sket større ændringer.

Fra Kastanievej står Langelandsbroens buede midterparti som en stor portal i synsaksen.

Havnens udbygning gennem de sidste små 200 år har i nogen grad udvisket den skarpe grænse, der tidligere var mellem havet og byen. Men byens kanter står stadig skarpt optrukne i form af de sammenhængende bygningsvolumener over for havnens flade plan, hvor bygningerne 'flyder' som enkeltstående objekter uden synderlig indbyrdes sammenhæng.

Samfundsudviklingen og den moderne øsituation har medført, at flere af havnens ældre afsnit har mistet deres oprindelige funktioner. Af hensyn til en fremtidige større integration mellem havn og by, bør en samlet plan for fornyelse af havnen prioriteres højt.

Rudkøbing Havn var oprindeligt kun en skibsbro for enden af Brogade. Hvornår den er anlagt er uvist, men den fandtes i 1600-årene. I middelalderen blev Vejlen syd for byen brugt som vinterhavn. Med udviklingen af skibe med større dybgang benyttede man senere Lindelse Nor.

Med skibsbroen som mole blev havnens søndre bassin anlagt i 1822-1825 og det nordre i 1847-1850. Herved blev den oprindelige skibsbro midtermole. Samtidig uddybede man bassinerne. Fylden blev lagt ind på stranden bag nyslåede bolværker og stendosseringer, så der opstod en bred havneplads. Molearmene løb oprindeligt kun ud til spidsen af midtermolen, så hvert bassin havde sin egen indsejling. I 1883-1885 blev de forlænget, så havnen fik en fælles munding, hvilket gav mindre uro i bassinerne.

Med dampskibsfarten kom der større skibe til Rudkøbing. Det blev i 1860'erne nødvendigt at udrette og uddybe Rudkøbing Løb og afmærke det med bøjer. I 1870'erne blev midtermolen forbedret og brolagt, og i 1874 blev der opført et pakhuis med havnefyrtår på taget. Det stod yderst på midtermolen, hvor mindesmærket for faldne søfolk under 2. Verdenskrig senere blev rejst.

Samtidig med anlægget af det søndre bassin blev der i 1824 opført en toldbod ved Brogade og et havnehus på Bellevue 2. Toldboden blev i 1891 erstattet af den nuværende ved kgl. bygningsinspektør i Odense, Jens Vilhelm Pedersen, der tegnede adskillige bygninger for told- og postvæsenet i sit distrikt.

Maleri af Rudkøbing Havn med dampskibsfærgen 'Svendborgsund' i forgrunden. Maleriet er udført af havnemester Lass Andersen fra Sønderborg i 1992 efter et ældre fotografi fra 1892.

Kort efter, i 1894, afløstes også havnehuset af det nuværende.

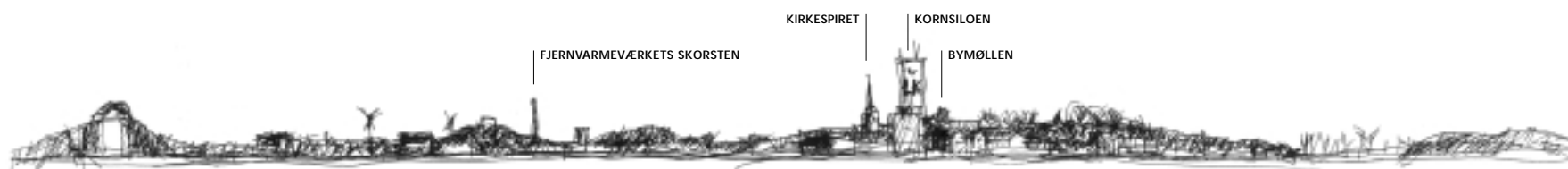
Da byggeriet af det nordre bassin var færdigt i 1850, blev en udfyldning af stranden hen mod Strandgade påbegyndt. I 1863 afsatte kommunalbestyrelsen midler til en dæmning og anlægget af en gangvej, Havnegade, på det indvundne terræn. I 1901 førtes gaden mod nord som en strandpromenade forbi Ørstedsparken.

Den nye fiskerihavn fra 1910-1911 og 1916 afløste en lille jollehavn, der var anlagt i 1885-1886 som en beskeden tilbygning til den nordre mole.

Fra den nye fiskerihavns anlægstid findes stadig ophalerbeddingen med spilhus og de træbyggede garn- og grejskure fra den tid, da Rudkøbing havde omtrent 100 fiskere. Fiskerihavnen og miljøet omkring udgør sin egen lille verden på havnen.

Arealet bag sydmoen blev opfyldt i årene 1925-1926 og indrettet med færgeløje til den nye jernbane- og bilfærge mellem Svendborg og Rudkøbing. Ventesalen med den foranstående græske tempelgavl står stadig som et forfinet stykke arkitektur mellem de mere robuste nabobygninger.

Den støt voksende biltrafik krævede bedre forhold for befordringen til Ærø. I 1935 blev der anlagt et færgeløje til Marstalfærgen ved siden af jernbaneløjet. Inden da var opfyldningen af terrænet mod syd til et mindre industriområde i fuld gang. Lange-lands Andels Svineslagteri opførtes her i 1933.

Rudkøbings karakteristiske havnefront med kornsiloen, kirkespiret, bymøllen og fjernvarmeværkets skorsten.

Den gamle ventesal med det fremhævede indgangsparti under tempelfronten, betjener i dag Strynø- og Marstal-færgens passagerer.

Fiskerihavnens særlige miljø underbygges af redskabs- og garnskurene, som nærmest omslutter bassinet og vender ryggen til den øvrige havn.

Midt på Havnepladsen står den lille ottekantede kioskbygning med sin faste stok af stamkunder omkring sig.

I årene 1933-1938 blev der anlagt en bådhavn på et opfyldt terræn nordøst for fiskerihavnen. Som et sidste skud på stammen blev der i 1989 bygget en ny, stor lystbådhavn, Rudkøbing Skudehavn, med hotel og restaurant, nord for den gamle lystbådhavn. Skudehavnen tilstræber med sine gavlvendte træhuse i lyse pasteller at medgive et let og maritimt indtryk. Havnen er tegnet af Malthas tegnestue i Aalborg.

Spilhuset ved ophalerpladsen er et fint lille træhus, som i sin udformning giver mindelser om nordisk skønvirke.

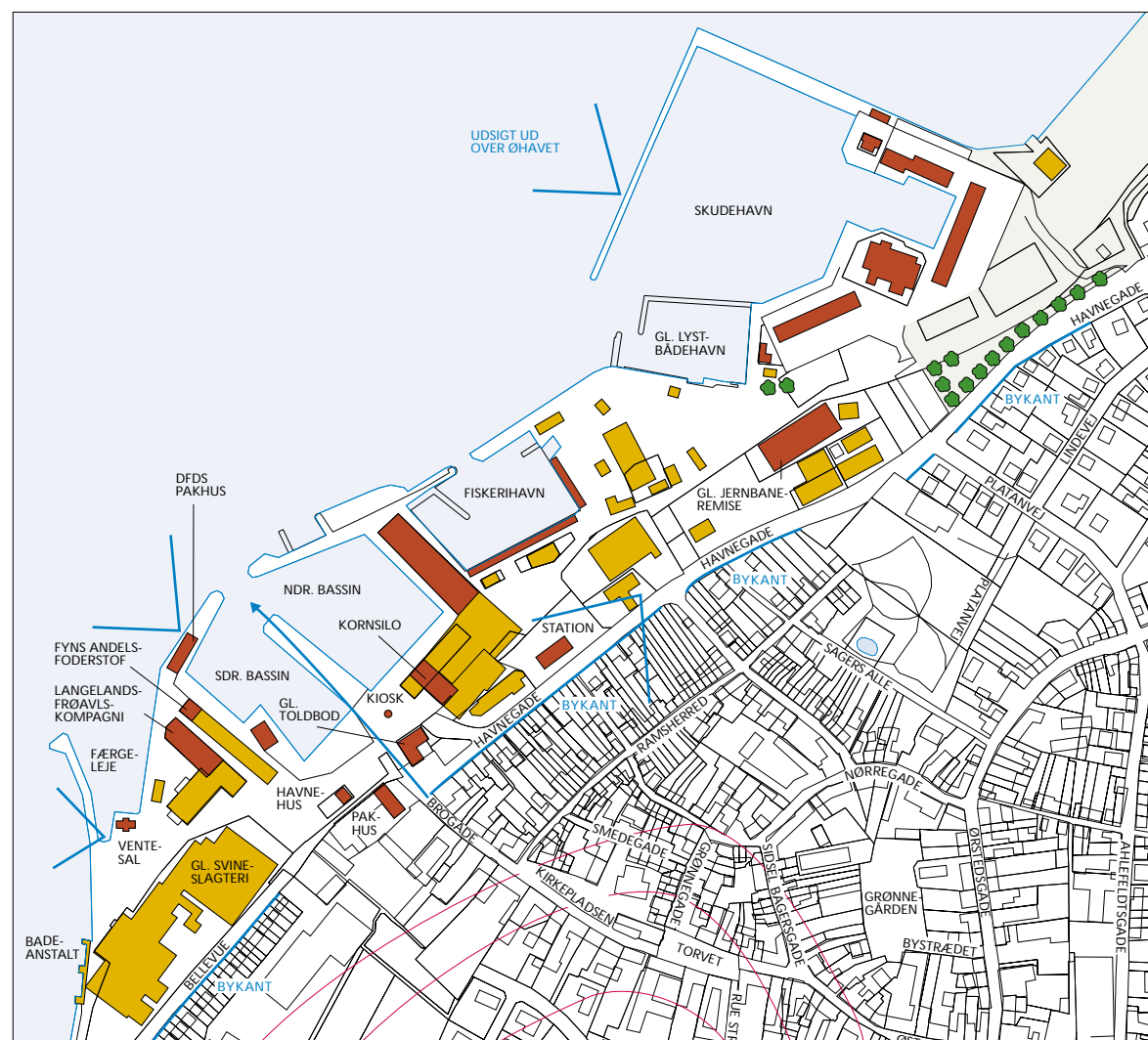
Rudkøbing Skudehavn opførtes som feriecenter i slutningen af 1980'erne. I dag er de fleste lejligheder udstykket og solgt. Der drives dog stadig hotel- og restaurationsvirksomhed på stedet.

På den søndre moles yderste led står D.F.D.S. pakhus fra 1916 - bygget af træ med tre gavlmarkerede porte på hver langside. Et pakhus på molens indre led, som blev bygget i 1908 til godsbefordrings-selskabet D/S Langeland, blev i 1970 indrettet til havnefogedkontor.

De to mest dominerende bygninger ved søndre mole er de store, massive, tre-fire etagers høje pakhuse. Punkthuset er opført i 1933 af Fyns Andels Foderstof, mens længehuset blev bygget i 1934 for Langelands Frøavls Kompagni. De er begge opført i røde tegl. Især punkthuset bør fremhæves for sin på én gang kompakte og elegante arkitektur.

På nordre bassins havneareal ligger Langelands Korn A/S, som i 1960'erne blev udvidet med den iøjnefaldende betonsilo. Siloen fjerner med sine næsten monstrøse dimensioner ethvert tilløb til købstadsidyl. På sin egen brutale vis giver den byen et karskt tilskud og medvirker til at tegne Rudkøbings særlige profil sammen med kirketårnet, møllen og fjervarmeskorstenen. De røde kæmpeinitialer LK står malet på siloens havnefront som en grafisk fanfare henover by og vand.

På havnepladsen ud for Brogade ligger en lille ottekantet, munter kioskbygning med pagodetag fra 1900-årenes begyndelse. Af andre interessante bygninger, som bidrager til havnemiljøet, skal nævnes Brogade 25's store, gavlvendte pakhuse og Langelandsbanens smukt udførte stationsbygning.

Rudkøbing Havn, 1:6.000

Byen mellem kirke og slot

Landsbyen Tranekær, med kirken i sydvest og slottet i nordøst, alléerne, de særprægede naturforhold, skovene og hovedgårdens vidtstrakte marker med træbevoksede hatbakker, danner et sammensat kulturmiljø, der er enestående i Danmark.

Tranekær gods og landsby har en særpræget forhistorie, som på koncentreret form fortæller om væsentlige sider af samfundets historie. I landsbyen findes en lang række velbevarede bygninger fra 1800-årene, som vidner om bebyggelsens omdannelse til residensby, og som sammen med slottet og det omgivende kulturlandskab danner et homogent kulturmiljø med meget store oplevelsesværdier.

Tranekær ligger udspændt mellem kirke og slot. Imellem disse landemærker snor byen sig omkring landevejen, der slynger sig gennem landskabet. I den vestlige del af byen falder terrænet jævnt mod syd til vådområdet Flådet. For den østlige del af byen gør det omvendte forhold sig gældende. Her falder terrænet mod nord til de lave arealer omkring Tuemose.

Tranekær Slot står med spir, kamtakkede gavle og røde mure som drømmen om et eventyrslot. Her ses slottet fra hovedgaden med Herskabsstalden nedenfor.

Over Flådet er der frit udsyn til Martin Nyrops tre gulkalkede landhuse. Byen venter bag den skovbevoksede hatbakke.

Den gamle, flotte lindeallé, der fører landevejen ind til byen fra nord, er ganske elegant udvidet med en ny kørebane, uden at alléen har lidt overlast.

Slotsparken, som er anlagt i engelsk stil, er forsynet med et par 'kineserier' i form af tépavillonen ved foden af slotsbanken og træbroen, som fører over Slotssøen til slottet.

En smuk lindeallé skærer sig i lige linje gennem det nordlige terræn fra slottet til kirken. Alléen er anlagt af Frederik greve Ahlefeldt som en privat vej i midten af 1700-årene.

Allerede før man kommer ind i byen, aner man, at der skal ske noget særligt. Fra syd løber landevejen langs Flådets vestside og støder, efter at have passeret den lille bebyggelse Rødby, ret ind i byens forpost, arkitekt Martin Nyrops tre gulkalkede landhuse. Fra nord - kort efter at Slotsmøllen er passeret - svinger vejen, ind i et skovområde, med den store hatbakke, Iskældbakken, på højre hånd, for at fortsætte gennem en gammel linde- og kastanjeallé. Her har den østre træække fået lov at blive stående i midterrabatten, da man på et tidspunkt havde brug for at udvide vejbredden.

Kort efter åbenbarer slot og vandgrav sig og fortæller, at bygrænsen er passeret.

Slottets hovedbygninger står rødpudsede, højt hævet på en stejl hatbakke øst for landevejen. Anlægget består af to sammenbyggede fløje i nord og vest og er opført i to en halv til tre etager med et ottekantet trappetårn i hjørnet mod gården. Nordfløjen har bygningsdele fra 1200-årene og er dermed det ældste, beboede hus i Danmark.

Slottets nuværende skikkelse skyldes Frederik greve Ahlefeldt-Laurvig, som i 1859-1865 lod arkitekt, professor N. S. Nebelong forestå en grundig restaurering og ombygning. Vestfløjen blev forlænget, trappetårnet opført og lofterne ændret til kvistetager.

Fløjene blev kalket lyserøde og forsynet med høje, blændingsprydede kamgavle. I 1948-1949 blev hovedbygningerne atter restaureret og facaderne fik den nuværende røde farve.

Ved ombygningen i 1860'erne blev det meste af den tidligere barokhave omlagt til den nuværende store park på 150 tønder land. Vest for landevejen ses stadig rester af den gamle have. Parken blev allerede omlagt igen i 1890-1892 af havearkitekt Milner i sin nuværende, såkaldte engelske stil. Den er udformet som et åbent, stiliseret landskab i modsætning til den franske, stramt opbyggede barokhave. Foruden søen, det lille kinesiske lysthus, den fint buede træbro og de mange gamle træer, udmærker parken sig ved sine landart-skulpturer, udført siden 1993 af danske og udenlandske kunstnere.

I ladegården syd for slottet findes den såkaldte Sukkerfabrik fra begyndelsen af 1800-årene. Bygningen virker imponant med sin store husdybde og lange fagfaste facader i rødlig puds. Den er bygget til sukkerfabrikation under Napoleonskrigen. Fabrikationen lykkedes dog aldrig, og bygningen blev i stedet indrettet til brændevinsbrænderi og ølbryggeri.

Øst for ladegården, ikke langt fra Sukkerfabrikken, ligger et løjerligt, ottekantet hønehus, som et ejendommeligt lille bygningsanlæg fra slutningen af 1800-årene, opført i en gotisk tillempet stil med hønestatuer på hjørnepillerne og et lille tårn til dueslag.

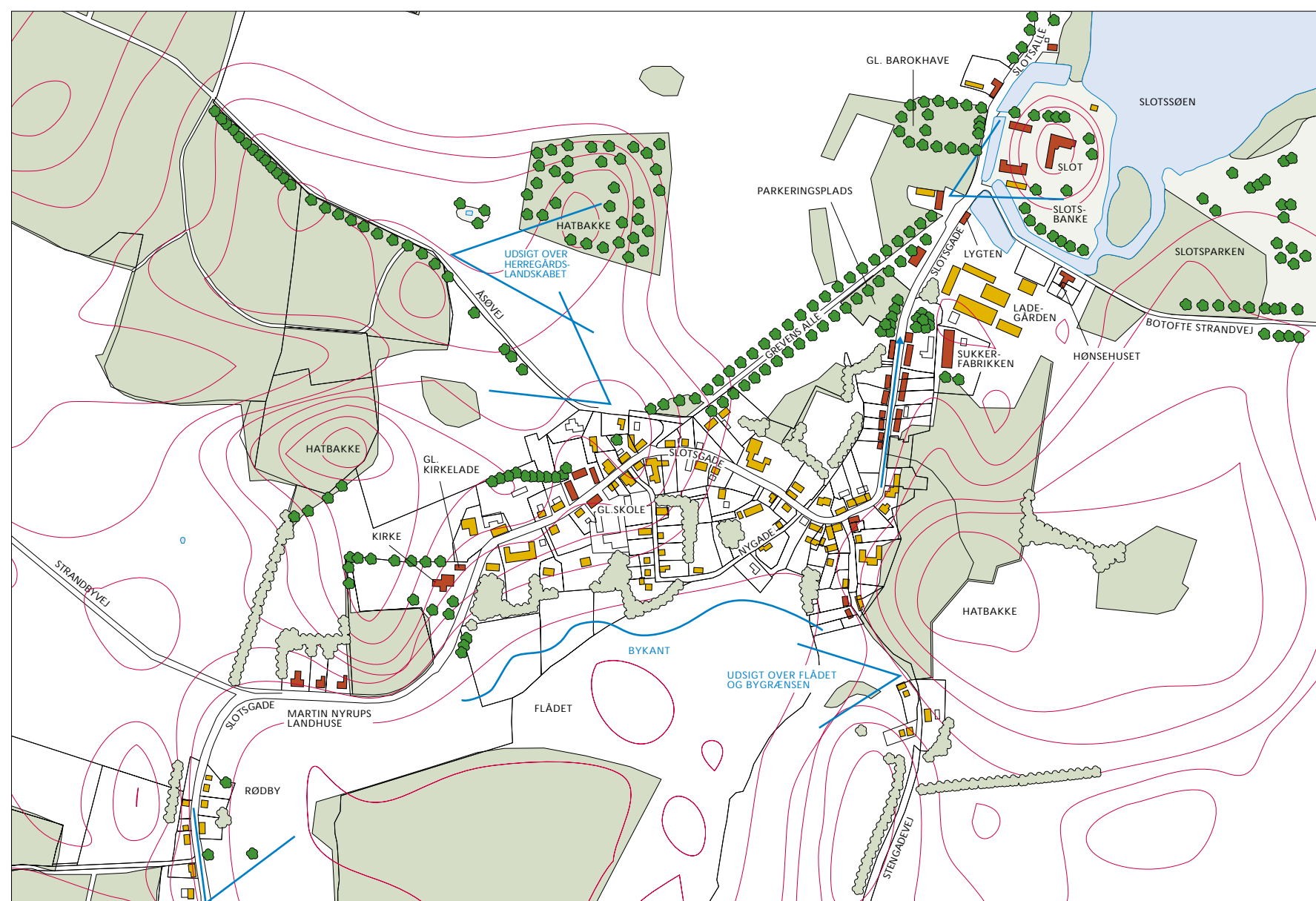
Bygningskvaliteterne i Tranekær er slående. Uanset om der er tale om gamle bindingsværkshuse opført i begyndelsen af 1800-årene, eller grundmurede huse opført efter den store brand i 1875, er der overalt tale om høj håndværksmæssig og arkitektonisk kvalitet. Den høje standard må ubetinget tilskrives grevskabet. Der blev i 1800-årenes begyndelse indforskrevet mange slags håndværkere og kunstnere, hvis tilstedeværelse afspejles i navne som Taffeldækkerens hus, Pottemagerhuset, Musikantusene, Goltermannhuset med flere.

Tranekær Kirke indtager en fremtrædende plads i byen. Den er fra senmiddelalderen og bestod oprindeligt af et langhus med tårn på nordsiden, men fik gennem ombygninger i 1804 og 1886 den nuværende udformning. Kirken ligger højt vest for landevejen i læ af den skovklædte hatbakke, Humlebanke, der næsten skjuler kirken, når man kommer fra syd. Efter vejsvinget uden om bakken åbenbarer kirken sig i al sin herlighed, gulkalket i en let gotiseret form og omgivet af en smukt terrasseret kirkegård med imponerende rækker af gamle linde- og kastanjetræer.

Åsø ved kysten vest for byen består af en lille samling bindingsværkshuse. Den lille husgruppe markerer stedet, hvor godset indtil begyndelsen af 1950'erne stadig opretholdt en skibsbro til transport- og lystsejlad. Af skibsbroen henligger nu kun rester af den tidligere ca. 50 meter lange stenmole.

Landsbyen Tranekær flyttede til sin nuværende plads i middelalderens begyndelse, og slottet opførtes samtidigt som en kongelig borg. Det meste af landsbyen hørte sandsynligvis under slottet, som flere gange udvidede sine enemærker på landsbyens bekostning. I 1799 blev landsbyen udskiftet i uregelmæssige blokke. Tre gårde udflyttede. De øvrige blev i landsbyen.

Tranekær var længe en lille og beskeden landsby. 1700-årenes stærke vækst i antallet af huse skyldtes hovedgårdens behov for arbejdskraft, mens udviklingen i 1800-årene især skyldtes den vidtfavnende generalmajor Frederik greve Ahlefeldt-Laurvig, også kaldet 'Generalen', der var lensbesidder 1791-1832. Det er i høj grad hans interesse for kunst, kultur og videnskab, som medvirkede til, at den lille landsby blev omskabt til en residensby for slottets nye stab af funktionærer, tjenere og håndværkere.

Tranekær, 1:8.000

Ahlefeldt-Laurvig

Grevens private allé fra slottet til kirken står som en katedral i sit retlinede vejforløb nordvest om byen.

Ved Valdemar 2. Sejrs død 1241 overgik Tranekær Slot til Abellinien, som det tilhørte med enkelte afbrydelser indtil Valdemar Atterdag i 1358 indtog borgen og indsatte en kongelig høvedsmand.

I 1645 fik den velstående rigsråd Chr. Rantzau lenet i pant. Hans 15-årige datter, Margrethe Dorothea, var i 1656 Danmarks rigeste arving. Den 31-årige Frederik Ahlefeldt, som var rigsgreve i Lothringen, forelskede sig i hende, men faderen billigede ikke forbindelsen. Ahlefeldt bortførte derfor resolut den unge pige, og 2. Juledag 1656 lod de sig vie i en holstensk landsbykirke. Chr. Rantzau var rasende, men måtte affinde sig med den fuldbyrdede kendsgerning og afstod i 1659 lenet til sin svigersøn som en del af datterens medgift. Siden har slægten Ahlefeldt siddet på Tranekær.

Frederik Ahlefeldt steg hurtigt i Frederik III's gunst og endte efter Griffenfeldts fald i 1676 som Christian V's storkansler. I 1672 blev han ophøjet i den danske grevestand. Af sine besiddelser dannede han lensgrevskabet Langeland, som udgjorde mere end halvdelen af øen.

Gaderummet i Slotsgades nordlige afsnit er præcist afmålt af velformede længehuse på hver sin side af vejen.

Sukkerfabrikken, som ligger lidt til en side oppe ved ladegården, er et stort, dybt længehus med sin egen robuste charme.

En senere efterkommer, kammerherre og general Frederik greve Ahlefeldt, overtog i 1721 grevskabet dybt forgældet. Gennem sin lange besiddelsestid, 1721-1773, bragte han det på fode og købte i perioden 1731-1755 Vestergård, Holmegård, Lykkesholm og Brøløkke samt Strynø med Strynø Kalv. Af dette gods samt Tryggelev og Fodslette kongetiender blev stamhuset Ahlefeldt oprettet i 1765 med den bestemmelse, at det altid skulle blive ved grevskabet, så længe dette blev ved familien.

Efterfølgeren Christian greve Ahlefeldt blev i 1785 tilkendt grevskabet Laurvigen i Norge og kaldte sig derefter Ahlefeldt-Laurvig.

Hans søn, generalmajor Frederik greve Ahlefeldt-Laurvig, overtog et af Danmarks største og rigeste godser. Han afstod grevskabet Laurvigen, men beholdt fortsat navnet. 'Generalen' var en vidtfavnende person og foregangsmand bl.a. inden for sundhedsvæsenet - hvor han skaffede læger, dyrlæger og uddannede jordemødre til Langeland, og inden for forstsvæsenet, hvortil han indforskrev forstkyndige fra Tyskland.

Lygten er et smukt lille bindingsværkshus med mansardtag. Det er opført lige syd for slottet som bolig for de udenlandske tjenestefolk.

Øst for ladegården ved vejen mod Botofte står det såkaldte Hønsehus. Et overgivent og næsten frivolt byggeri med små hønsestatuer på husets forlængede hjørnepilastre.

Han interesserede sig umådelig meget for teater og var i en årrække direktør for hofteatret i Slesvig, inden han flyttede tilbage til Tranekær. Her indrettede han teatersal i det store porthus med mansardtag ved vejen neden for slottet. I landsbyen opførtes boliger til skuespillere og musikanter.

Bygningen overfor teatersalen blev af 'Generalen' opført til slottets rideheste. Mellem de to bygninger blev ridebanen lagt og syd for hestestalden et vognhus. Den førømtalte Sukkerfabrik i ladegården skyldes også hans virke.

'Generalen' havde mange penge, men han brugte endnu flere på sine mange aktiviteter og det store hushold. To gange blev han erklæret umyndig på grund af den kolossale gæld, han pådrog sig. Tiderne med napoleonskrig, statsbankerot og landbrugskrise var heller ikke gunstige. Han døde uden direkte arvinger i 1832, men godset vedblev at være rammen om slægtens liv.

Den gamle, gulkalkede skolebygning står smukt op til vejen i den sydlige ende af Slotsgade.

På Tranekær kirkegård ligger to af de russiske flygtninge som strandede ved Påø Strand i slutningen af 2. Verdenskrig begravet. Stenene er forsynet med sovjetstatens emblemer.

Tranekær Kirke er sammen med slottet byens mest betydende bygningsværker. De står i hver sin ende af byen, og konstituerer med hvert sit spir, byens fysiske og sociale orden.

Landsbyen Tranekær præges stadig af de mange huse, som slotsejerne lod bygge af bl.a. hidkaldte hollandske håndværkere. Syd for vejen til Botofte findes et smukt lille bindingsværkshus med mansardtag opført af 'Generalen' til sin negertjener. Tranekær Gæstgivergård lidt længere mod syd er opført af 'Generalen' i 1802. Rejsestalden ved siden af er bygget omkring 1860 af gæstgiver W. From. Gæstgivergården fungerede som postgård indtil der i 1870'erne blev bygget et regulært posthus i Tranekær.

Syd for gæstgivergården ligger de to Musikantuse. Husene stod oprindeligt på Lundsgård ved Kerteminde, men blev af 'Generalen' flyttet til Tranekær for at tjene som bolig for teatrets musikanter og skuespillere. 'Generalen' er også ophavsmand til mange andre huse i Tranekær. Slotsgade 89, Taffeldækkerens hus, der oprindeligt lå ved indkørslen til ladegården, blev flyttet hertil omkring 1840. Slotsgade 87, Pottemagerhuset, Slotsgade 58, Kruhøffers hus, bygget til Vilhelm Kruhøffer, som 'Generalen' hentede til Tranekær i 1804 for at bestyre grevskabets skove. Slotsgade 73-77, Goltermannhuset, opførtes til grevens sadelmager, bendrejer og dyrlæge.

På Stengadevej ligger en række enkle bindingsværkshuse, som smyer sig smukt ind i svinget, når man nærmer sig byen fra sydvest. Husene har været beboet af slottets håndværkere. Umiddelbart før svinget får man et ganske godt udsyn over mod kirken, hen over vådområdet Flådet og med byen kravlende op ad skrænten ved Nygade til landevejen.

Tranekær gamle skole i byens vestende er også 'Generalens' værk. Den er formentlig tegnet af arkitekt Andreas Kirkerup og opført i 1800. Bygningen er velproportioneret og står let genkendelig i gul kalk, hvide gesimser og rødt, helvalmet tegltag. Den falder i øjnene på grund af det barokt fremhævede midterparti og ved sin placering, lidt lavt i terrænet, umiddelbart efter et vejsving.

'Generalen' oprettede også et lærerseminarium i en bygning ved siden af præstegården. Han ombyggede kirken til en mellemting mellem et tempel og et teater, indrettede en fabrik for landbrugsmaskiner i Tranekær og anlagde skibsbroen ved Åsø.

'Generalens' brodersøn, Christian Johan Frederik greve Ahlefeldt-Laurvig, kaldet 'Knudegreven' arvede det forgældede gods og bragte det på fode i løbet af perioden 1832-1856. Han byggede ikke meget, men opførte dog Jærggården midt i Tranekær til jæger Peter Nielsen, der var grevens personlige tjener. Hans søn, Frederik Ludvig Vilhelm greve Ahlefeldt-Laurvig, oprettede i 1868 Asylet, en børnehave for børn af godsets medarbejdere. Han byggede endvidere i 1885 et hus på Slotsgade 52 til Tranekær Læseforening og stod også for kirkens ombygning i 1886.

Efterkommeren, Christian Johan Frederik greve Ahlefeldt-Laurvig, indrettede læseforeningens hus til realskole samtidig med, at han oprettede Tranekær Brugsforening. Skolen blev nedlagt i 1923. Bag skolebygningen står endnu den gamle gymnastiksal. Hønsehuset ved slottets gartneri skyldes også ham, ligesom han lod husene i Nygade opføre omkring århundredskiftet til røgttere og enker efter godsets medarbejdere.

KULTURMILJØER - FÅREVEJLE OG KRAGHOLM

En forholdsvis nyplantet allé forbinder landsbyen med hovedgården.

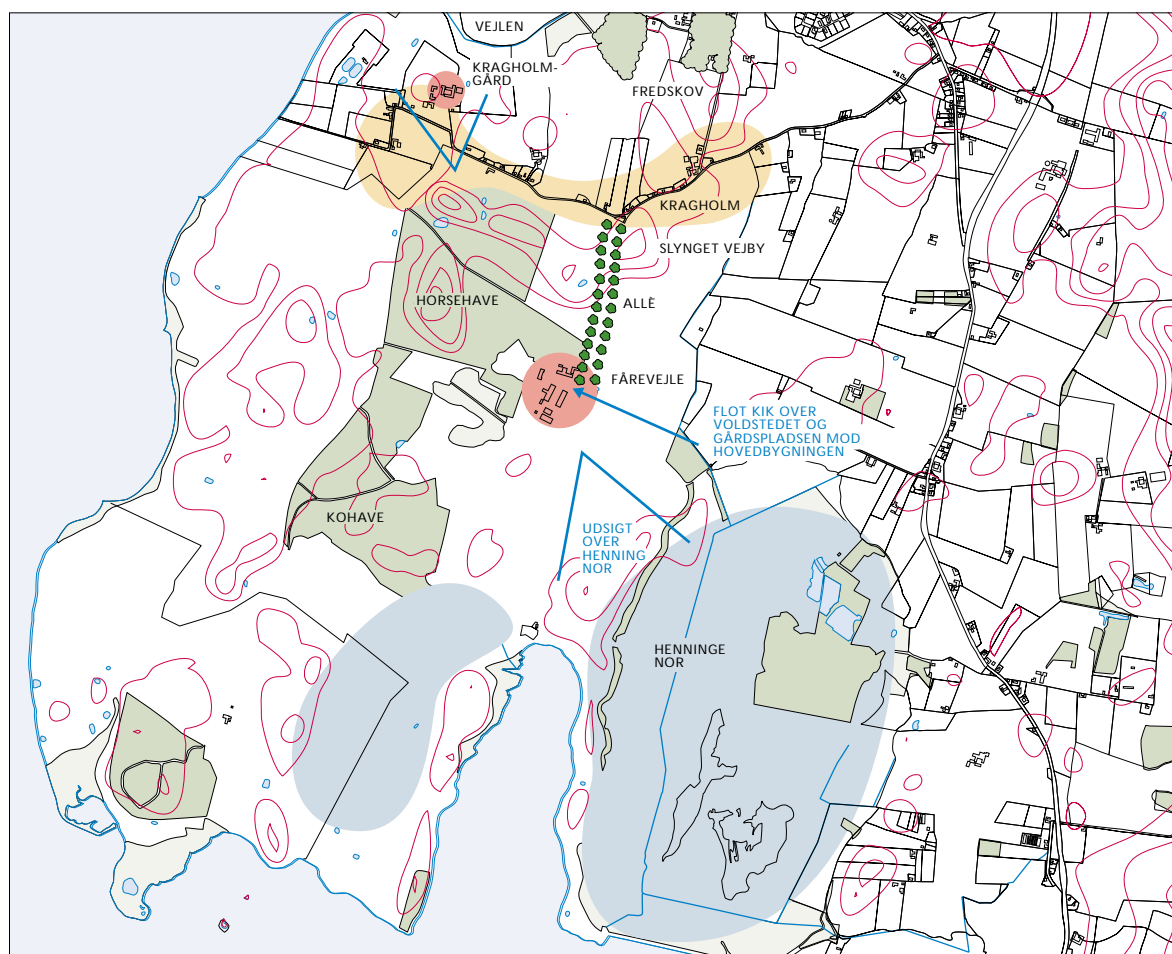
Hovedgården Fårevejle og landsbyen Kragholm syd for Rudkøbing har hørt sammen gennem århundreder. De indgik i et karakteristisk hovedgårdslandskab, som bestod af hovedgården, beliggende i et afgrænset område med kystskove og engstrækninger, og en beskeden rydningslandsby.

Fra Kragholm fører vejen over i en yngre allé ned til hovedgården, hvis tilplantede, brede voldsted tegner sig markant på baggrund af det flade terræn. Gårdanlægget er meget stort anlagt. Løveprydede portaler markerer adgangen over vandgraven til gårdspladsen. Længst mod vest, i en lige akse fra løveporten ligger gårdens hovedbygning, opført i nyrenæssance med siderisalitter og trappetårn. Aksen konstituerer det store gårdrum. Avlslænger, lade og forvalterbolig er beliggende på pladsens nord- og sydsider. Længerne er grundmurede og står i en skarp gul kalk. Laden, som vender sin imponerende gavl ind mod gårdspladsen, dominerer indtrykket. Alt i alt et usædvanlig helstøbt herregårdsmiljø.

Fårevejle var vel nok den største af Langelands hovedgårde. I 1583 foretog rigsråd Erik Hardenberg en stor udvidelse af voldstedet. Over det daværende porttårns hvælv sad en sandstensportal, hvis latinske indskrift nævner at Erik Hardenberg omgav gården med vold og grav, for at han og hans efterkommere kunne være i sikkerhed her. Ved opførelsen af den nuværende hovedbygning i 1868 blev stenen flyttet til dets trappetårn.

Ladegården blev ombygget i 1634, men brændte i 1833 og 1851 og blev erstattet af de nuværende avlsbygninger. Samtidig sløjfede man den største del af voldene og gravene. Den nuværende hovedbygning er opført i 1868 ved arkitekt D. H. Klein. Den brændte kort efter, men blev genopført i samme stil. En værdig repræsentant for tidens herregårdsbyggeri.

Kragholm synes opstået i senmiddelalderen ved rydninger i Henninges kystskovbælte. Den ligger langs en slynget vej og har den temmelig løse opbygning, som er typisk for rydningsbyer.

Fårevejle og Kragholm, 1:30.000

Fårevejles gårdsplads er enormt stor. Uden den aksefaste bebyggelse ville anlægget true med at falde 'fra hinanden'.

De karakteristiske bevoksede stendiger ses på et langt stykke af Kragholmvej.

I 1472 var landsbyens ni gårde hoveriydende småbrug under Fårevejle. De blev senere egaliseret i to størrelsesklasser. Ved endnu en egalisering i 1767 reduceredes antallet til seks gårde af ens størrelse. Gårdene var dog stadig meget små, tilsvarende andre landsbyer, der lå tæt på en hovedgård. Kragholm blev udskiftet 1812 i store, uregelmæssige blokke. To af byens seks gårde flyttede efterfølgende ud nord for byen, mens en tredje er nedlagt.

Som følge af en voksende befolkning og et øget hoveribehov på Fårevejle steg antallet af huse i landsbyen fra tre i 1583 til tolv i 1767.

Kragholmgård benyttes i dag som efterskole. Gårdanlægget fremstår venligt og imødekommende i god samklang med efterskolens nybygninger.

Efter midten af 1800-årene begyndte overgangen til selveje, hvorefter antallet af huse voksede stærkt. Da der ikke siden er sket nævneværdigt nybyggeri, har Kragholm bevaret den løse opbygning og bebyggelsens afgørende præg af naboskabet til den store hovedgård.

Kragholmgård, som i dag er efterskole, står som et helstøbt gårdanlæg med avlsbygninger i rødmalet bindingsværk og gulkalkede tavler. Stuehuset er grundmuret, opført i røde tegl og forsynet med gule, dekorative bånd.

KULTURMILJØER - SYDØSTLANGELANDS HOVEDGÅRDSLandskab

Det sydøstlangelandske hovedgårdslandskab har sin tyngde omkring hovedgårdene Hjortholm og Skovsgård med landsbyerne Fodslette og Hennesved, hvor kystskove og udbredte enge har tilbudt naturskønne og ressourcerige udflytningsmuligheder.

Hjortholm er den største af gårdene. Dens oprindelse kan føres tilbage til en mindre landsbyhovedgård, som i slutningen af 1400-årene lå i Fodslette. Omkring år 1600 flyttede gården ud til et område med kystskove nordøst for landsbyen.

Godsets bygningsanlæg med beboelseshus, avlsbygninger og forvalterbolig er af imponerende dimensioner og udgør, sammen med de store åbne herregårdsmarker, skove, spredte landarbejderhuse og mod øst store syltområder med diger, et velbevaret og repræsentativt hovedgårdslandskab. Hovedbygningen er et grundmuret barokhus med et teglhængt mansardtag fra 1789. Facadens midterparti er fremhævet med pilastre og frontispice. Herudover er facaden udstyret med to små siderisalitter.

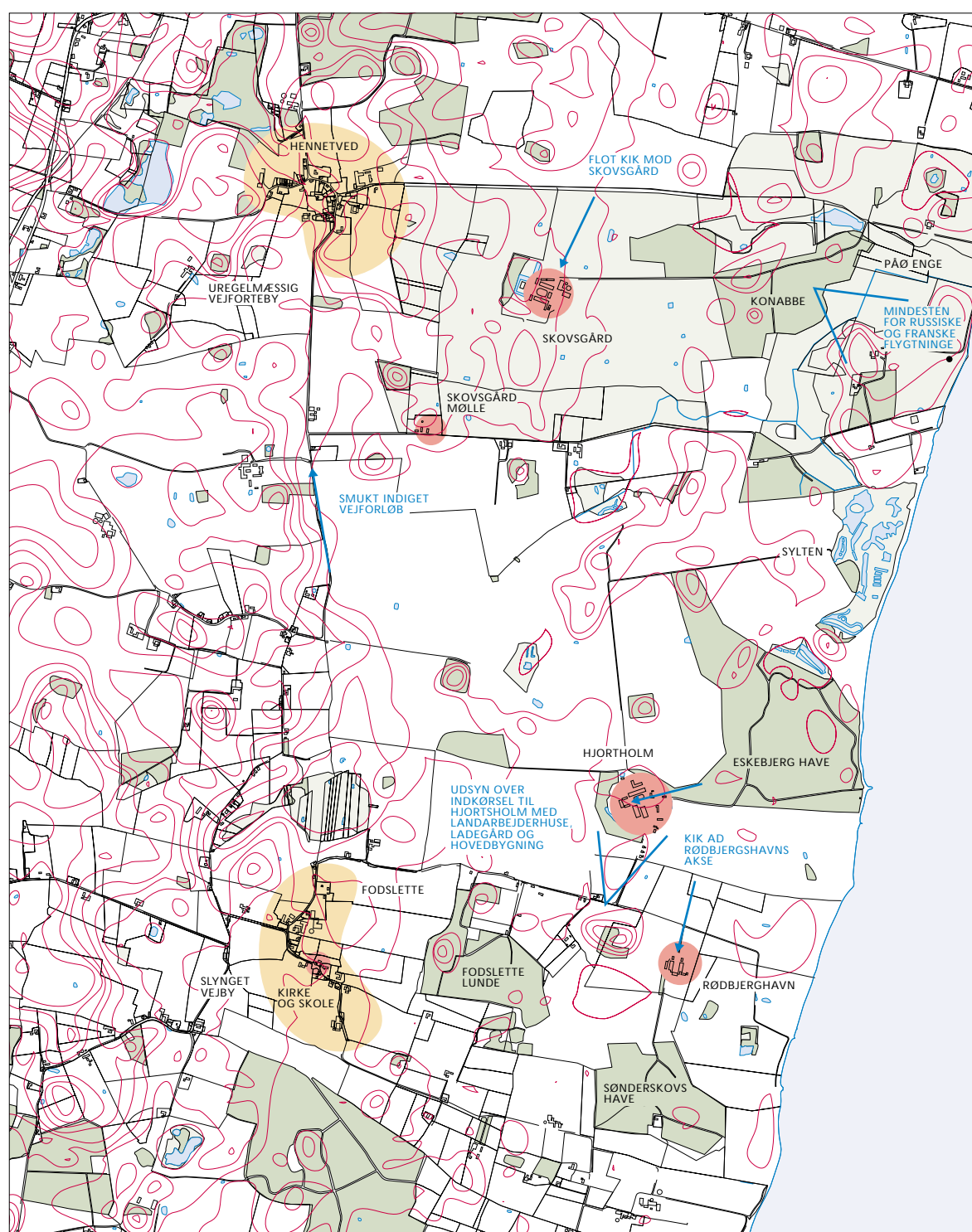
Fodslette flyttede til sin nuværende plads ved middelalderens begyndelse. Den har form efter den slyngede vej, som forbinder den med nabolandsbyerne. Fodslette blev udskiftet i 1786, hvorefter halvdelen af landsbyens daværende 18 gårde og en del huse flyttede ud langs vejen til Sønderskovs Have. Mange er stadig velbevarede og landskabeligt smukt beliggende. Tomterne i byen blev kun til en vis grad udfyldt af ny bebyggelse, så Fodslette har bevaret et vist uberørt præg.

Den nærliggende avlsgård, Rødbjerghavn, blev i 1847 oprettet af fire bøndergårde under Hjortholm. Gården er opført som en trelænget gård. En gårdtype, som er typisk for den langelandske byggeskik på landet i 1800-årene.

Skovsgård har ikke den samme nære tilknytning til Hennesved, som Hjortholm til Fodslette. Skovsgård, som var betydelig mindre end Hjortholm, har således ikke på noget tidspunkt ejet mere end halvdelen af Hennesved. Gården kendes fra 1457. I 1760 var Skovsgård stadig en af øens mange mindre hovedgårde. Ejerforholdene har skiftet betydeligt. Gården ejes i dag af Danmarks Naturfond under Danmarks Naturfredningsforening.

Hennesved udgør et velbevaret og interessant landsbymiljø, der er præget af en tæt bebyggelse af landarbejderhuse og husmandssteder samt enkelte gårde. Landsbyen omtales første gang i 1231. Den er anlagt ved rydning i det østlangelandske skovbælte.

Den 4. maj 1945 landede en større gruppe franske og russiske krigsfanger på stranden ved Påø. Til minde herom er rejst en sten ved stranden.

Hovedgårdslandskabet omkring Hjortholm og Skovsgård, 1:30.000

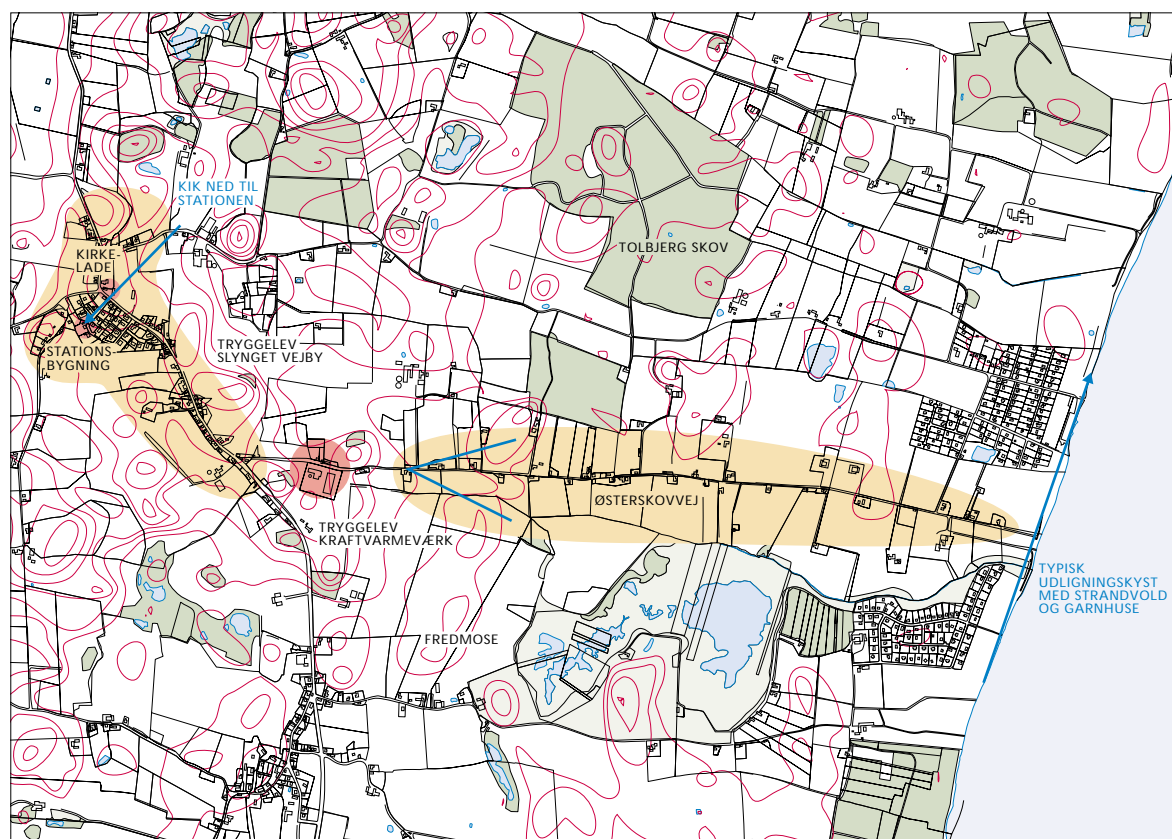

Det sydøstlangelandske hovedgårdslandskab er særligt smukt ved Påø Enge med blanke vandspejl og et rigt fugleliv.

Hjortholms hovedbygninger udgør et samlet kompleks af stor variation og skønhed.

KULTURMILJØER - TRYGGELEV OG ØSTERSKOVVEJ

Tryggelev og Østerskovvej, 1:30.000

Bebyggelsen, vejstrukturen og det åbne kulturlandskab i Fodslette og Tryggelev sogne udgør et omfattende kulturmiljø med karakteristiske og intakte spor fra en lang periode af Langelands historie - landsbyen, udflytningen, langelandsbanen, kystfiskeriet og senest det nye kraftvarmeværk.

Tryggelev er ligesom Fodslette en adel-kirkeby, hvis gårde lå spredt langs den slyngede landevej. I 1600-årene var byen inddelt i fire baller (småbebyggelser), Østerballe, Sønderballe, Nørreballe og Kinderballe.

Midt i Tryggelev findes landsbyens romanske kirke med sengotiske tilbygninger. Den udgør sammen med den fredede kirkelade, stengærder og resterne af den gamle præstegård en helhed af betydelig kulturhistorisk værdi. Landsbyen blev udskiftet i 1789 og de fleste gårde og huse flyttede ud langs Østerskovvej.

Hovedparten af de udflyttede gårde og huse findes stadig. Beboelsen er flere steder opført parallelt med vejen, hvilket sammen med hækkene i vejskel fremhæver vejens rumlighed. Det gælder således Østerskovvej nr. 35, 14, 16 og 37. Men også små, trelængede gårde knytter sig til Østerskovvej, fx nr. 49, der med sine hvidkalkede mure og stråtag åbner sig mod vejen, kun adskilt fra denne med en lav hæk og et enkeltstående træ.

Omkring år 1900 var kystfiskeriet fra Østerskov en næringsvej for områdets husmænd. Østerskovvej løber vinkelret på og bogstavelig talt helt ud i vandet. Det var således relativt bekvemt at kunne sætte joller og fiskefartøjer i søen. Garnhuse fra dette tidsrum findes stadig på strandvolden.

I 1800-årene udviklede Tryggelev sig til et oplandscenter med et blandet erhvervsmønster. Langelandsbanen førtes igennem byen i 1911, og der blev opført en del huse i stationsbystil.

Tryggelev Station er særdeles velbevaret med sin træoverbyggede perron, som er udstyret med en stor spidsbuet portal. Den er placeret for enden af et lige stykke vej, der anlagdes samtidig med banen.

Denne måde at indbygge banelegemet og stationen i byplanen har været anvendt over hele landet. Den har både en funktionel baggrund - idet jernbanen ofte tangerede den eksisterende by og derfor havde behov for en vejforbindelse til byen - men også en arkitektonisk, idet vejstykket satte den nye stationsbygning i perspektiv.

På strandvolden mellem moserne ved Østerskov og Langelandsbæltet har fritidsfiskerne rejst deres grejskure.

Østerskovvej løber i en næsten ret linje fra Tryggelev og lige ud i vandet.

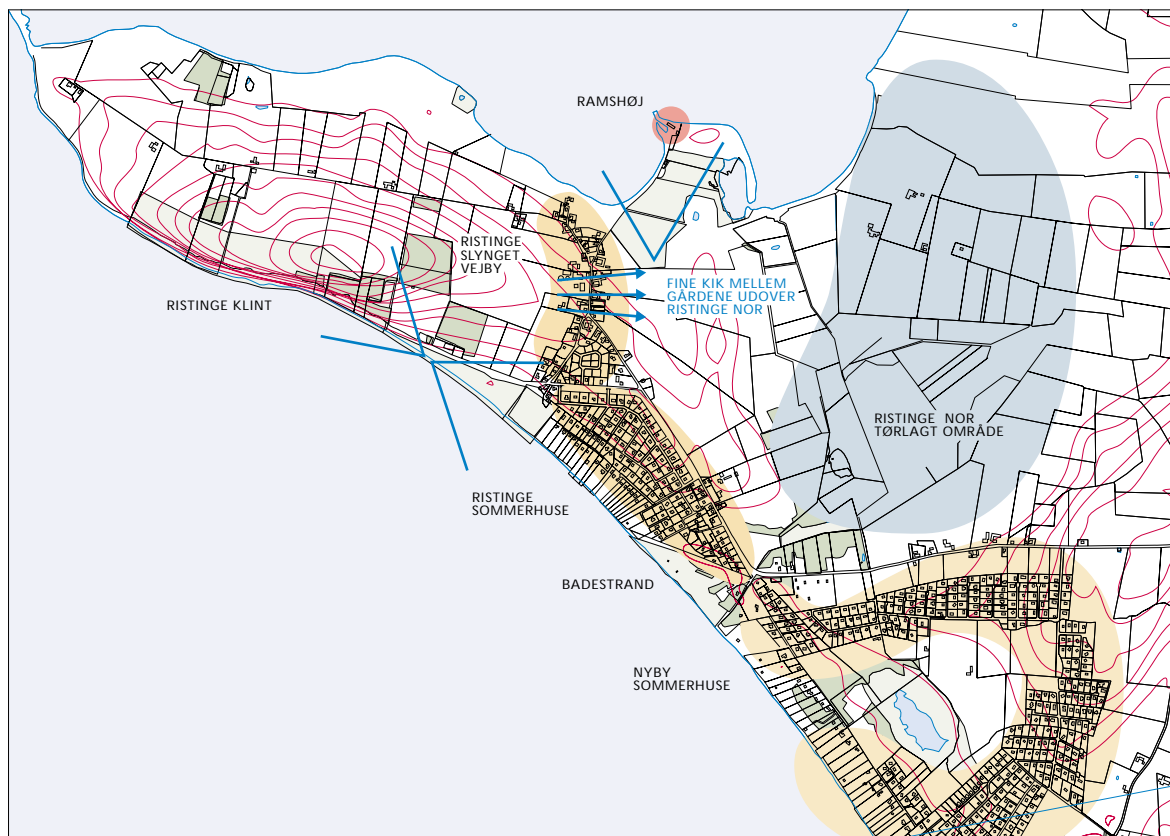
Østerskovvej 49 er et godt eksempel på den trelængede gård, der er så karakteristisk for Langeland. Fjerdesiden er markeret af hæk og træ.

Østerskovvejs rette linjeføring understøttes af hækplantningen og husenes placering.

KULTURMILJØER - RISTINGE OG SØGÅRD

Ristinge, 1:30.000

Gårdene i Ristinge står skulpturelt med udlængernes hvidkalkede gavle op mod vejen.

En dejlig sydvestvendt sandstrand står til rådighed for Ristinges bade- og sommerhusgæster.

Landsbyen, skibsbroen og sommerhusområderne udgør hovedelementerne omkring Ristinge. Sammen med nordet og klinten udgør de et sammensat og spændende kulturmiljø.

Ristinge er en senmiddelalderlig rydningslandsby anlagt på en ø, idet Ristinge Nor oprindeligt helt afskar forbindelsen til Langeland. Gårdene lå uregelmæssigt omkring en slynget nord-sydgående vej eller vejforte. Byen står stadig med en markant bygningsprofil, hvor der mellem gårdenes hvidkalkede gavle skiftevis gives mulighed for indkik i gårdrummet og udkik mod horisonten. Gårdene blev egaliseret i 1600- og igen i 1700-årene og udskiftet i 1820. Kun tre af landsbyens ti gårde flyttede ud. Også hovedparten af de 12 huse blev i byen.

Et af Langelands største og mest velbeliggende sommerhusområder er vokset op umiddelbart syd for byen. Dermed er en gammel økonomisk og funktionel diversitet videreført i moderne former.

Fiskeri har spillet en vigtig rolle i Ristingeboernes husholdning. Det krævede oprindeligt ingen særlige anlæg. Den nærliggende havn, Ramshøj, synes anlagt som bådehavn ved midten af 1800-årene, bl.a. til brug for pakETFarten. Havnen er ikke særlig stor, men har dog anløbsbro med grejskure og en beskyttende stenmole. Ved molens landhæfte udgør et lille græsareal fiskernes stejleplads, hvor garn og ruser hænges til tørre i solen.

Søgårds nuværende bygninger udgør sammen med gårdens omliggende marker med velbevarede stengærder og stenpæle og de udstykkede statshusmandsbrug et værdifuldt kulturmiljø.

Området ved Søgård lå oprindeligt isoleret fra den øvrige del af Langeland på grund af Magleby Nor, Søgårds Mose og Fakkemose.

I 1673 oprettede Frederik Ahlefeldt hovedgården Søgård af tolv øde gårde i Søndebro. Gården lå til grevskabet indtil dets afløsning i 1928. I henhold til lensafløsningsloven afgav gården 49 ha. til staten, som udstykkede jorden i syv husmandsbrug og en tillægsparcel.

Langeland er ikke i udtalt grad præget af sådanne bebyggelser, men de findes her og der, bl.a. ved Søgård på den sydligste del af Langeland.

Gården blev opkøbt af staten i 1990 for bl.a. at skabe bedre levesteder for dyr og planter og for at rejse skov på det skovfattige Sydlangeland. Den er siden blevet solgt til en privat ejer.

Søgårds hvidkalkede bygninger med optrukne gesimsers og kampestenssokkel er fra 1857. Hovedbygningen er i en etage med afvalmet tegltag og en bred gavlkvist ud mod gårdspladsen.

På stejlepladsen ved Ramshøj løber solens stråler gennem de vådglinsende garn.

Søgård er en god repræsentant for Langelands mange større gårde. Et enkelt og velproportioneret anlæg.

De snorlige afvandingskanaler skærer sig ned i norets flade bund.

Magleby kirke kan ses vidt om. Den står som et kendsingsmærke i landskabet.

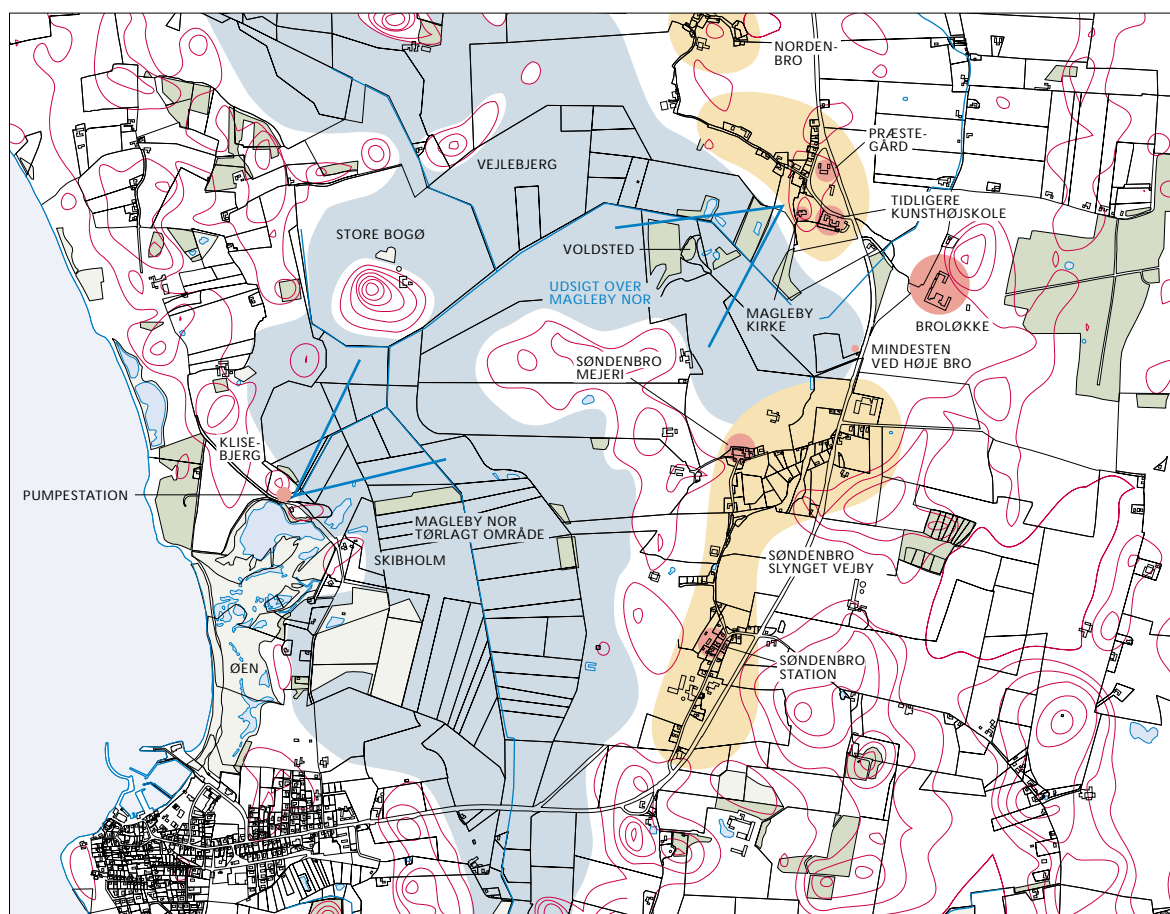
En fint tilhugget romansk gravsten neden for kirketårnet fortæller om de gamle stennemestres fortrolighed med den hårde granit.

Det store tørlagte nor med dets grøfter, pumpestation, sluse og mindsten udgør et sammenhængende kulturlandskab af stor betydning.

Magleby Nor påvirkede gennem årtusinder afgørende de topografiske forhold på Sydlangeland og indvirkede kraftigt på områdets bebyggelse og vejssystem. Noret afskar næsten helt forbindelsen til Langelands sydende.

Fra nord løb landevejen over Høje Bro i norets bund ved Broløkke og videre øst om Fakkebjerg over Søgård til Bagenkop. Bebyggelse samlede sig omkring landevejen midt gennem det klimamæssigt udsatte område. Jorden i sognets sydlige del blev oprindeligt drevet fra Søndebro, det øvrige fra Nordenbro. Det er Høje Bro som har givet anledning til navnedelingen.

Inddæmningen af Magleby Nor i midten af 1800-årene ændrede afgørende de visuelle og topografiske forhold på Sydlangeland. Lærer Chr. Harboe tog i 1852 initiativ til at danne et aktieselskab til norets inddæmning, og i de følgende år blev der anlagt nogle små dæmninger mellem Klisebjerg, Skibholm (Trindbakke) og Øen. Stormfloden i 1872 ødelagde dæmningerne, men de blev erstattet af nye året efter. En sten ved Vesteregnsvej markerer stormflodens

Magleby Nor, 1:30.000

Pumpestationens nyttebetonede arkitektur tegner sin skarpe profil mod himlen.

vandhøjde. Et nyt stort afvandings- og opdykningsarbejde blev gennemført i 1944-46.

I det udtørrede nor ligger de tidligere småøer, Klisebjerg, Skibholmen, Øen, Store Bogø, Vejlebjerg og mod nordøst det betydelige voldsted Borgbjerg.

Kirken i Magleby ligger højt på en bakke på nordsiden af det inddæmmede nor. På genanvendte kvadre fra det oprindelige apsiskor findes arkadefriser, som sammen med den fritliggende romanske gravsten knytter kirken til den gravsten i Bregninge på Tåsinge, der er signeret af Mester Bo.

Den nyere tids stærke trafik til og fra Bagenkop-Kielfærgen gjorde det nødvendigt at regulere landevejen gennem den lange slyngede vejby.

Ved vejreguleringen har området imidlertid mistet en del af sin oprindelige identitet og opbrudt bebyggelsen, så dens sammenhæng er blevet udvisket.

Den tidligere nære sammenhæng mellem bebyggelse og naturgrundlag fremstår stadig tydelig. De forandringer, som er indtrådt med norets tørlægning og den nyere vejføring, afspejler tillige selv væsentlige sider af den nyere samfundsudvikling, og indgår dermed som vigtige elementer i det sammensatte og særprægede kulturmiljø.

Der er en interessant sammenhæng fra hovedgården Broløkke i øst, via den tidligere kunsthøjskole i Bedre Byggeskik stil, forbi præstegården og præstegårdsladen op til den højt beliggende Magleby kirke. Et usædvanligt opbud af velartikulerede bygninger.

KULTURMILJØER - BAGENKOP

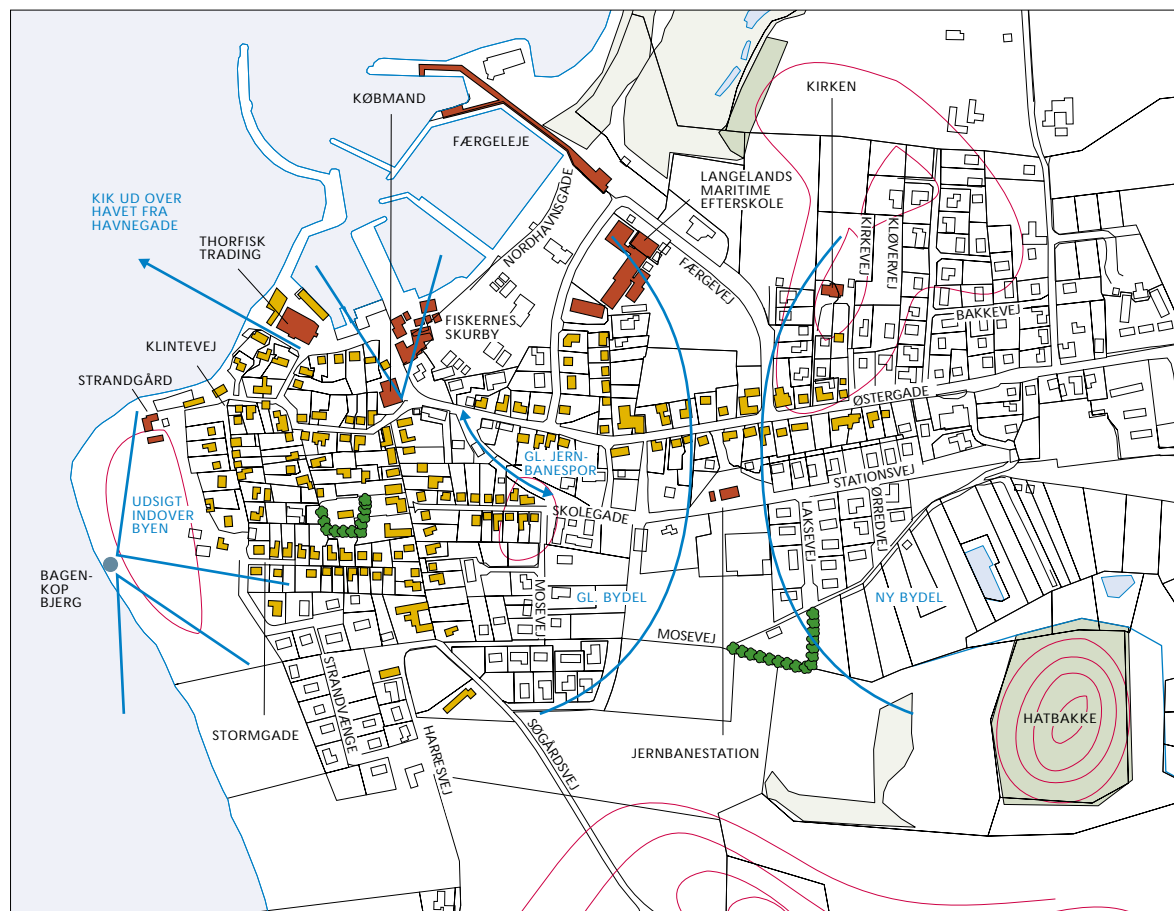
I Stormgade er beboelseshusene opført efter den samme byggelinje. Et fint og ensartet gadestrøg med små forhaver foran hvert hus.

'der er kvaliteten til forskel' - et godt motto!

Fiskernes grejskures og redskabshuses tilfældige placering giver anledning til mange overraskende synsvinkler.

Bagenkop, 1:8.000

Havnen med sine mange forskellige bygninger udgør sammen med Bagenkops gamle bydel et spændende kulturmiljø med rødder langt tilbage til de første fiskerlejer i området.

I slutningen af middelalderen blev en selvstændig fiskerkultur med egne bebyggelser og livsformer mulig på Langeland. Betingelserne for at etablere sig var bedst ved Magleby Nor, både af ressource-mæssige årsager og på grund af nærheden til aftagermarkederne i Nordtyskland. De to fiskerlejer Bagenkop og Sandhagen kendes fra slutningen af 1500-årene. Sandhagen lå på et næs ved Ågabet, nord for Bagenkop. Det blev opgivet omkring 1620.

Forholdene var stadig beskedne i 1872 ved den store stormflod. Men derefter gik det støt fremad. I 1899

beskrives Bagenkop som udskibningssted med et betydeligt fiskeri fra omtrent 65 større og mindre fartøjer.

I 1911 blev Bagenkop endestation på Langelandsbanen. Stationsbygningen i Bagenkop fik en særlig markant udformning med et fronttårn som fixpunkt for den lille adgangsvej fra Østergade. I dag rummer stationsbygningen kommunens bibliotek. Stationen lå i sin tid lige udenfor byen, men har i dag en meget strategisk placering med det gamle Bagenkop mod vest og en stor del af de nyere byafsnit mod øst. Rester af banetracéet ligger som et tiloversblevet areal vest for stationen ned mod havnen.

Kommer man ad landevejen til Bagenkop, slår vejen en bue ud over det lave nor og fører herefter stik mod vest med kirkens spir som pejlemærke. Byen

åbenbarer sig først, når man er relativt tæt på. Landevejen fortsætter i hovedgaden, hvor forretningerne findes, og løber direkte ned til havnen. Her ligger fiskerflåden, Sydlangelands Maritime Efterskole og færgelejet.

På havnen udgør fiskernes grejskure et særligt miljø med småhuse der synes at ligge mere eller mindre tilfældigt mellem hinanden, efterladende et labyrintisk mellemrum af gangforbindelser.

Umiddelbart syd for havnen, langs Klintevej og Stormgade, findes byens ældste del. Ejendommene er små og ens i størrelse og bebygget med beskedne femfags-huse med sadeltag. Husene ligger ofte helt ud til vejen, hvad der giver bebyggelsen et tæt og pittoresk udtryk. I vest strækker byen sig ned til havet. Flere steder er bebyggelsen kun adskilt fra bølgerne af en høj betonmur. Den gamle bydel ligger i læ af Bagenkop Bjerg, som hæver sig stejlt mod havet. Bjergets skråning henligger som en åben fælled, hvor fiskegarnene tørres. Med det dalende fiskeri og færgefartens ophør er Bagenkop stillet i en vanskelig situation, som kræver opmærksomhed og nytænkning.

At fiskeriet er Bagenkops hovederhverv er man ikke i tvivl om.

KULTURMILJØER - LOHALS

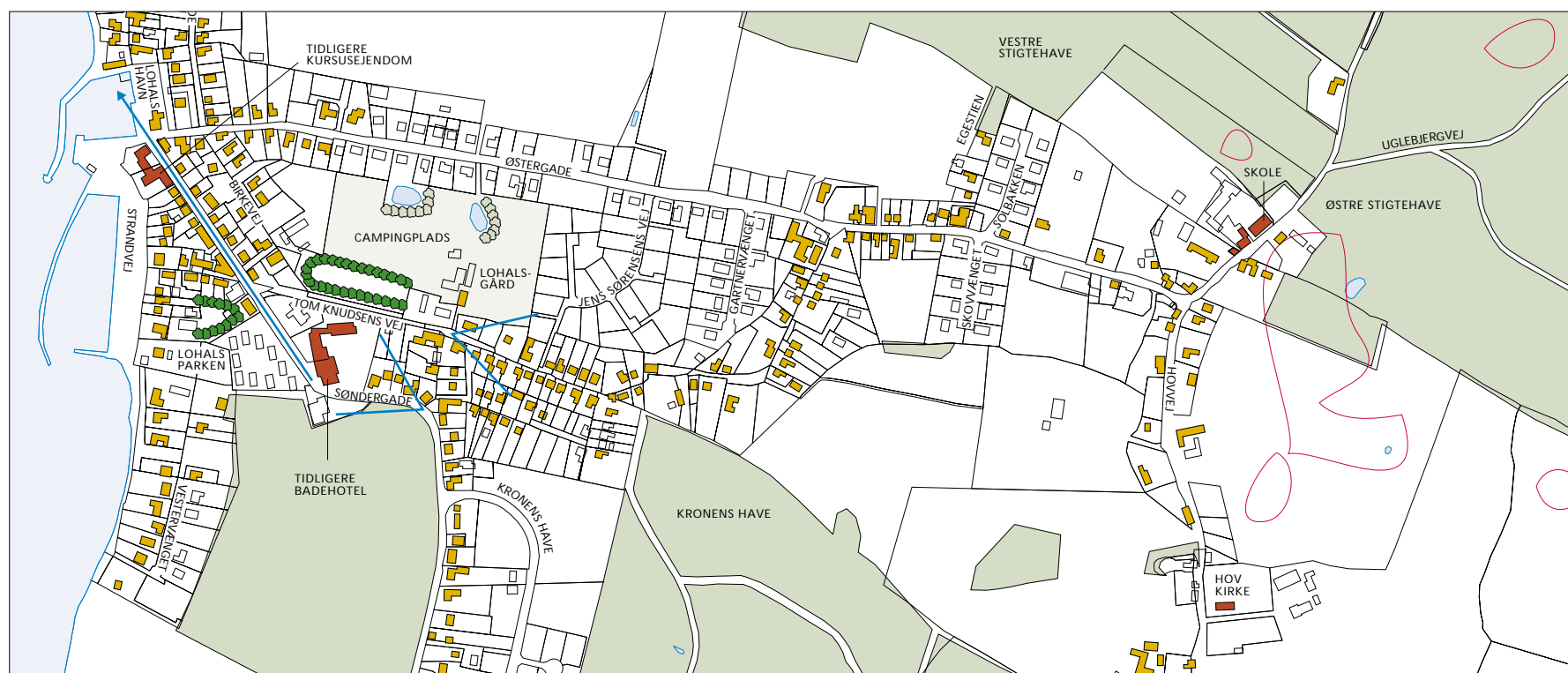
Lohals er en af Langelands fire gamle færgenhavn. Den sidste færge sejlede i 1998, da forbindelsen til Korsør blev indstillet.

Det gamle fotografi giver et godt indtryk af det mondæne liv blandt datidens badegæster. Foto fra begyndelsen af 1940'erne.

På Tom Knudsensvej er husenes placering stramt styret af vejbyggelinjen.

Lohals, 1:8.000

Havet er udgangspunkt for kulturmiljøerne omkring Lohals med fiskeri, færgefart, sommerturisme og badehoteller.

Med 1800-årenes paket- og rutfart voksede Lohals' betydning som udskibningssted. Allerede i 1850 kunne passagerer fra Hov to gange om ugen stige på hjuldamperen Zephyr, der gik i regelmæssig fart med gods og passagerer mellem København og Rostock. En egentlig havn blev anlagt 1860-1861, og i løbet af de følgende par årtier kom der vækst i det lille bysamfund. I 1873 fandtes 52 hjemmehørende fartøjer.

1921 kaldes Lohals for en ladeplads med 156 gårde og huse. Befolkningen var steget stærkt fra 501 i 1911 til nu 609, og der var opført bl.a. badehotel og adskillige badepensionater. I de følgende år kulminerede udviklingen.

I 1869 begyndte overfarten til Korsør. Den ophørte med udgangen af 1998. Forbindelsen var en væsentlig

årsag til, at Hov Nordstrand kunne udvikle sig til en stor sommerhuskoloni.

Allerede i 1919 opførte velhavende borgere fra København de første sommerhuse. Turismen udgør fortsat en stor del af erhvervsgrundlaget for området.

Foruden kolonien på Nordstrand, er der i 1970'erne udstykket et meget stort sommerhusområde syd for byen ved Stoense Udflytter.

Lohals' byudvikling har først og fremmest fundet sted omkring havnen og byens indfaldsvej fra syd. I 1900-årene voksede byen ind i landet ad to parallelgader, der omkransede et stort grønt område.

Her ligger Lohalsgård med campingpladsen. Mod øst løber gaderne sammen i et enkelt forløb videre frem til landevejen mod Hov. Her står den relativt nye kirke, tegnet af arkitekt A. H. Klein, fra 1870'ernes begyndelse.

Bebyggelsen langs Tom Knudsensvej, den sydligste af de to parallelveje, udgøres af beskedne fiskerhuse af samme beskaffenhed, som kendes fra Bagenkop. Husene er opført efter en byggelinje i den samme gadefront, hvilket, sammen med husenes ensartede udformning og placering, giver bebyggelsen en arkitektonisk fasthed.

Badehotellet, som i dag er indrettet til plejehjem, ligger i den sydlige ende af hovedgaden, lige hvor vejen svinger ind i byen. Bygningen, en stor hvidmalet, tre-etagers kasse med en fremskudt stueetage, er typisk for de tidlige 1900-års badehoteller.

Selv om bygningen i dag fremtræder stærkt ombygget, får man en god fornemmelse af det format, som den oprindeligt har repræsenteret.

KULTURMILJØER - SPODSBJERG

Spodsbjerg rummer betydelige, men stærkt fragmenterede rester fra forskellige tidsperioder. Fra færgeleje og fiskerflække over stations- og badeby til den nuværende situation, hvor færgefarten og især turismen udgør et væsentligt fundament for byens økonomi. Den stærke sammenblanding af ældre og helt moderne miljøer er ret usædvanlig for Langeland. Det mest helstøbte miljø findes omkring de tre havne: Færgehavnen, fiskeri- og lystbådehavnen.

Færgestedet Spodsbjerg nævnes første gang i 1472, men er formentlig ældre. Herfra foregik sejladsen til Lolland fra en lille færgebro. Der opstod også et ubetydeligt fiskerleje, måske i renæssancetiden. Stedet var tillige udgangspunkt for omegnens bondefiskere. I 1858 nævnes det, at beboerne i Spodsbjerg har nogen bifortjeneste ved søfart og fiskeri. Men allerede i 1873 anføres, at der ved Spodsbjerg har dannet sig et fiskeriselskab, som har en betydelig bedrift.

I 1884 blev der anlagt en dampfærgebro med anlægsplads på nordsiden. Det skete efter at Sydfynske Dampskibsselskab havde overtaget færgefarten. På sydsiden opstod med tiden en lille fiskerihavn bag en mindre mole, som udgik fra dampskibsbroen.

Spodsbjerg med sine udstrakte strande blev endvidere et søgt badested. Der opførtes et badehotel i begyndelsen af 1900-årene. Det gamle imponante hotel med søjlebårne altaner til havsiden kan stadig ses på hovedgaden. De første sommerhuse ved Drejet blev bygget. Siden har sommerhusbyggeriet præget Spodsbjerg på afgørende vis. Især i 1960'erne og 1970'erne voksede antallet af nye sommerhuse dramatisk.

I 1994 blev en stor lystbådehavn med 180 pladser anlagt for at skabe mere plads til fritidssejlerne. Også færgehavnen er blevet udbygget. En ny hurtigrute åbnede i 1975. Den krævede nyt færgeleje, ventesal og vejforbindelse. Ruten har siden fået en del konkurrence fra Storebæltsbroen.

Spodsbjerg er vel nok Langelands mest sammensatte bymiljø. Her støder nyt og gammelt sammen ganske uformidlet. Fantasien har fået lov at blomstre med sommerhuse i mange udgaver.

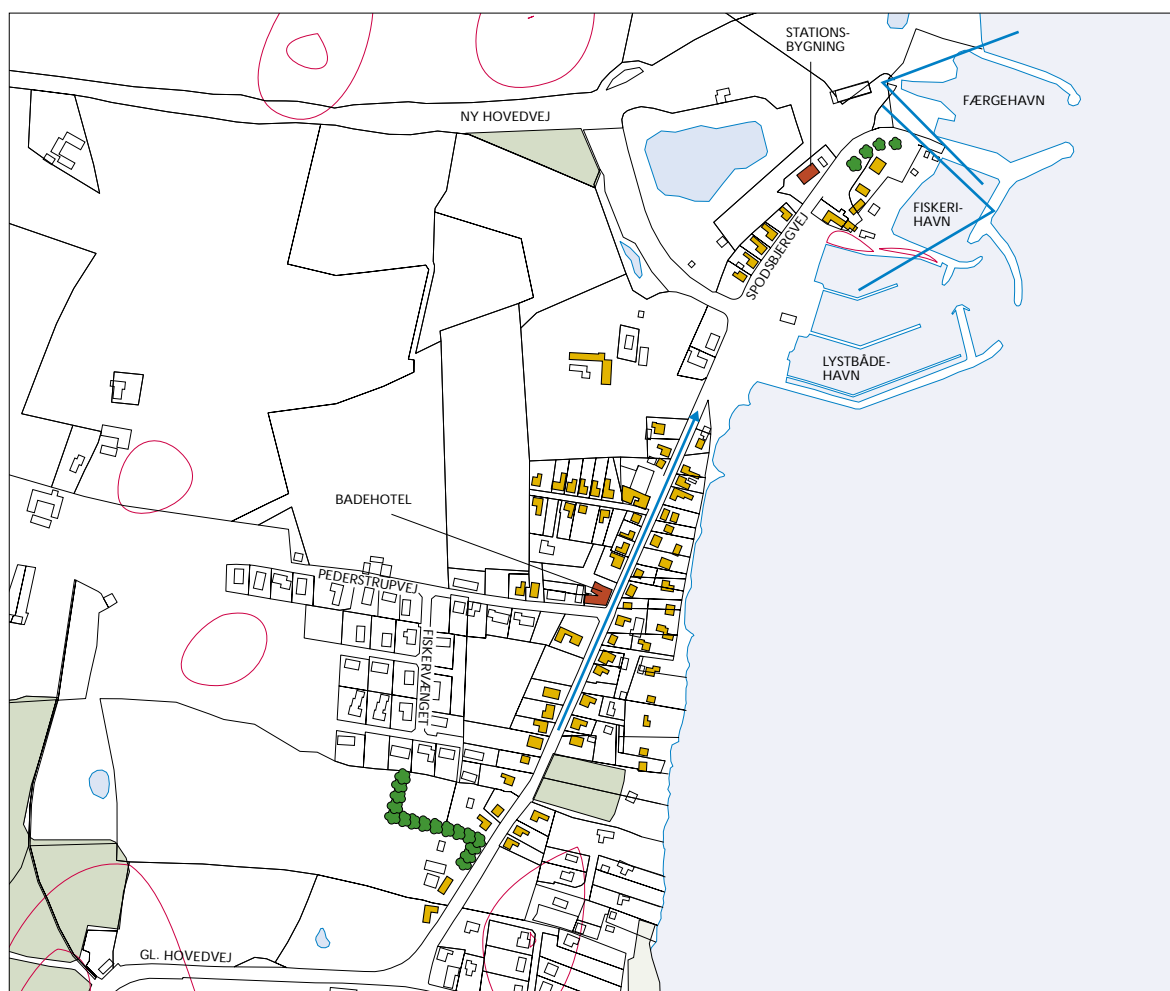
Foran tilkørselsarealerne til færgen ligger Langelandsbanens fornemme stationsbygning, som i Spodsbjerg har fået sin helt egen udgave. Pudset og rødmalet og med et imponant midterparti, adskiller den sig fra banens øvrige stationsbygninger.

Spodsbjerg Station er, som de to øvrige af Langelandsbanens endestationer, ekstraordinært rigt udstyret.

Der er opført mange spøjse sommerhuse i Spodsbjerg. Fx her, hvor pagodetaget strækker sit beskyttende tagudhæng ud over husets firkantede kasser.

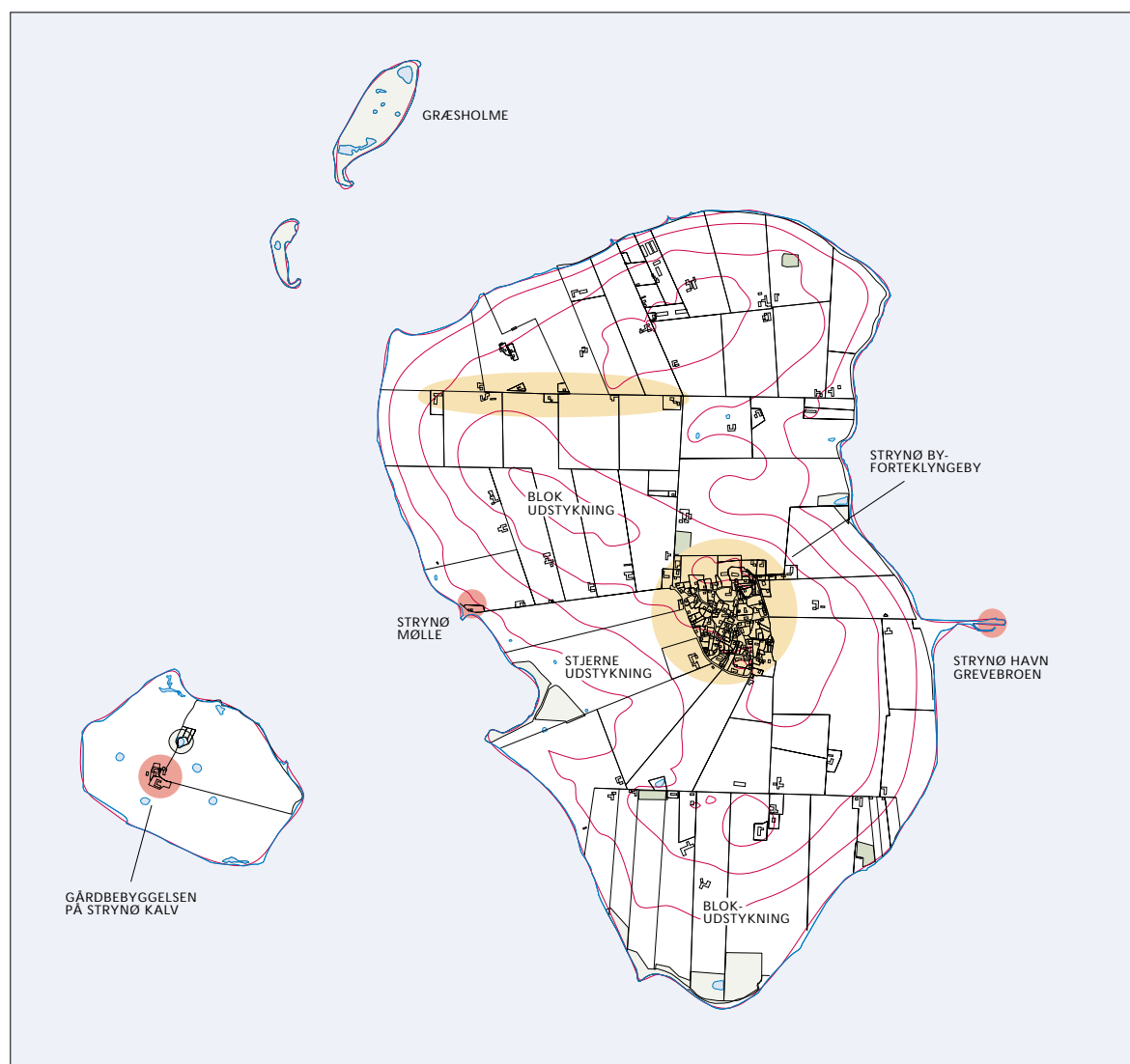

Spodsbjerg, 1:8.000

Der var format over datidens indkvartering. Her ses badehotellet Solvang fra 1913 på hjørnet af Spodsbjergvej og Pederstrupvej. Foto fra 1920'erne.

Befolkning og historie

Strynø og Strynø Kalv, 1:30.000

Strynø og Strynø Kalv hører til de mest fascinerende og egenartede af øhavets kulturmiljøer. De oprindelige livsbetingelser var landbrug og fiskeri. Men med søfartens udvikling i 1800-årene ændredes forholdene. En gruppe af sømandshusmænd etablerede sig. Deres huse dominerer stadig bebyggelsesbilledet i Strynø By, som rummer store bevaringsværdier. Også den skarptskårne og stadig eksisterende udskiftningsfigur må prioriteres højt i en bevaringssammenhæng, tillige med andre kulturbetingede anlæg som skibsbroen, kirken, skolen og møllen.

Strynø er en lidt langstrakt bakke, som har fået sin nuværende afgrænsning ved landsenkning gennem de sidste 5.000-6.000 år. Siden yngre stenalder afslutning findes kun få arkæologiske spor efter mennesker. Strynø blev først atter beboet ved tilflytning i senmiddelalderen. Tilflytterne havde ikke adgang til gavntre eller brændsel og andre nødvendigheder på selve øen. Men middelalderens udviklede landbrug og et vist mål af vareproduktion og markedsøkonomi, gjorde det realistisk at slå sig ned på Øhavets småøer.

Landsbyen blev anlagt på det højeste sted, inde på midten af øen. Gårdene lå i en krans om en indre plads, forten. I 1588 noterede biskop Jacob Madsen i sin visitatsbog, at der var 30 gårde på øen. Frem til midten af 1700-årene voksede antallet til 50, hvor det holdt sig de følgende ca. 200 år. Formentlig var det befolkningens udnyttelse af ålegræs til gødning, som fra 1600-årene åbnede for et mere intensivt og højere ydende landbrug.

Befolkningen fortsatte med at vokse i 1700-årene. Gårdene blev egaliseret i to størrelsesgrupper, og da antallet af gårde ikke forøgedes, etablerede den voksende befolkning sig som husmænd, der bosatte sig på ledige grundstykker på byjorden. Forten blev således efterhånden tæt bebygget.

Strynø blev udskiftet i 1810. Man anvendte en blandet stjerne- og blokudskiftning til henholdsvis de større og de mindre gårde. Stjerneudskiftningen udgik fra landsbyen og optog det meste af øens midterste del. Blokudskiftningen blev udlagt omkring to parallelle veje i nord og syd.

Strynø har en spændende bygningshistorie. Ved gadekæret Postens Dam, først for i byen, ses et af Pe' Bagers små femfags huse.

De 21 husmænd med jord fik lodder på den nord-vestligste del af øen. Udskiftningen var en afspejling af ældre brugsforhold, men i en nytildannet skikkelse. Af gårdene udflyttede alle de mindre, halvdelen af de større og en hovedpart af husene. De fleste i tidsrummet 1830-1860. I dag er de små familiebrugs tid forbi, og mange af bygningerne finder en alternativ anvendelse.

Det ældre udskiftningslandskab står oprukket af enrækkede læhegn, som en fysisk markering af de 200 år gamle skelgrænser. Hegnslovene fra 1869-1872 satte her som andre steder fart i hegnsplantningerne. Men betydningen af læ blev først almindelig accepteret ind i 1900-årene. Også dette kulturtræk er i dag truet af landbrugets moderne brugsformer.

Sømænd og byggeskik

Livstræsprossen er et særkende for dørenes vinduesudsmykning på Strynø.

Fra midten af 1800-årene havde øhavets hastigt voksende handelsflåde behov for arbejdskraft. En del af befolkningstilvæksten på Strynø fandt beskæftigelse ved at tage hyre i flåden, og kunne dermed forblive på øen i stedet for at rejse væk. Mere og mere godstransport flyttede dog efterhånden over på mange jernbaner, som blev anlagt i perioden ca. 1870-1910, og da handelsflåden efterfølgende gik fra sejl til motor, svandt behovet for arbejdskraft ind.

Bebyggelsen i Strynø By stammer i hovedsagen fra perioden 1860-1910, da først sømænd, siden skippere og fiskere etablerede sig efter gårdenes udflytning.

Kort efter midten af 1800-årene var Strynø et klondike for driftige folk, hvoraf mange var ærøboere. Møllebygger Mads Jørgensen, bager og murer Peder Christensen Jeppesen, kaldet Pe' Bager, og købmand Christen Albertsen kom fra Ærø som tilflyttere.

Indtil omkring 1890 blev de fleste huse bygget af Pe' Bager. Hans huse var små øst-vestorienterede bygninger med lave halvvalmede tage. De havde ofte tjæret sokkel, pudset og hvidkalket murværk og grønmaledede vinduer med to opsprossede rammer. Midt på en af husets langsider sad en tofløjet indgangsdør med ruder øverst, hvori var indfældet den for Strynø karakteristiske livstræsprosse. Sokkelstenene var genbrug fra stengærderne mellem gårdstofferne.

Op ad Kirkevej hænger blåregnens graciøse blomsterklaser ud over vejskellet.

På Skippervej 5 står dette lille, fine og renfærdige bygningsemsemble.

På Stjernegade er et andet af de små sømandshuse indfanget. Her forsynet med to høje skorstenspiber og det karakteristiske, tværstillede anneks.

Livstræsprossen fra Strynø er kun registreret et enkelt sted uden for øen, så sprossemesteren har været at finde blandt øens snedkere.

Fra omkring 1880 fik husene sadeltag. Øst-vestorienteringen blev bibeholdt i store træk, men indgangsdøren blev placeret ud til gaden, uanset om der var tale om gavl eller langside. Bygningens udstrækning var næsten kvadratisk. Gavlene var udsmykket med blændinger og savsnitstik, og langsiderne ofte forsynet med sålbænksbånd. Gulkalkning var her et traditionelt farvevalg, men også hvidkalkning var almindeligt.

Fra 1890 blev bygningskroppen forlænget og soklen sat af kløvede marksten, facaderne blev tungere udsmykket, sadeltaget fik gavlkamme, og husene blev, som noget afgørende nyt, orienteret efter gaden. Denne gruppe af huse afløstes i 1900-1910 af en ny type i blank mur og med en mere stilfærdig dekoration.

Byggeskikken afspejler bygherrerne. Det var først søfolk i handelsflåden, der frem til ca. 1880-1890 byggede sig huse. Efterfølgende var det hovedsageligt småskippere. Deres position viser sig i form af større, facadeorienterede huse, til forskel fra de tidligere uprætentløse boliger for lønarbejdende søfolk. Senere byggede nogle enkelte fiskere sig huse. Stemningen blev mere stilfærdig, og omkring 1. verdenskrig var det stort set forbi med at bygge nye boliger.

De grundmurede huse var solide og har holdt rimeligt godt gennem tiden. Da væksten gik i stå, blev de ikke heller ikke udskiftet eller opblandet med nye. Tværtimod er mange løbende blevet ombygget, så de modsvarer nutidens krav, men med respekt for det oprindelige hus' konstruktioner og udseende.

Byens plan

Vegetation i Strynø By er et relativt moderne træk. I 1803 fandtes øens eneste træer i præstegårdens have. Sammen med opførelsen af de nye huse blev der imidlertid plantet træer. De ændrede afgørende byens rumlighed og landskabets udseende. Et kulturhistorisk træk, som er medvirkende til at skabe den intimitet og tæthed, som i dag er karakteristisk for Strynø By.

Et andet markant træk er de klippede hække mellem gader og huse. Selvom hækkene ikke er særlig høje, udgør de et rumskabende element, som medvirker til at fastholde forestillingen om den tætte by.

Den stjerneformede gadestruktur i byen har rødder tilbage i anlægstiden. Man skulle ud til markerne, overdrevene, stranden og holmene fra Majtræpladsen i byens midte. I 1600- og 1700-årene blev forten udfyldt af gårde og huse, men vejstrukturen bibeholdtes. Ved udskiftningen blev der trukket nye veje på markerne fra de ældre udfaldsveje. Deres forløb var bestemt af jorddelingen. Landsbyens udfyldning af huse i tiden 1860-1910 respekterede den ældre gadestruktur, men bebyggelsen blev tættere, så vejnettet fik en strammere form.

Fra Majtræpladsen løber Kirkevej mod nord forbi en række karakteristiske, hvidpudsede huse op til kirken og kirkegården. Den overraskende store kirke er opført i 1867 efter tegning af Ove Petersen og Jens Vilhelm Dahlerup - to af datidens bedste arkitekter. De forestod bl.a. opførelsen af Det kgl. Teater. Kirken står i gule flensborgsten, en særlig smal teglsten, og er opmuret med halvrunde blændinger. Kirkens

interiør er engelsk inspireret med udkåret trægotik i loftsstrukturen.

På en åben plads foran kirken står et genforenings-træ og en genforeningssten. Den gamle landsbyskole på pladsens østside er nu privatbolig, men dens tilknytning til kirken ses endnu af, at bygningens nordende bryder igennem kirkegårdsgærdet. I 1905 byggede man en ny skole nordvest for byen. Den er bygningsfredet tillige med Strynø Mølle, som blev rejst på øens vestvendte strand i 1832.

Med sejladsens større betydning øgedes behovet for en skibsbro. Brovejen ned til en lille dækmole blev udlagt ved udskiftningen i 1810. Den første skibsbro blev bygget i 1866 med økonomisk bistand fra stamhusejeren, Christian greve Ahlefeldt-Laurvig. Deraf det tidligere almindelige navn 'Grevebroen'. Dampfærgen mellem Rudkøbing og Marstal kunne imidlertid ikke lægge til på grund af ringe vanddybde, så gods og passagerer måtte fragtes frem og tilbage på mindre både. År 1900 blev broen forlænget så færgen kunne anløbe.

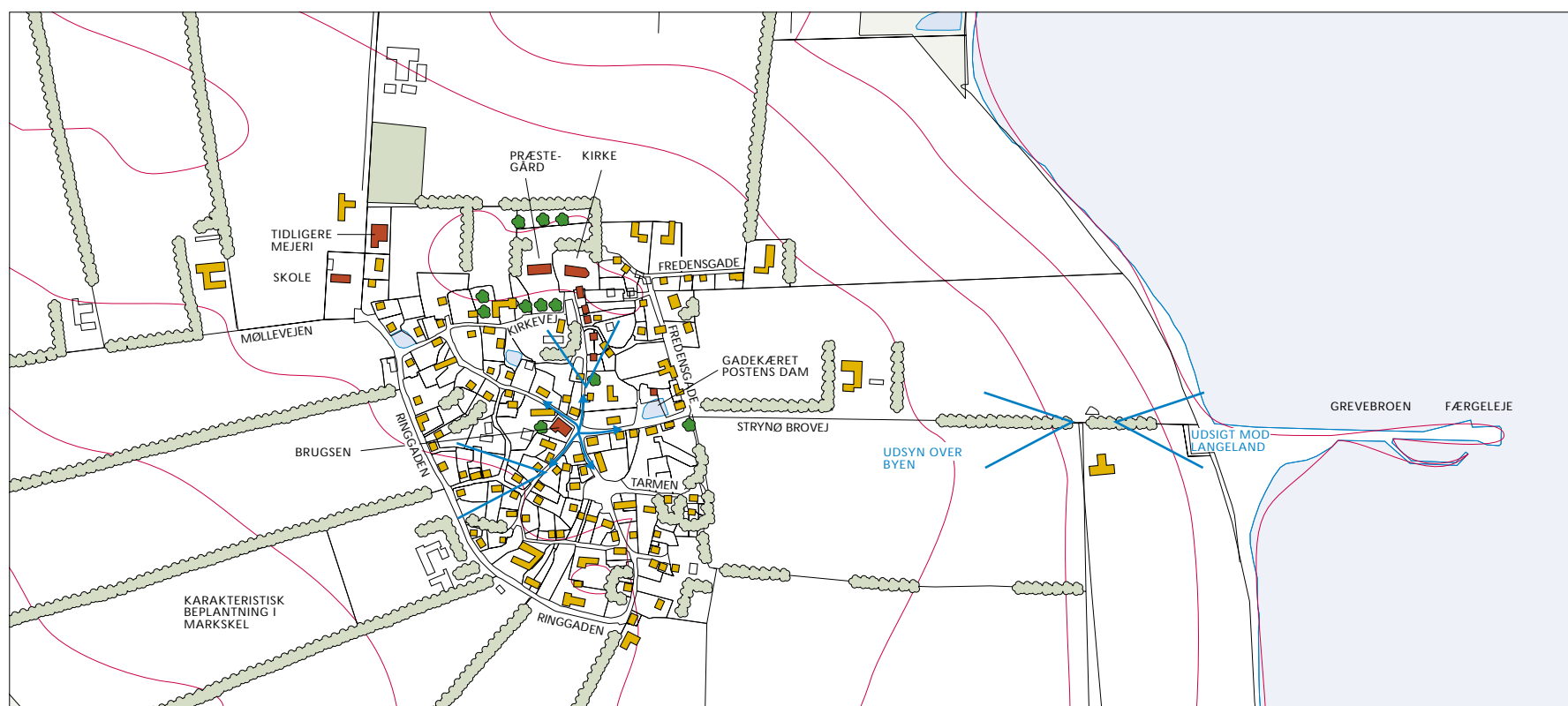
På brohovedet opførtes et lille læ- og pakhus, som i en nyere version står på samme sted. Broen fik stenbelægning omkring 1925, og telefon og el i begyndelsen af 1930'erne. En både- og jollehavn på sydsiden er anlagt i 1920'erne. I 1954 blev der indrettet et egentlig færgeløbe for at lette af- og tilkørslen. Strynø fik egen bilfærge i 1966, da Syd-fynske Dampskibsselskab ophørte med besejlingen.

Strynø kirke ligger smukt bag kirkepladsens høje træer.

Ved Skippergades udmunding i Ringgaden åbnes for udsigt over markerne og øhavet mod Strynø Kalv.

Strynø Kalv

Sirligt arrangerede for haver forekommer mange steder på Strynø. Som her ved Møllevejen.

Flere af Strynø Kirkes gravsteder står særlig formfaste på grund af den selvstændige hegnsplantning på alle sider.

Strynø Kalvs bebyggelse, bestående af tre gårde, klumper sig sammen på midten af øen. Foto fra ca. 1955

Strynø Kalv hedder den lille ø, der ligger umiddelbart vest for Strynø. Øen er i dag ubeboet men gårdene som klumper sig sammen midt på øen husede førhen tre familier.

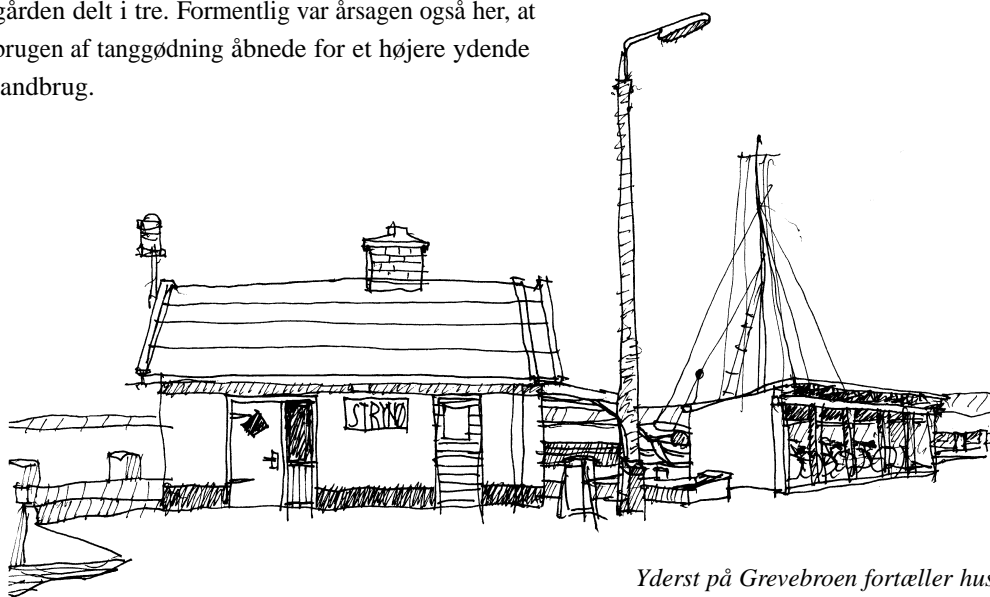
I middelalderen kunne øen kun bære en enkelt gård. Den fandtes i 1480, hvor Svendborgs borgmester berettede for kongen, 'at de som bo og bygge på Thurø, Strynø, Strynkav, Birkholm og de øvrige Smaaøer i Øhavet, trods Forbud, skader Svendborgs Borgere med deres ulovlige Handel og Sejllads.'

I 1588 noterede biskop Jacob Madsen lakonisk i sin visitatsbog: 'Stryn Kal, en liden Ø der hos (dvs. ved Strynø); en Gord paa.' I midten af 1600-årene blev gården delt i tre. Formentlig var årsagen også her, at brugen af tanggødning åbnede for et højere ydende landbrug.

Øen er ganske lav med tre meter som højeste punkt. Både Strynø og Strynø Kalv var inddigede, men digerne viste sig utilstrækkelige ved den store stormflod i 1872. De blev efterfølgende forstærket og udbygget.

I 1921 boede 26 mennesker på øen. Gårdene var beboede og i drift til 1970. De anvendes nu til fritidshuse.

Strynø Kalv har i århundreder udgjort et lille mikrokosmos - hvor øens beboere i princippet har kunnet leve hele livet, fra fødsel til død, alene under himlens store bue.

Yderst på Grevebroen fortæller husets skilt, at vi er på Strynø. Der er sørget behørigt for pendlernes cykler, mens de passer deres arbejde i Rudkøbing.

Byggeskik i Rudkøbing

Den fremherskende byggeskik i Rudkøbing var indtil slutningen af 1800-årene klassicistisk. Klassicismen karakteriseres ved et enkelt formsprog og en behersket disponering af husets facader. Husene står ofte på en høj sokkel. Facaderne er rytmefaste og pudsede.

Fornemme klassicistiske huse er forsynet med et fremhævet midterparti, enten som en frontispice eller en midtrisalit. Begge er indbygget i tagkonstruktionen. Underliggende er facaden ofte udsmykket med stiliserede søjler i form af pilastre eller liséner. Motivet er den græske tempelgavl med den søjlebårne trekantfront. Herudover er facaden forsynet med gesimser ved etageadskillelser og tagfod, samt vinduesindfatninger og fordakninger. Opstreget kvaderpuds kan optræde på hele facaden, eller alene stueetagens, hvor den skal illudere tyngde og styrke.

Apotekergården og Strandgården i henholdsvis Brogade 15 og 25 er gode eksempler på sådanne forfinede klassicistiske huse. Mere jævne og borgerlige eksempler kan ses i Ørstedsgade 13 - 21. Endelig kan det simple klassicistiske hus, som gjorde det ud for arbejderens bolig, ses på Kirkegaardsvvej og Nørrebro. Her er der kun få dekorative elementer og detaljer. Det er alene det beskedne hussnit med den taktfaste vekslen mellem vinduer og murpiller, der afslører den klassicistiske herkomst.

Fra slutningen af 1800-årene til 1. Verdenskrig indtrådte en reaktion mod klassicismens beherskede byggemåde. Man søgte tilbage til det mere romantiske og bevægede. Renæssancens herregårdbyggeri blev et forbillede for mange. Men også det nordiske og centraleuropæiske i form af skønvirke og jugend vandt indpas som stilskabende udtryksformer. Gode eksempler herpå er det store hus i Østergade 36-38, Spodsbjergvej 30 samt villaerne på Rue 31, Rue Villavej 1, 3 og 6 samt Havnegade 22 og 102.

Sidstnævnte, et dobbelthus med fælles overdækket indgangsparti, gavlvendte sidepartier, stor facadehøjde og - efter engelsk forbillede - lavtsiddende førstesalsvinduer, peger hen på de bygningsidealer, som efter 1. Verdenskrig slog igennem som Bedre Byggeskik.

Bedre Byggeskik forsøgte som bevægelse i 1920'erne at hæve kvaliteten i det mere prunkløse villa- og landbyggeri. Forbilledet var det håndværksmæssigt fornuftige og funktionelt indrettede hus, opbygget over en korsformet plan med høj kælder og udnyttet tagetage. I en kvartcirkel omkring det gamle Rudkøbing fra Havnegade over Rolighedsvej til Østerport ser man disse halvvalmede bygninger, stående på høje sokler og med pudsede facader.

Apotekergårdens 14-fags forhus fra 1856 i Brogade 15, er et af Rudkøbings fineste klassicistiske huse. Gadefacaden domineres af en 5-fag bred midtrisalit på hvis rygning er opsat en lille tagrytter med klokke.

Ørstedsgade 13 - 21 udgør en mere borgerlig udgave af det klassicistiske byhus.

Kirkegaardsvvej 10 - 28 har ligeledes klassicismens enkle formskema som forbillede.

Spodsbjergvej 30 fra 1907 er et godt eksempel på skønvirkestilen fra århundredets begyndelse.

Havnegade 102 er et stort velbygget dobbelthus, opført i 1912. Huset viser hen til den senere Bedre Byggeskik bevægelse i 1920'erne.

Havnegade 22 hedder 'Rosenborg', og det er vel også, hvad det henviser til med sine hollandske renæssancegavle og frodige udsmykning.

Samtidig med Bedre Byggeskik, og som en udvikling heraf, havde klassicismen en kort opblomstring. Et godt eksempel herpå er Rue 37. Den renlivede nyklassicisme ses i sygehusets kapel med sine absolutte former og doriske søjler.

Tilbøjeligheden mod det fornuftige og funktionelle har præget byggeriet i Rudkøbing lige op til vor tid. Rækkehusene på Fredensvej, kædehusene på Ringvejen og 1960'ernes og 1970'ernes parcelhusbyggeri kan indskrives i denne tradition.

Egentlig funktionalistisk byggeri er ikke særlig fremherskende i Rudkøbing. Den fritliggende villa på Sagers Allé 1 fra 1934 er imidlertid en god repræsentant. Weidemanns Bindegarnsfabrik lå her, indtil den brændte i begyndelsen af 1930'erne. Den blev i 1936-1939 genopført i Peløkke, umiddelbart nord for Rudkøbing. Her er administration og bolig opført som umiskendelig funktionalisme, med klare maritime referencer.

Endelig er Nørrebro 22 en spændende blanding af nyklassicisme mod gaden og funktionalisme til gården.

Det tæt-lave byggeri fra 1970'erne og 1980'erne, som fx boligerne ved Skindhandlervej peger dog igen hen mod det mere pittoreske og romantiske. Med det allerseneste villabyggeri syd for Humblevej ses en tendens til, at det funktionelle viger for det mere udvendige og repræsentative.

Rue 31 fra år 1900 er et gennemført eksempel på skønvirkestilens motivverden, med bl.a. reminiscenser fra den nordiske vikingetid. Jf. rygningens udvendige tagstol og de dragelinende brandstænger ved alle tagspidserne.

Rue 37 fra 1925 viser udviklingen fra Bedre Byggeskik hen mod den senere nyklassicisme.

Kapellet ved sygehuset giver mindelser om C. F. Hansens klassicisme. Jf. Slotskirken og Domhuset i København.

De tidligere beboelsesbygninger ved Weidemanns Bindegarnsfabrik har lånt de runde former fra skibsbyggeriet.

På Sagers Allé 1 i Rudkøbing ses en villa fra 1934, opført i den moderne bevægelses kubistiske formsprog.

Det tæt-lave byggeri fra 1970'erne og 1980'erne har også sine gode repræsentanter på Langeland. Som her i Skindhandlerparken.

Nørrebro 22 står til gården med funktionalismens hvidpudsede facader. Også de store altaner og hjørnevinduerne kan henføres til denne stilretning.

Byggeskik på landet

Gregers Begtrup skrev i 1806 om byggeskikken på landet: 'Landets Bøndergaarde ere ikke saa smukke i Bygning, ei heller saa store, som de fyenske, da det er her brugeligt, ligesom paa Ærø og de øvrige smaa Øer under Fyen, at sætte en Deel af Sæden i Hæs ved Gaarden.'

Den trelængede gård, som ses overalt på øen, er netop et resultat af dette, at sætte kornet i hæs. Det vil sige til tørre i det fri. Herved var behovet mindsket for større bygningsrum, og gårdene er opført med stuehuset, alene flankeret af en staldlænge og en mindre ladebygning. Den åbne, fjerde side er ofte afsat med en lav hæk eller et eller flere træer. Mange af de tre-længede gårde er så små, at gårdrummet får en særligt intim karakter og et næsten lilleput-agtigt udseende.

Som karakteristiske og gode eksempler på den trelængede gård skal nævnes Brandsbyvej 36 med det særligt fint formede stuehus med midtrisalit, og Østerskovvej 49 med stråttækte længer samt hæk og træ på fjerdesiden. Endelig skal fremhæves gårdanlægget fra Påø Strand, som ligger i læ af den vestfor liggende hatbakke.

På Langeland er der blevet bygget stuehuse i bindingsværk til omkring 1860, jf. Hannebjergvej 4 i Hennemved. For udlængernes vedkommende fortsatte man stort set i alle 1800-årene med at bygge i bindingsværk. Enkelte udlænger er endda blevet opført i bindingsværk helt op til begyndelsen af 1900-årene. Men det har været i forbindelse med gårde, der blev flyttet ud på marken, hvor stuehuset blev grundmuret og de gamle længer genopført.

Et godt eksempel på en sådan udflyttet gård er Bækkebovej 3 med bindingsværkslænger og grundmuret stuehus med gennemgående sålbænk.

Efter 1. Verdenskrig og som følge af lensafløsningen blev en række husmandsbrug opført forskellige steder på Langeland. Brugene er for det meste opført som tolængede anlæg - stuehus og udlænge. Byggestilen har en vis overensstemmelse med den tilsvarende Bedre Byggeskik fra byerne.

I forbindelse med etableringen af Langelandsbanen fik især Humble karakter af stationsby. Langs Hovedgaden er opført en række villabyggerier i røde tegl, fx nr. 27, 29 og 31. Det er enkle længhuse, hvor den ene halvdel af huset står med en gavlkvist i fuld taghøjde ud mod gaden. En god, rummelig, men også lidt kedelig hustype, som imidlertid skulle blive umådelig populær.

Den trelængede gård har mange fine repræsentanter på Langeland. Men Brandsbyvej 36 indtager alligevel en helt særlig plads på grund af sit imponerende stuehus, sin lidenhed og de rødkalkede længer.

Bækkebovej 3 repræsenterer den noget større udgave af den trelængede gård. Længerne står i bindingsværk, mens stuehuset er opført i grundmur.

En meget anvendt placering af det langlandske byggeri på landet, er på læsiden af en hatbakke. Eksemplet her stammer fra Påø Strand.

Det typisk tolængede husmandssted forekommer fortrinsvis på Sydlangeland. Ovenstående eksempel er opført i forbindelse med udstykningen af Søgård.

Ved hovedgårdene ses ofte rækker af landarbejderboliger. Husene er nøgterne og i en god håndværksmæssig kvalitet. Her fra Nedergård på Nordlangeland.

Hvor nutidens hovedveje førtes gennem de gamle landsbyer opførtes ofte større villaer, som adskilte sig markant fra landsbyens øvrige huse. Fra hovedvejen gennem Snøde ses dette flotte Bedre Byggeskik hus.

Også Humble kan henvises til sine hovedvejsvillaer. Eksemplerne her er karakteristiske for en bundsolid og snusfornuftig byggeform med en stor rummelighed.

Bindingsværk og grundmur

Sted og tradition udgør byggeskikkens grundlæggende forudsætninger. Stedet bestemmer materialernes art og omfang, og traditionen bestemmer materialernes anvendelse og de konstruktive principper.

Byggeskikken ændres og udvikles hen over tid - på grund af løbende tilpasninger og på grund af indflydelse udefra. Byggeskikken er først og fremmest bestemmende for det almindelige byggeri og i mindre grad for det specielle og enestående byggeri.

Bindingsværk er i princippet elementbyggeri, idet dimensionerne i fagene er ens. Et fag er traditionelt ca. 130 cm bredt og består af et sæt stolper, en bjælke, et sæt tagspær samt vægflade og tagflade fra stolpen hen til næste stolpe. Det kan være næsten umuligt at sige, hvornår en bindingsværksbygning er fra, fordi man let har kunnet føje ekstra fag til eller fjerne et. Yderligere var det almindeligt, at gammelt tømmer blev genanvendt i skillevægge eller som fyldtømmer.

De langlandske skove er lidt under middel i størrelse, og derfor var det langlandske bindingsværk ikke så stort og rigt som i fynske og østjyske skovegne. Men heller ikke så spinkelt som på Sjælland.

Bindingsværksbyggeriet har ikke været forbeholdt det landlige byggeri. I Rudkøbing er det ældste, eksisterende bindingsværkshus fra sidste halvdel af 1700-årene. Særligt skal præstegården og købmand Bays gård i henholdsvis Østergade 2 og 24 fremhæves for deres smukke og velproportionerede forhuse. Men også bindingsværksgårdene i Nørregade 12-14 og 15-19 skal fremhæves.

Den første offentlige grundmurede bygning på Langeland er den gamle skole i Tranekær. Bygningen er opført af grevskabet i år 1800 og blev snart efterfulgt af andre grundmurede bygninger som Sukkerfabrikken i 1811. I Rudkøbing blev det første grundmurede hus opført i 1802 af toldinspektør Barthold Hoe på hjørnet af Nørregade og Strandgade. Det følgende grundmurede hus er opført i 1838 i Brogade 3.

De grundmurede huse blev dog først almindelige efter 1840. De ældste fulgte bindingsværkshusene i dimensioner. De fremstod pudsede og kalkede og ofte med halvvalmede tage. Fra 1880'erne blev det røde teglstensbyggeri almindeligt, og der opførtes et stort byggeri af arbejderboliger såvel i Rudkøbing som på landet. Efter 1900 blev en del huse opført i cementsten og fik cementstenstage i stedet for de traditionelle tegltage.

Præstegårdens forhus i Østergade 2 er opført i 1760. Huset står i 18 bindingsværksfag med et helvalmet tag og en dominant afvalmet midtrisalit.

Nørregade 21 er Rudkøbings første grundmurede bygning. Et stort, svært hus i syv fag til gaden og med en stor, helvalmet frontkvist over tre midterfag.

I Magleby, nedenfor kirken mod øst, ses dette fine trelængede Bedre Byggeskik anlæg. Byggeriet er et smukt eksempel på et gennemført grundmuret hus på landet.

Hannebjergvej 4 i Hennemved repræsenterer den trelængede gård i gennemført bindingsværk. En stor velbygget gård med strå på taget og gårdsplads helt op til vejen.

BYGNINGERNES BEVARINGVÆRDIER

I de tre langelandske kommuner er der tilsammen registreret 7.666 bygninger, som ifølge BBR-registreret er opført før 1940. Heraf er 699 bygninger imidlertid ikke medtaget i databasen med de tildelte bevaringsværdier - enten fordi de ved ombygning fremstår som opførte efter 1940 eller fordi de ikke har kunnet registreres i marken. Skure og mindre betydende bygninger er ikke registreret.

Den samlede bygningsbestand på Langeland er 24.632 bygninger. Ca 28% heraf er optaget i bevaringsdatabasen. For de enkelte kommuner ser tallene således ud: Tranekær Kommune har ialt 7.798 bygninger, hvoraf 2.184 er optaget i databasen. Rudkøbing Kommune har ialt 8.141 bygninger, hvoraf 2.277 er optaget i databasen. Endelig har Sydlangeland Kommune ialt 8.693 bygninger, hvoraf 2.506 er optaget i databasen.

Registreringen af bygningernes bevaringsværdi er foretaget på baggrund af vurderinger af nedenstående forhold:

Arkitektur / værdien udtrykker bygningens individuelle, arkitektoniske kvalitet, fx form, proportioner og materialer.

Kultur / værdien udtrykker bygningens kulturhistoriske interesse, fx dens alder og anvendelse.

Miljø / værdien udtrykker bygningens betydning som del af det omgivende miljø, fx om bygningen understøtter gadebilledet eller har betydning som orienteringspunkt for kvarteret.

Originalitet / værdien udtrykker i hvor høj grad bygningen fremstår som da den opførtes.

Tilstand / værdien udtrykker bygningens tekniske, konstruktive og vedligeholdelsesmæssige standard.

De forskellige forhold vurderes efter en karakterskala fra 1 - 9, hvor 1 er den højeste og bedste karakter.

Til slut værdisættes den samlede bevaringsværdi, ikke som et gennemsnit af ovennævnte værdier, men som udtryk for en samlet afvejning, hvori ovennævnte værdier naturligvis spiller en stor rolle. Også her anvendes karakterskalaen fra 1 - 9.

På de efterfølgende sider, som er ordnet sognevis, er bevaringsværdierne påført den enkelte bygning i form af en høj rød farve for en høj bevaringsværdi, omfattende karaktererne 1 - 3, en lyserød for en middel bevaringsværdi, omfattende karaktererne 4 - 6, og endelig en blågrå farve for en lav bevaringsværdi, omfattende karaktererne fra 7 - 9.

Hvor der i det åbne land er flere bygninger på samme ejendom, angives kun farven på den bygning, der har fået den højeste bevaringsværdi. Endelig fremstår de fredede bygninger med en særskilt farve.

Slotsgade 20, Tranekær Kommune

Arkitektur / 1 Smuk og harmonisk bygning. Velproportioneret og med originale detaljer.
 Kultur / 1 Bygningen har tidligere været Tranekærs skole.
 Miljø / 1 Understøtter gadebilledet. Er meget synlig.
 Originalitet / 3 Der er isat nye vinduer på bagsiden.
 Tilstand / 3 Der forekommer en række skavanker. Bl.a. er taget slidt.
 Bevaring / 1 Der er tale om en fin gammel skolebygning, der fremstår formfast og med stor betydning for omgivelserne.

Kædebyvej 42, Sydlangeland Kommune

Arkitektur / 3 Rødstenshus med risalitter og murede dekorationer.
 Kultur / 4 Oprindelig stuehus og maskinfabrik.
 Miljø / 4 Beliggenhed ved tingsted. Del af husrække.
 Originalitet / 5 Der er isat nye døre og vinduer.
 Tilstand / 4 Huset fremstår velholdt. Skifertag.
 Bevaring / 3 Tidstypisk bygning. Døren bør udskiftes.

Torpevej 10A, Rudkøbing Kommune

Arkitektur / 4 Enkle facader og velproportioneret huskrop. Oprindelig dekoration.
 Kultur / 4 Repræsentant for byggeri på landet.
 Miljø / 5 Har landstuehusets relation til gårdsplads og have.
 Originalitet / 4 Der er isat nye vinduer og døre.
 Tilstand / 5 Huset har forskellige mangler.
 Bevaring / 4 Der er tale om et ganske pænt hus, som er en del af et samlet anlæg.

Nørrebro 61, Rudkøbing Kommune

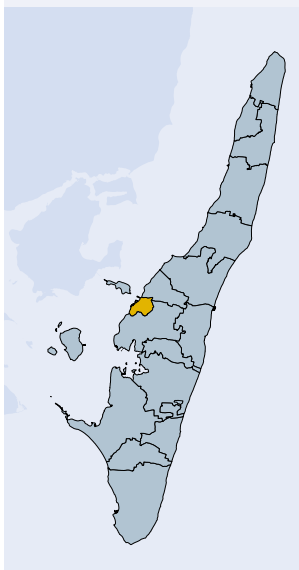
Arkitektur / 7 3-fags hus. Tidligere blank mur - nu berappet og malet.
 Kultur / 5 Gammel arbejderbolig.
 Miljø / 5 Huset er indordnet i en husrække med ens kiphøjde og hovedgesims.
 Originalitet / 5 Sålbenkens rulsifte er skæmmende.
 Tilstand / 5 Huset fremstår i en jævn vedligeholdelsestilstand.
 Bevaring / 6 Der er tale om et enkelt og prunkløst hus, som indgår i en samlet husrække.

Hovedgaden 10, Sydlangeland Kommune

Arkitektur / 7 Den øverste del af bygningen har visse kvaliteter.
 Kultur / 7 Der har været værksted og forretning.
 Miljø / 6 Bygningen indgår i en husrække.
 Originalitet / 8 Huset er stærkt ombygget. Der er mange forskellige vinduestyper.
 Tilstand / 8 Trænger til vedligeholdelse.
 Bevaring / 7 Bygningen fremstår uharmonisk og rodet.

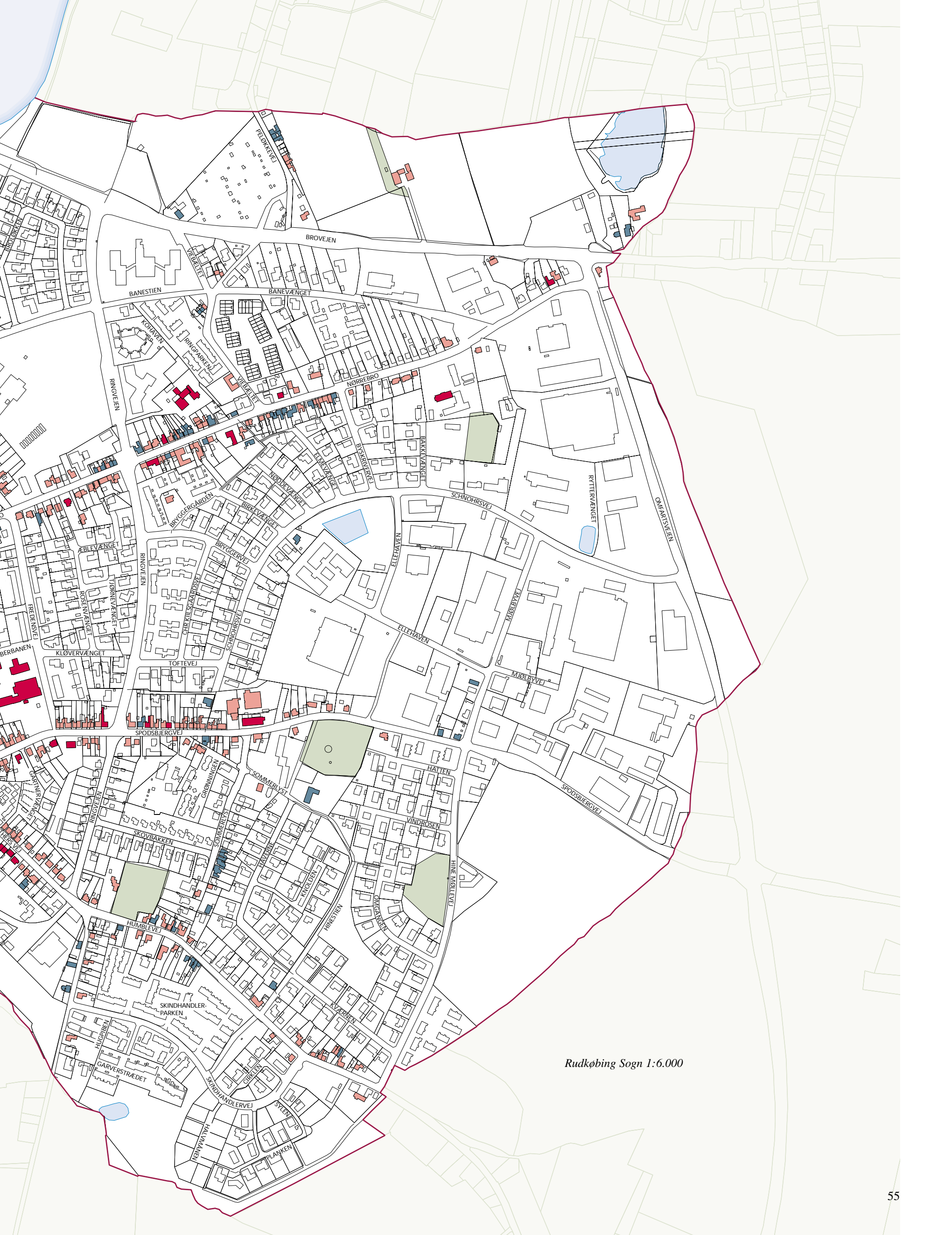
Rudkøbing Sogn

Stationsuret på Langelandsbanens hovedstation i Rudkøbing. Uret tæller alle døgnets 24 timer.

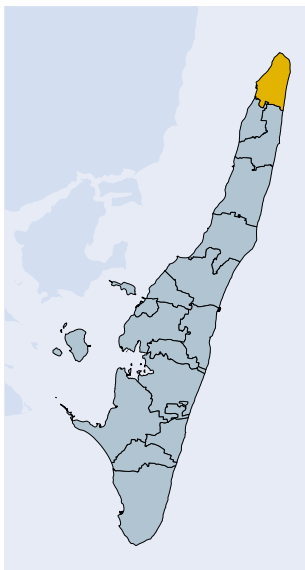

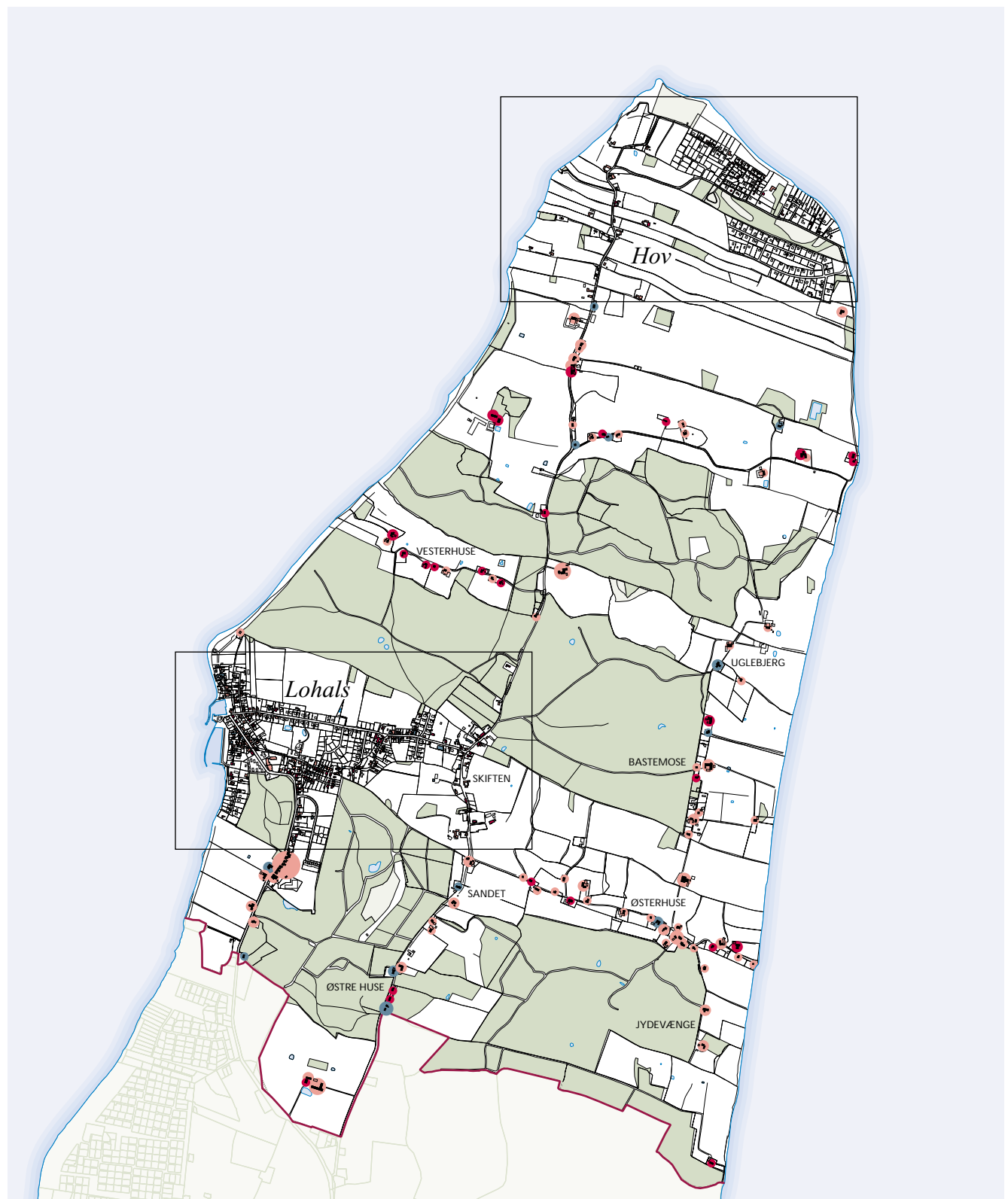

Rudkøbing Sogn 1:6.000

Hov Sogn

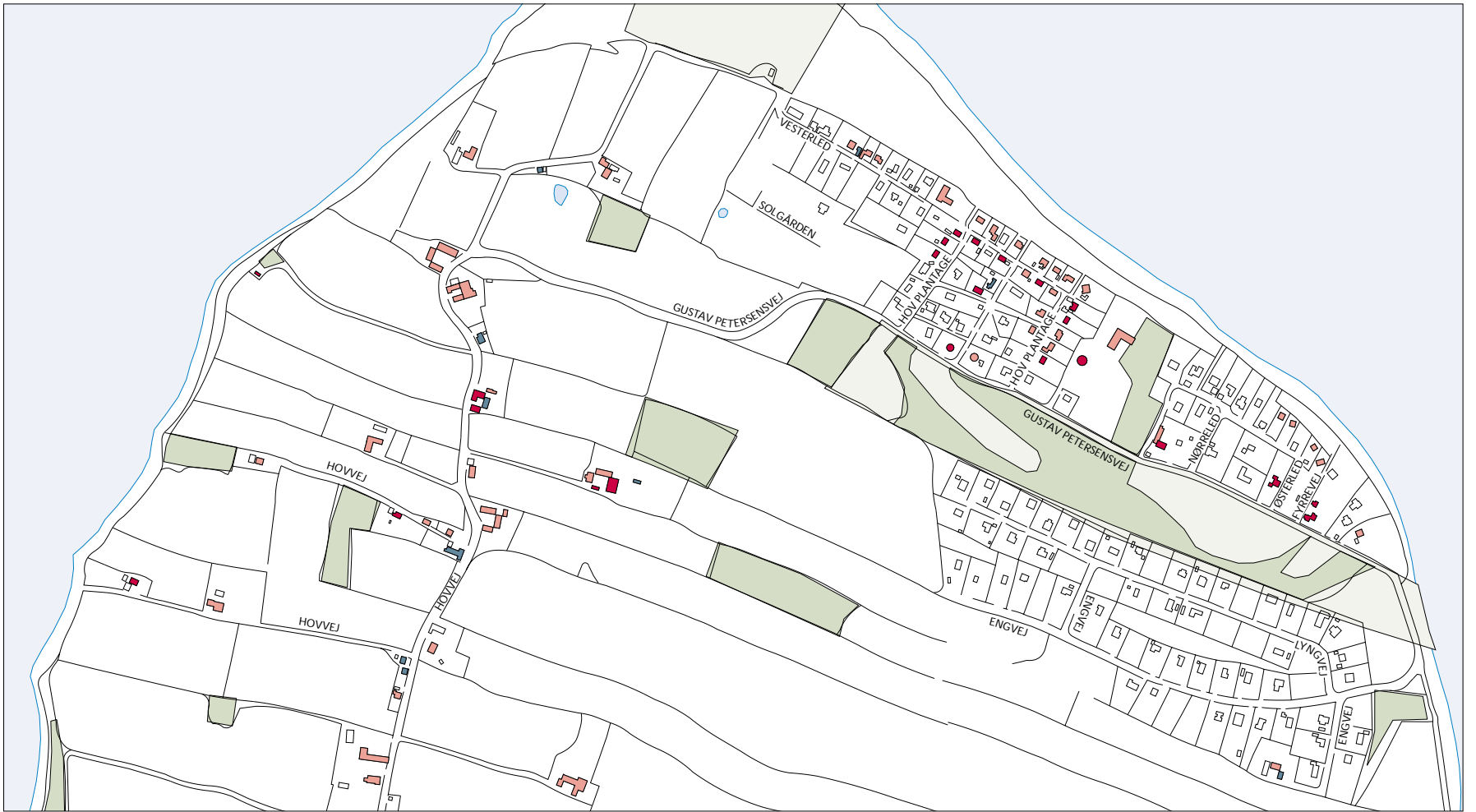
Fyret på Frankeklint minder mest af alt om et lidt ældre sommerhus.

Hov Sogn 1:30.000

Selv om Lohals har mistet sin færgetrafik, er der stadig fiskerbåde hjemmehørende i byen.

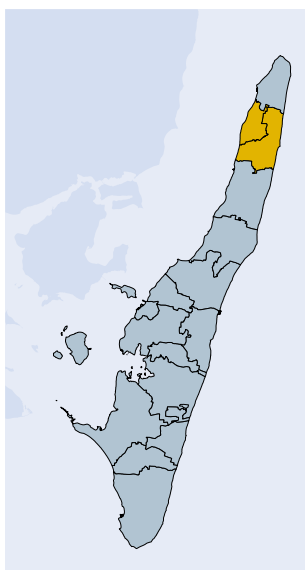

Hov Nordstrand 1:8.000

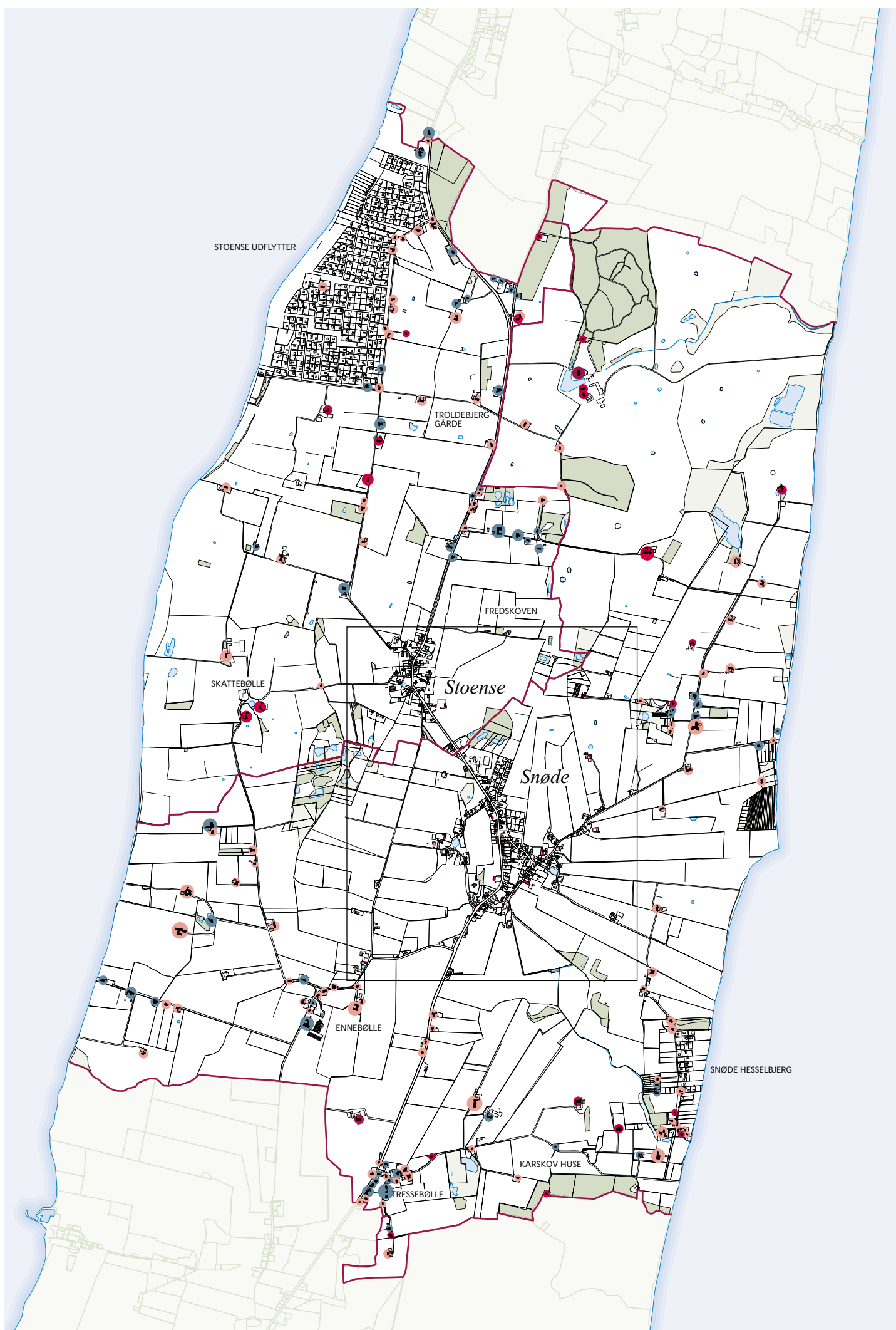

Lohals 1:8.000

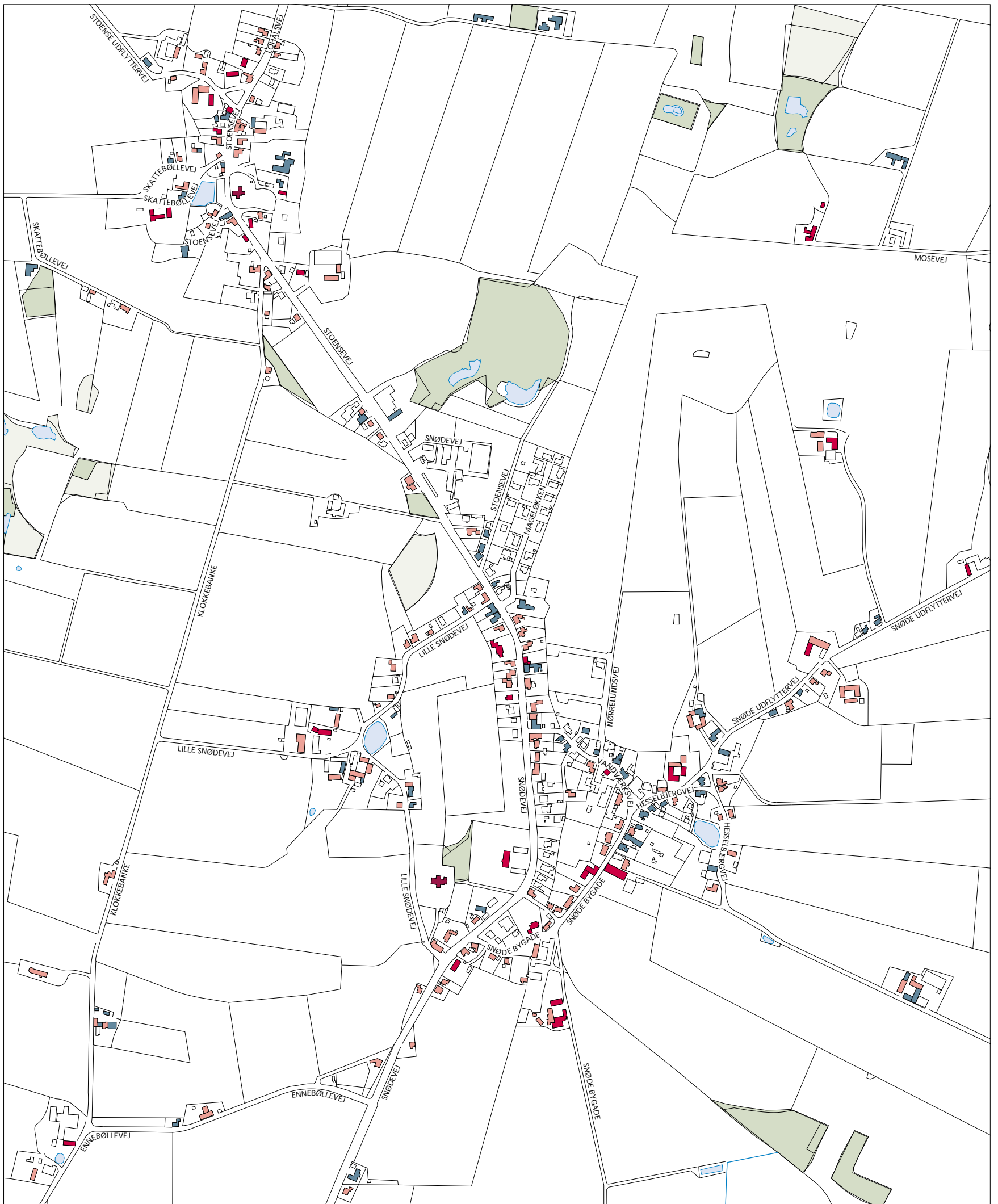
Stoense og Snøde Sogne

Neden for Steensgårds hovedbygning ved vandgraven ligger denne fine hvidkalkede bygning med sin klassicistiske tagrytter.

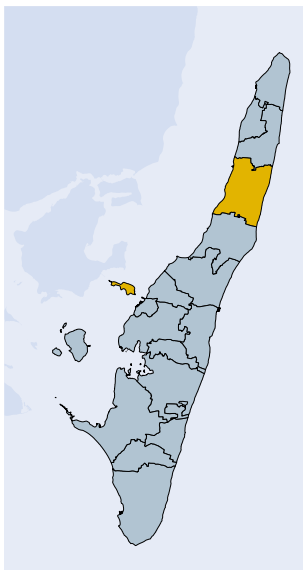

Stoense og Snøde Sogne 1:30.000

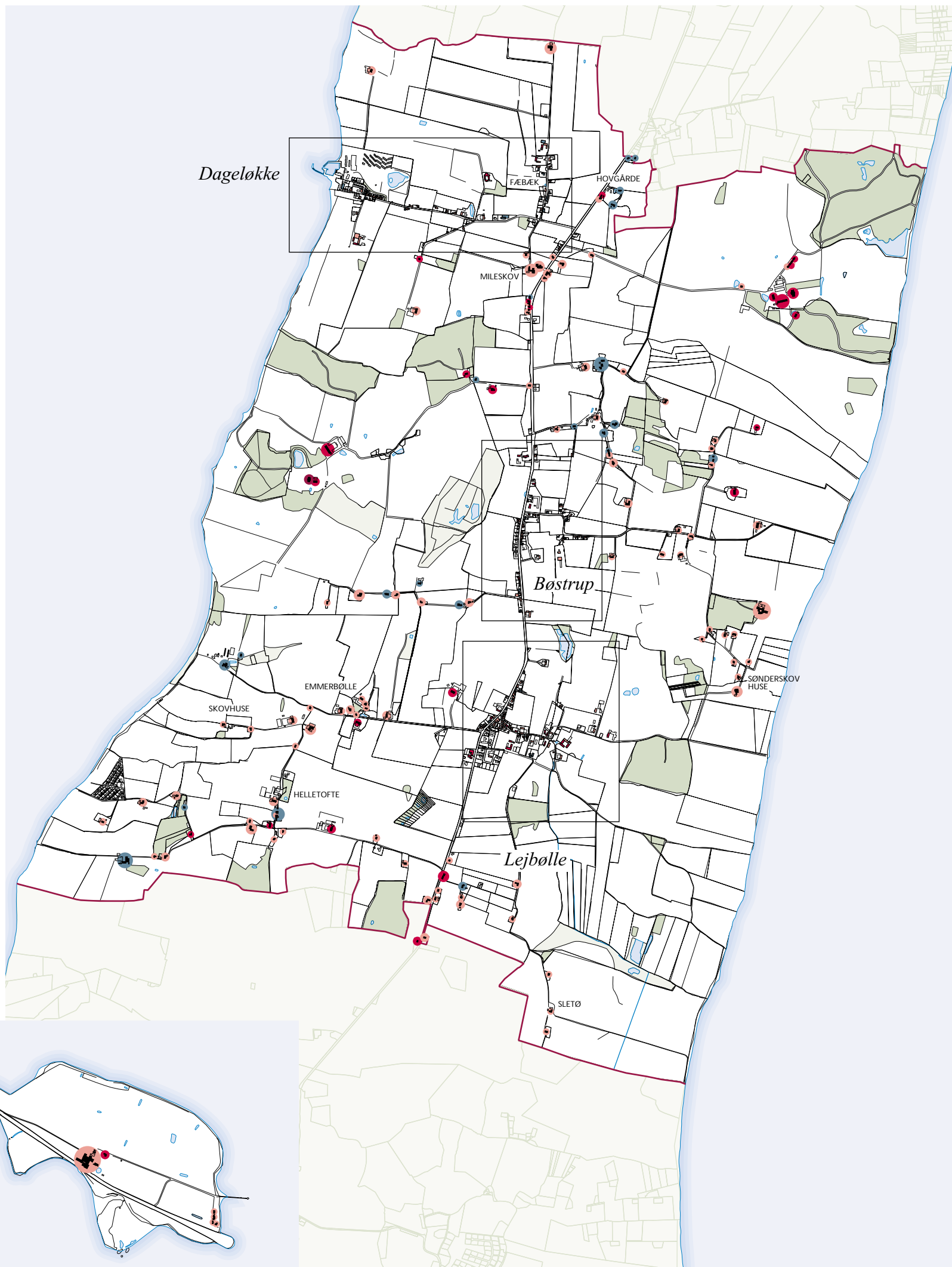

Stoense og Snøde 1:8.000

Bøstrup Sogn

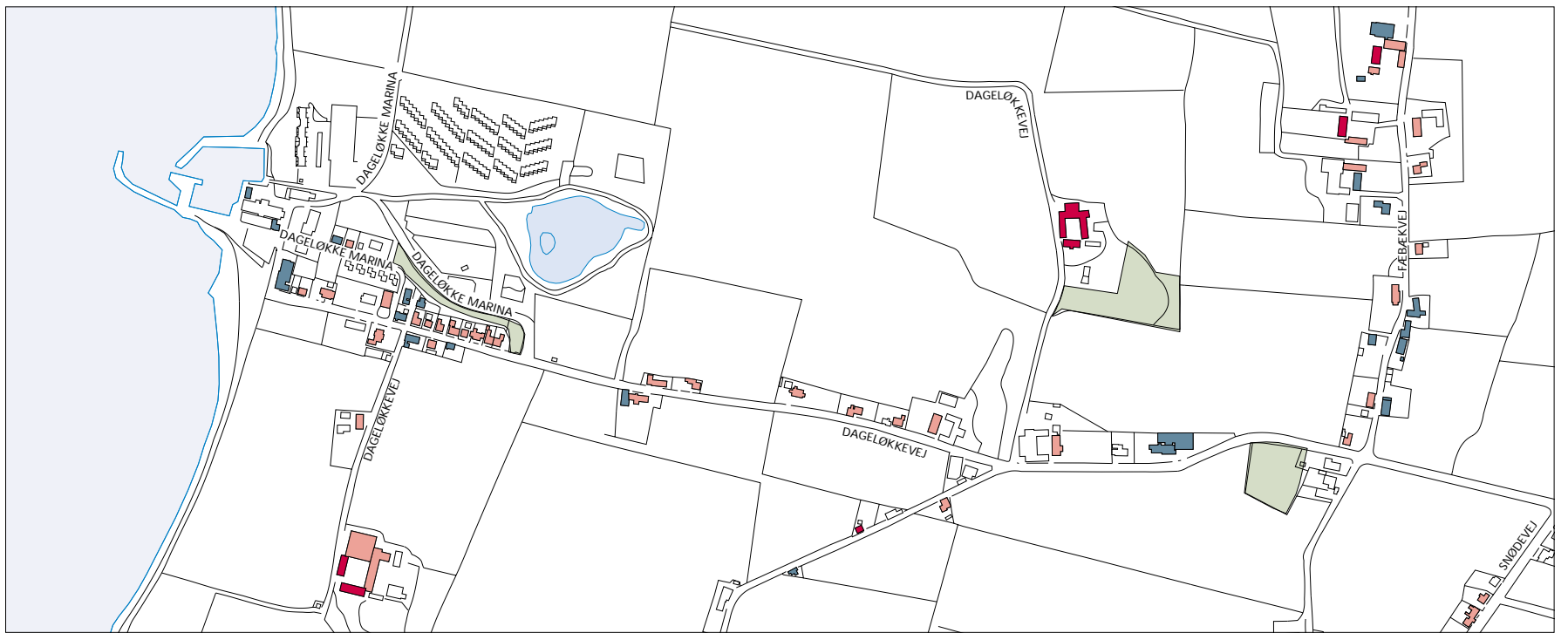

Lejbølle mejeri er stadig et velholdt og spændende bygningskompleks, selv om mælken i dag produceres andre steder.

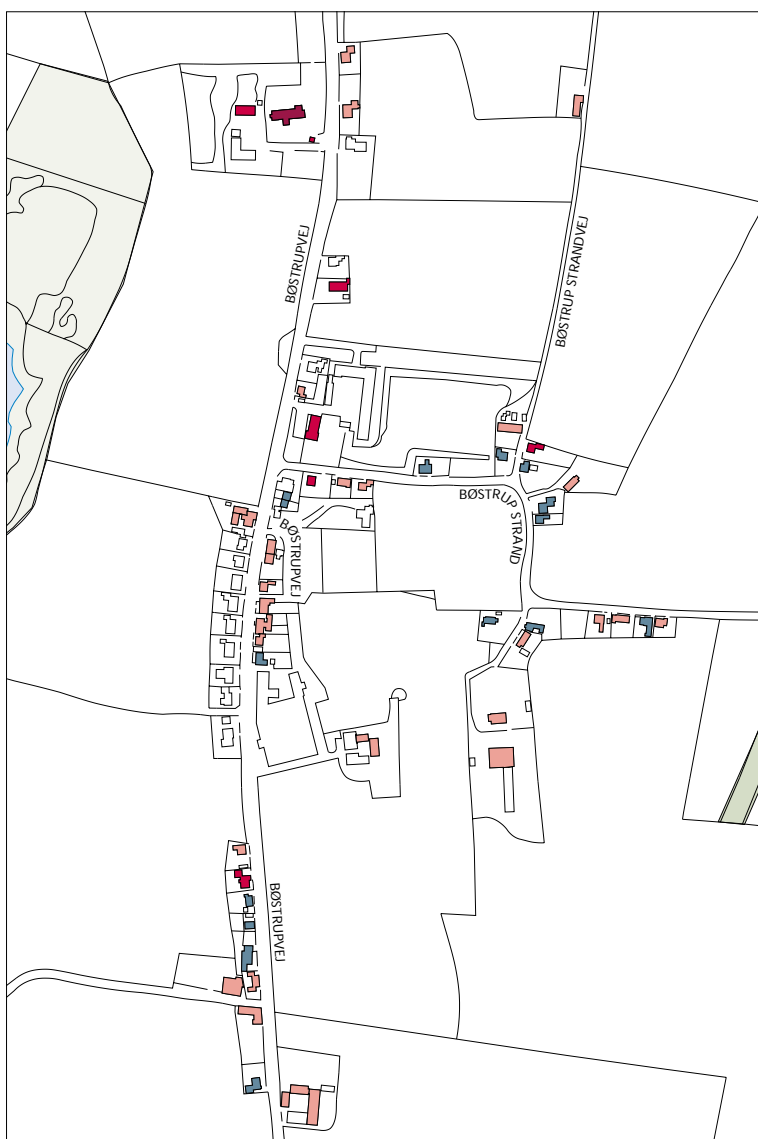

Siø, Bøstrup Sogn 1:30.000

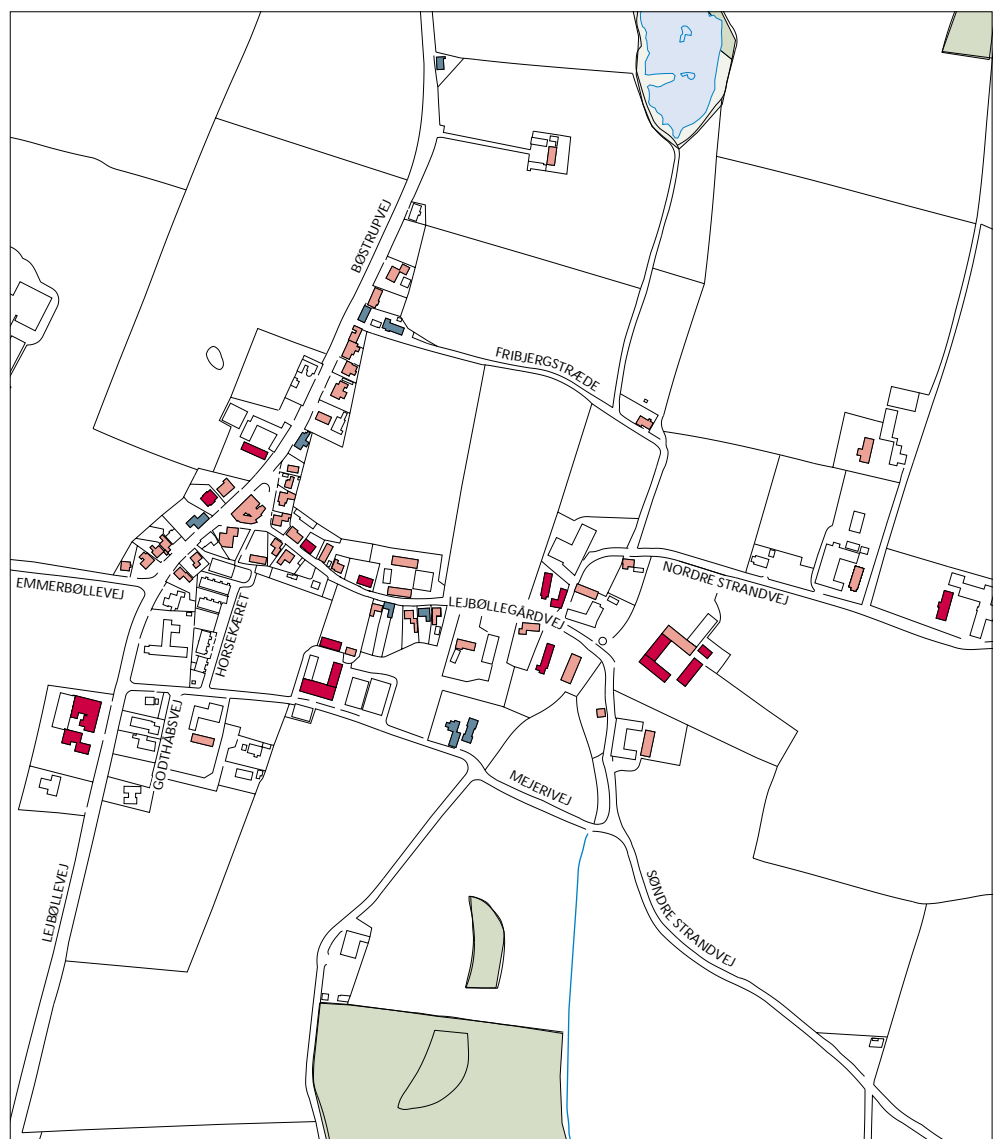
Bøstrup sogn 1:30.000

Dageløkke 1:8.000

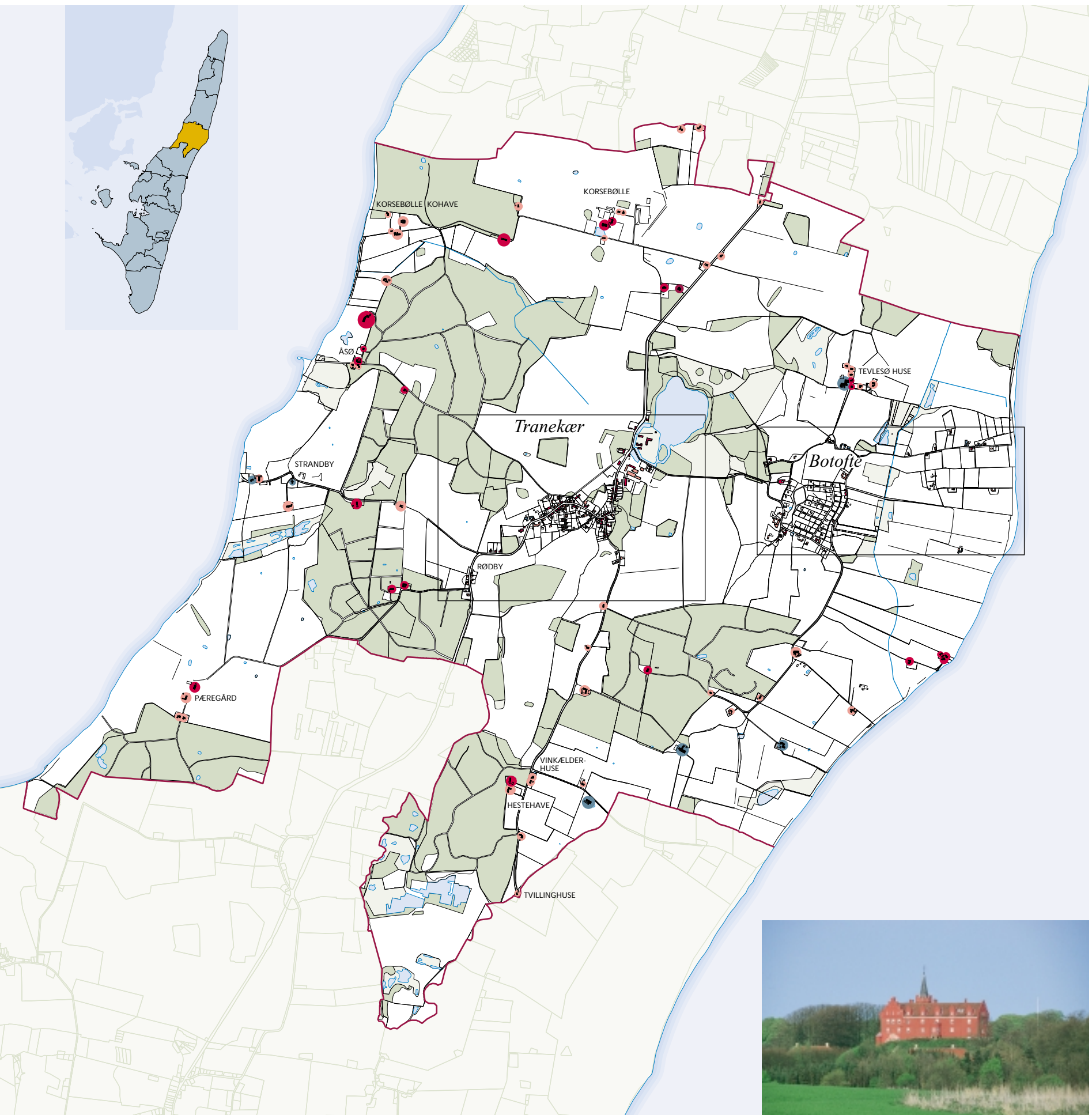

Bøstrup 1:8.000

Lejbølle 1:8.000

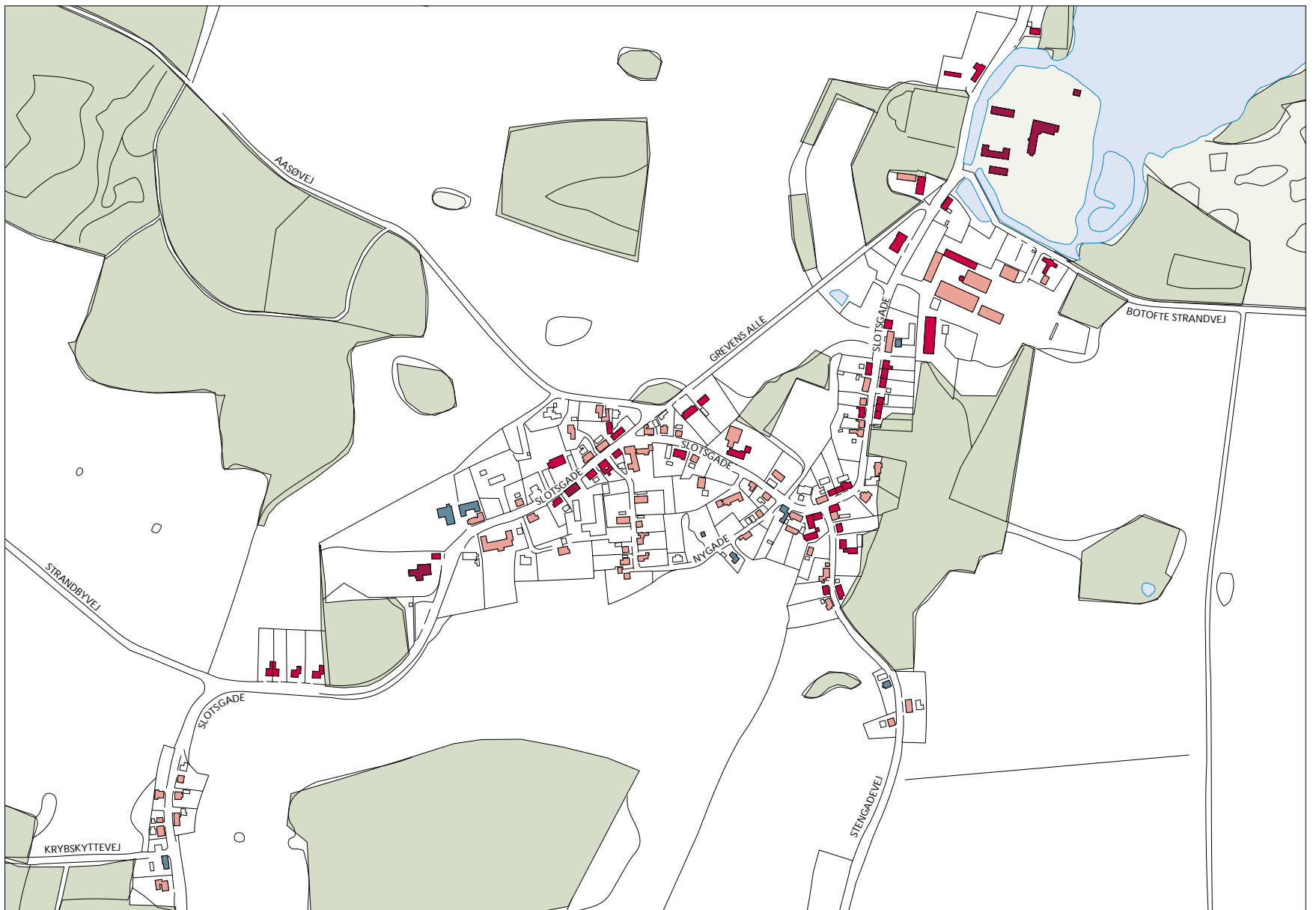
Tranekær Sogn

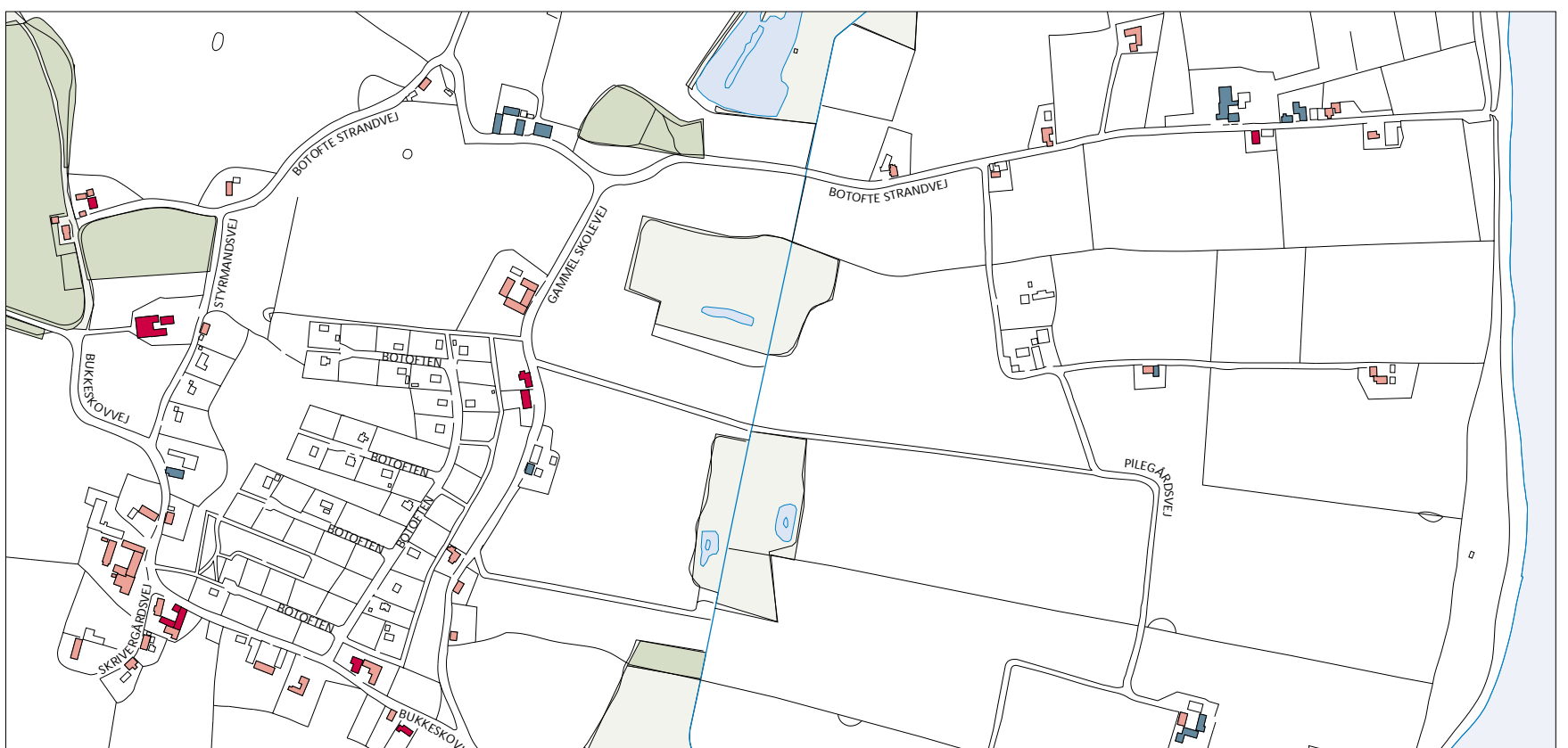
Tranekær Sogn 1:30.000

Herregårdslandskabet omkring Tranekær er enestående intakt, med slottet som den absolutte dominant.

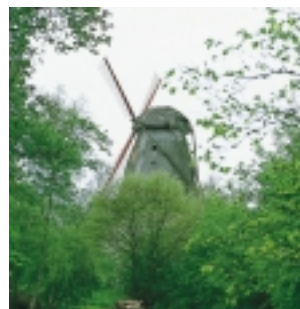
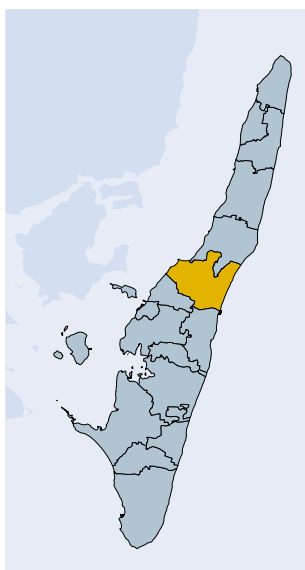

Tranekær 1:8.000

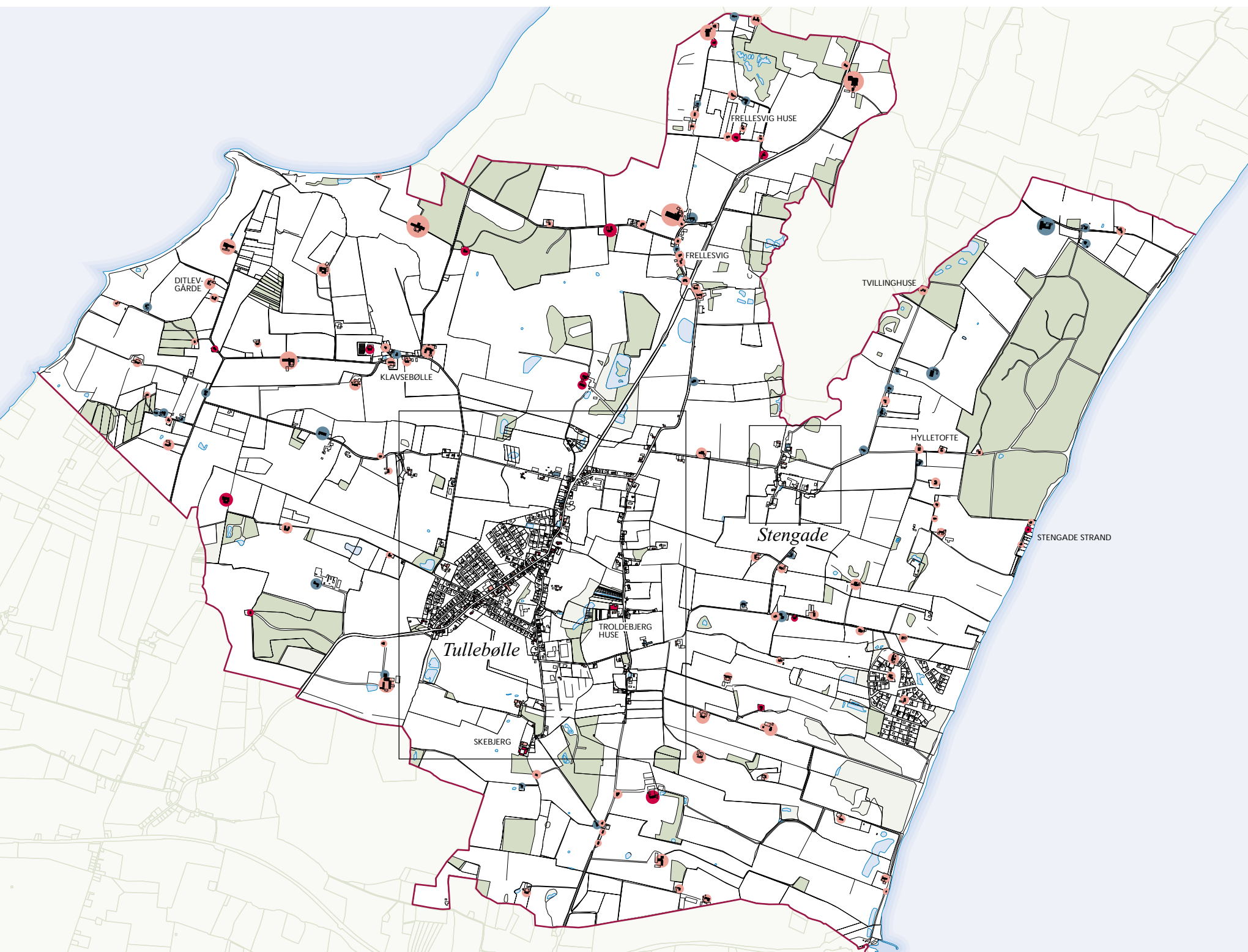

Botofte 1:8.000

Tullebølle Sogn

Bjerreby mølle fra en lidt usædvanlig vinkel omgivet af træer på alle sider.

Tullebølle Sogn 1:30.000

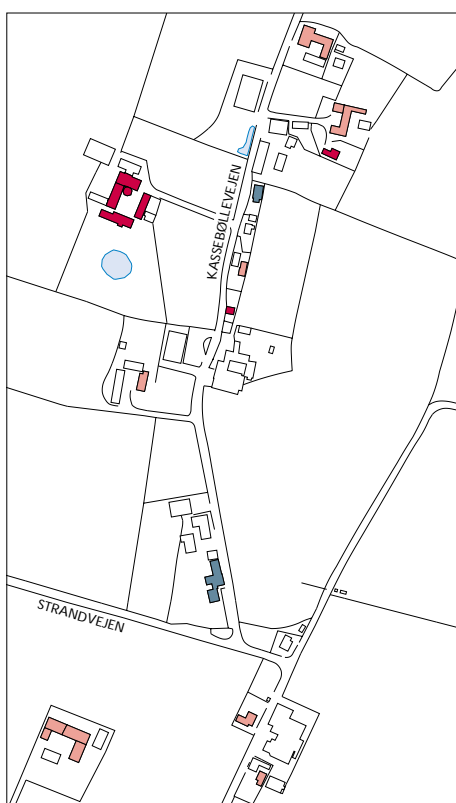

Simmerbølle Sogn

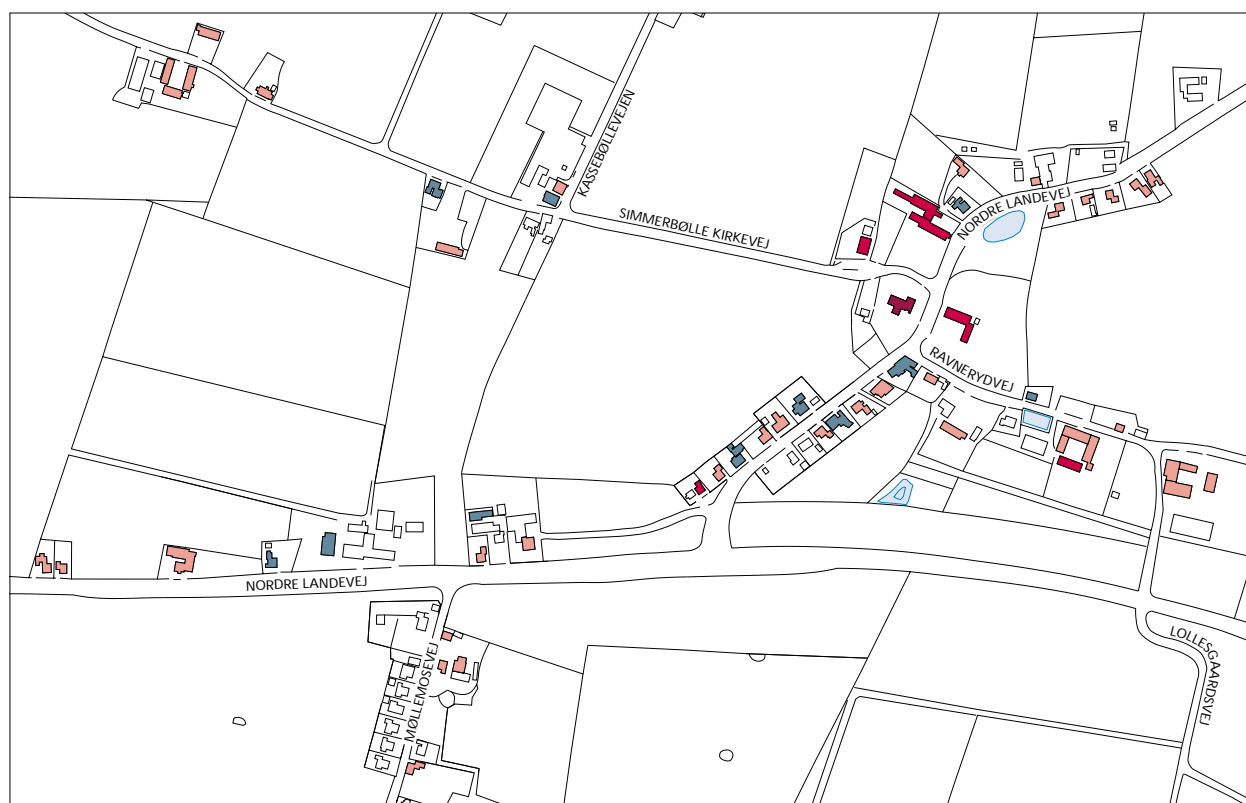

Weidemanns Bindegarnsfabrik set lidt fra oven ned over produktions- og lagerhaller mod de hvide kontorbygninger.

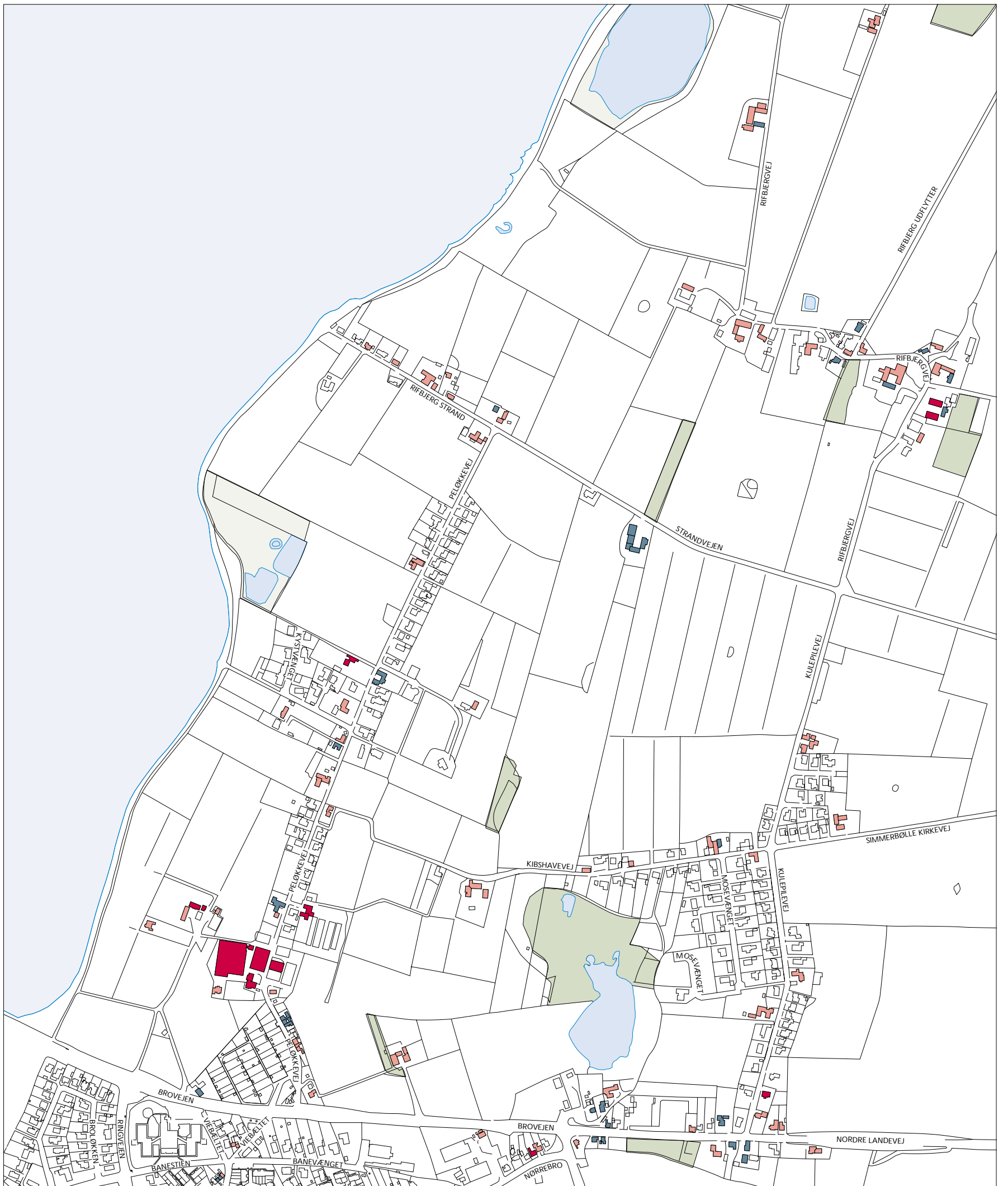
Simmerbølle Sogn 1:30.000

Kassebølle 1:8.000

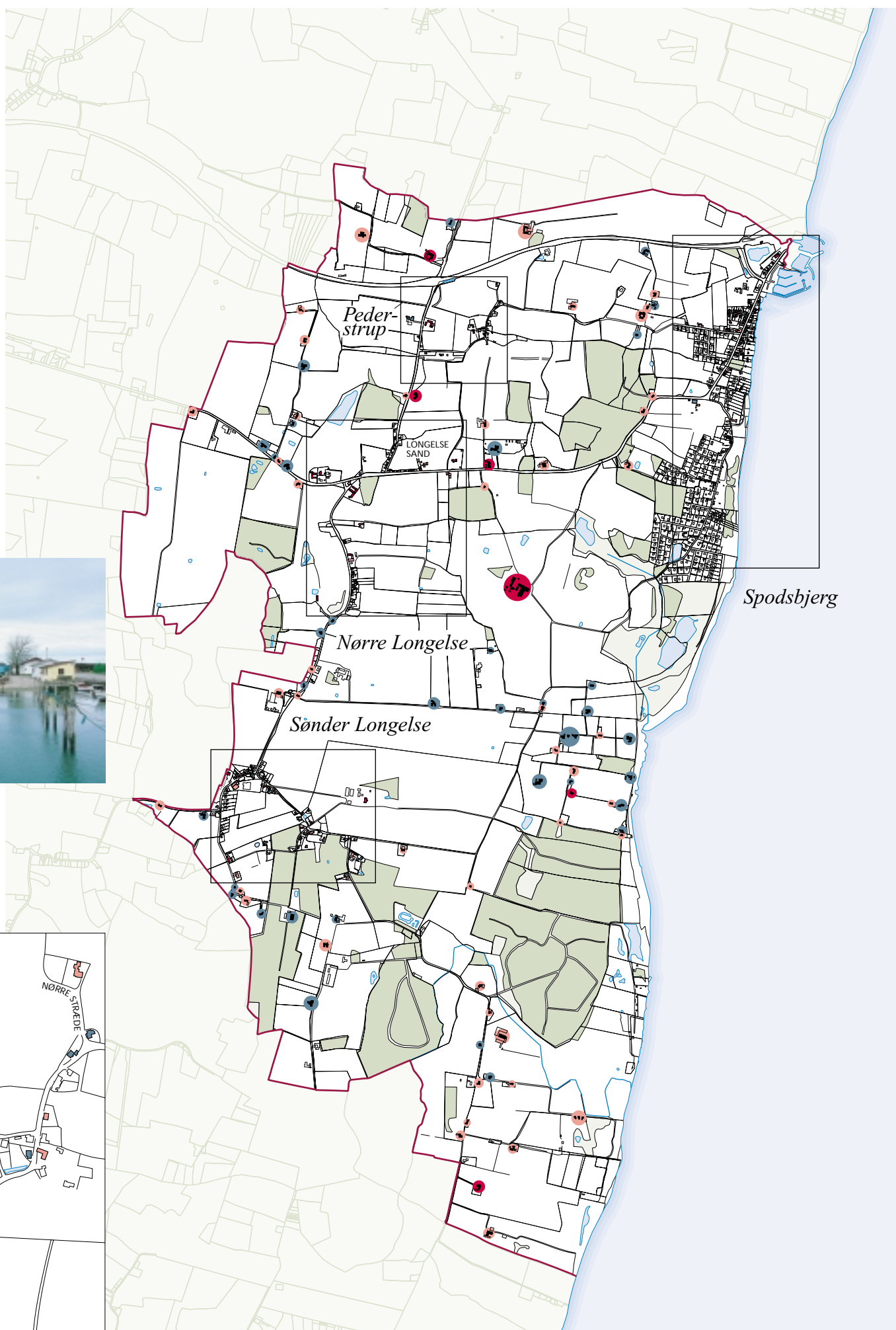
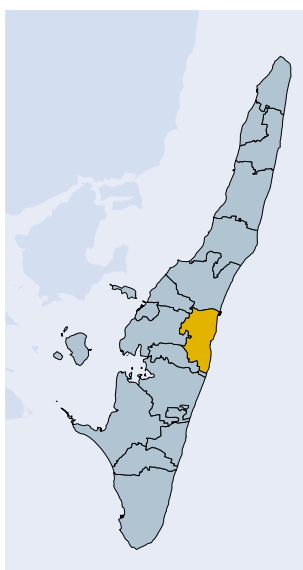

Simmerbølle 1:8.000

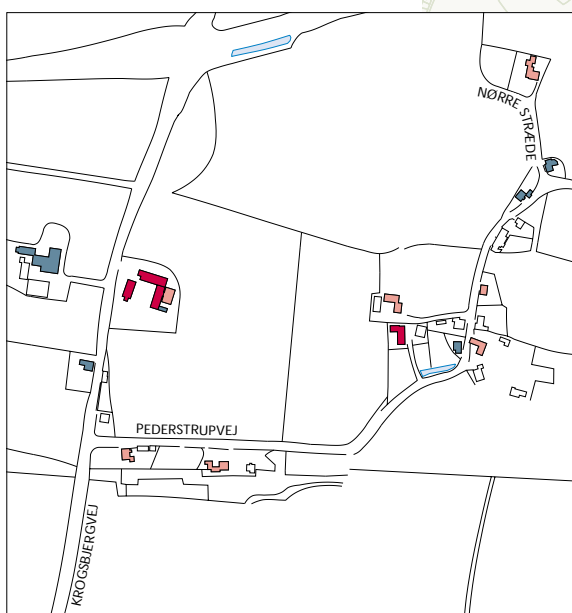

Peløkke, Kulepile og Rifbjerg 1:8.000

Longelse Sogn

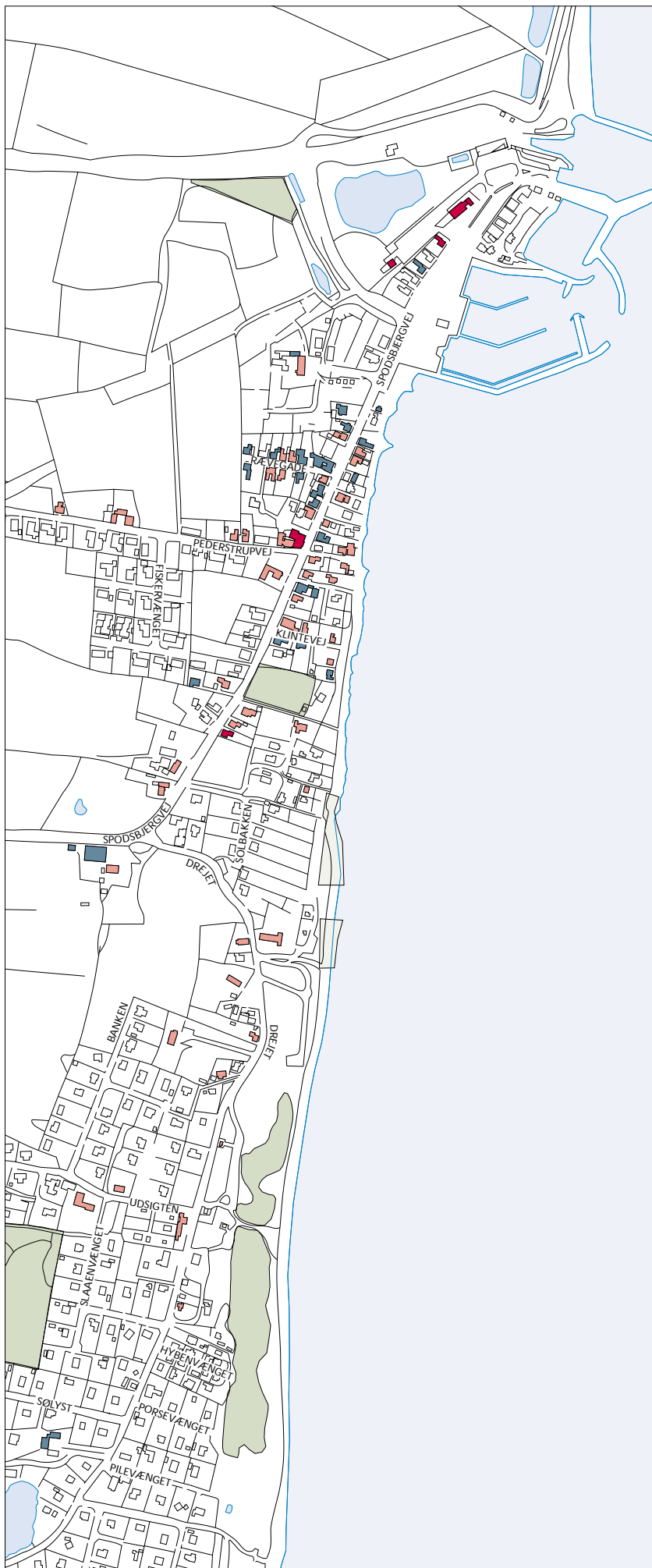

Fiskerihavnen i Spodsbjerg set ude fra den yderste mole.

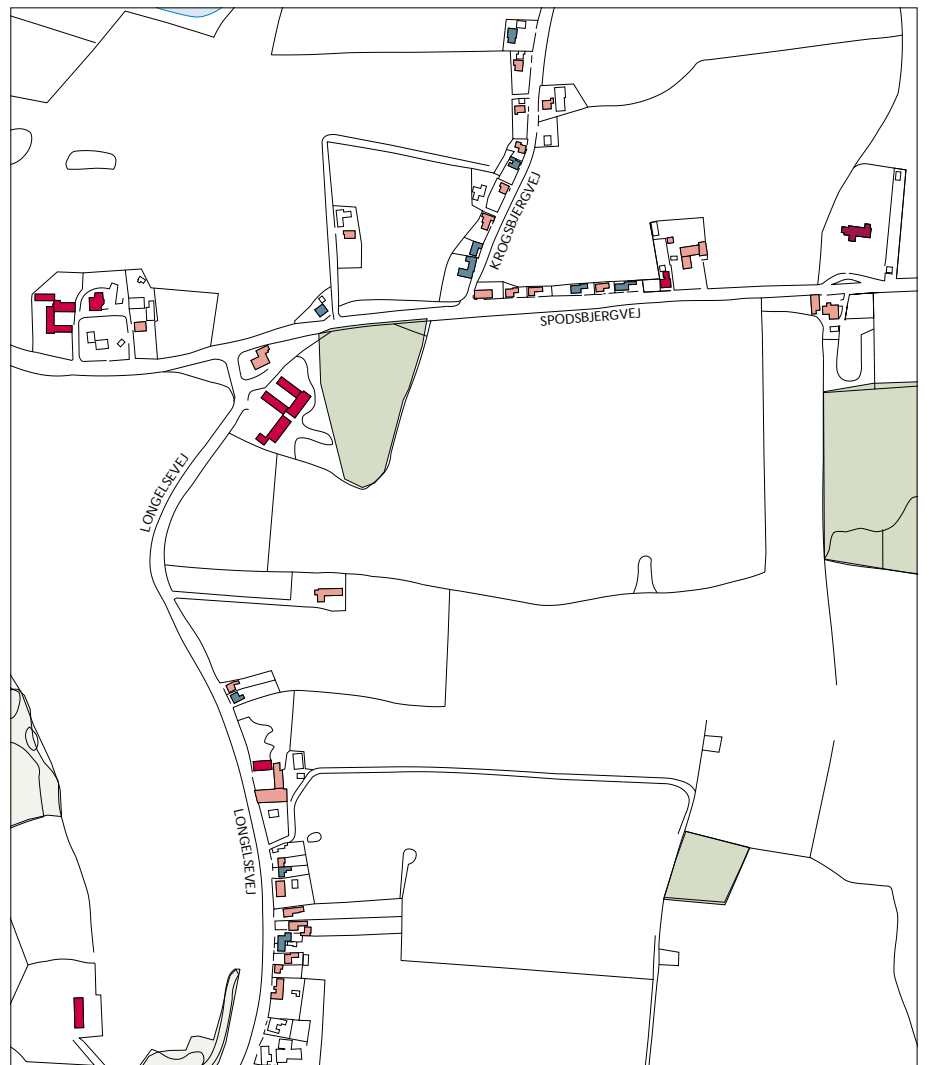

Pederstrup 1:8.000

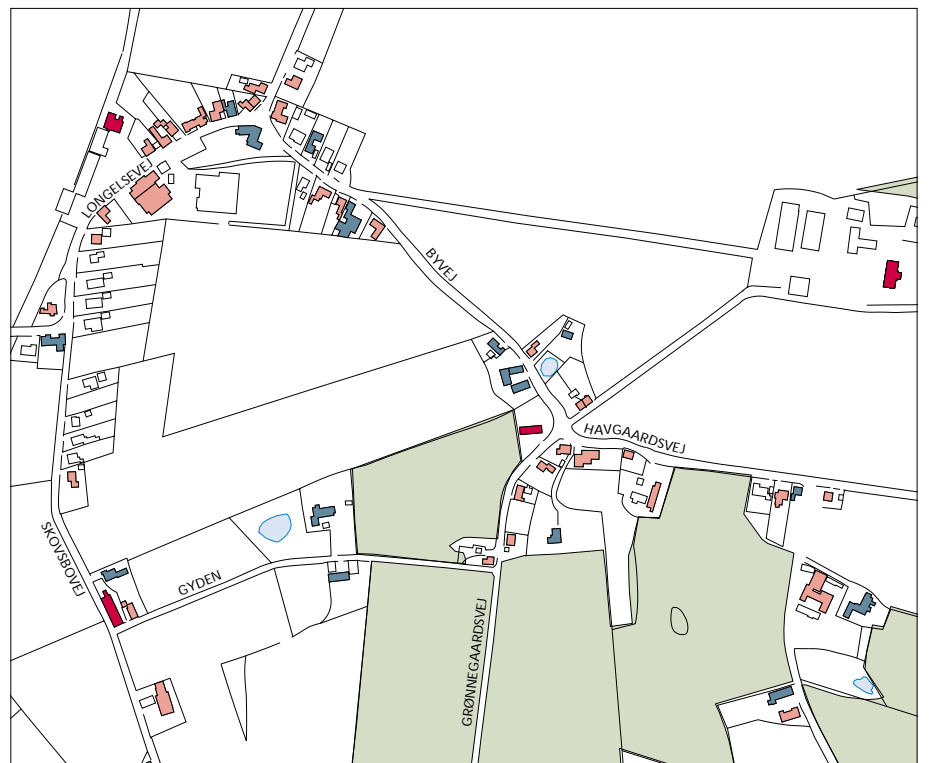
Longelse Sogn 1:30.000

Spodsbjerg 1:8.000

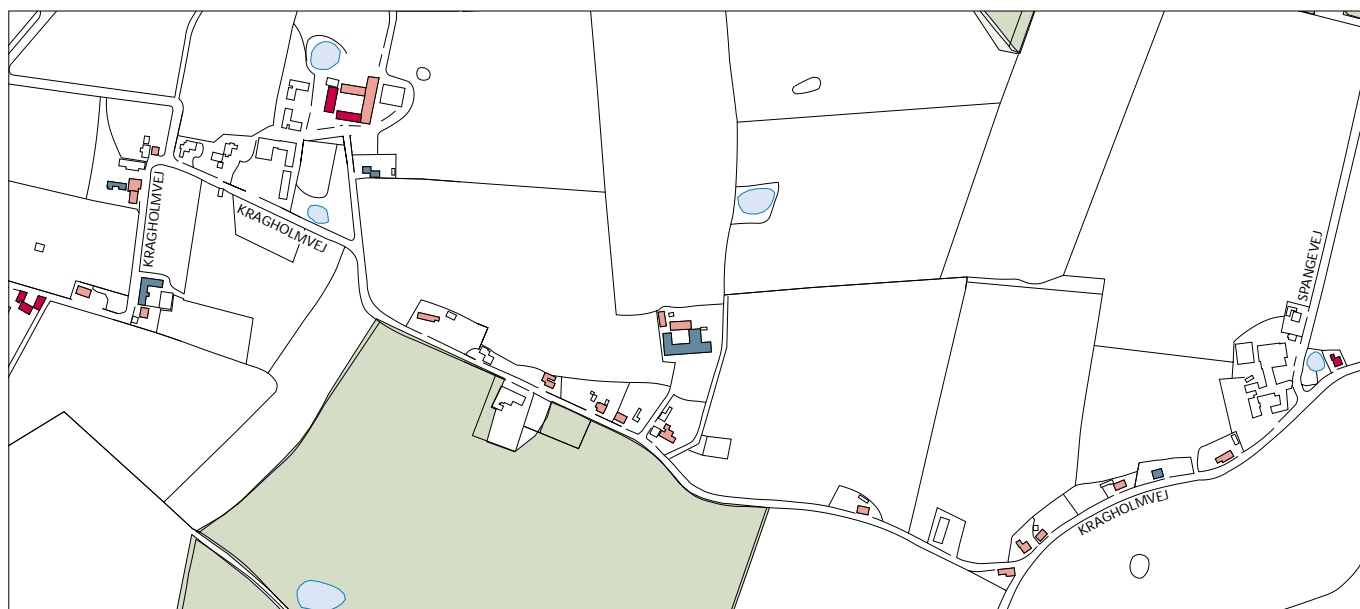
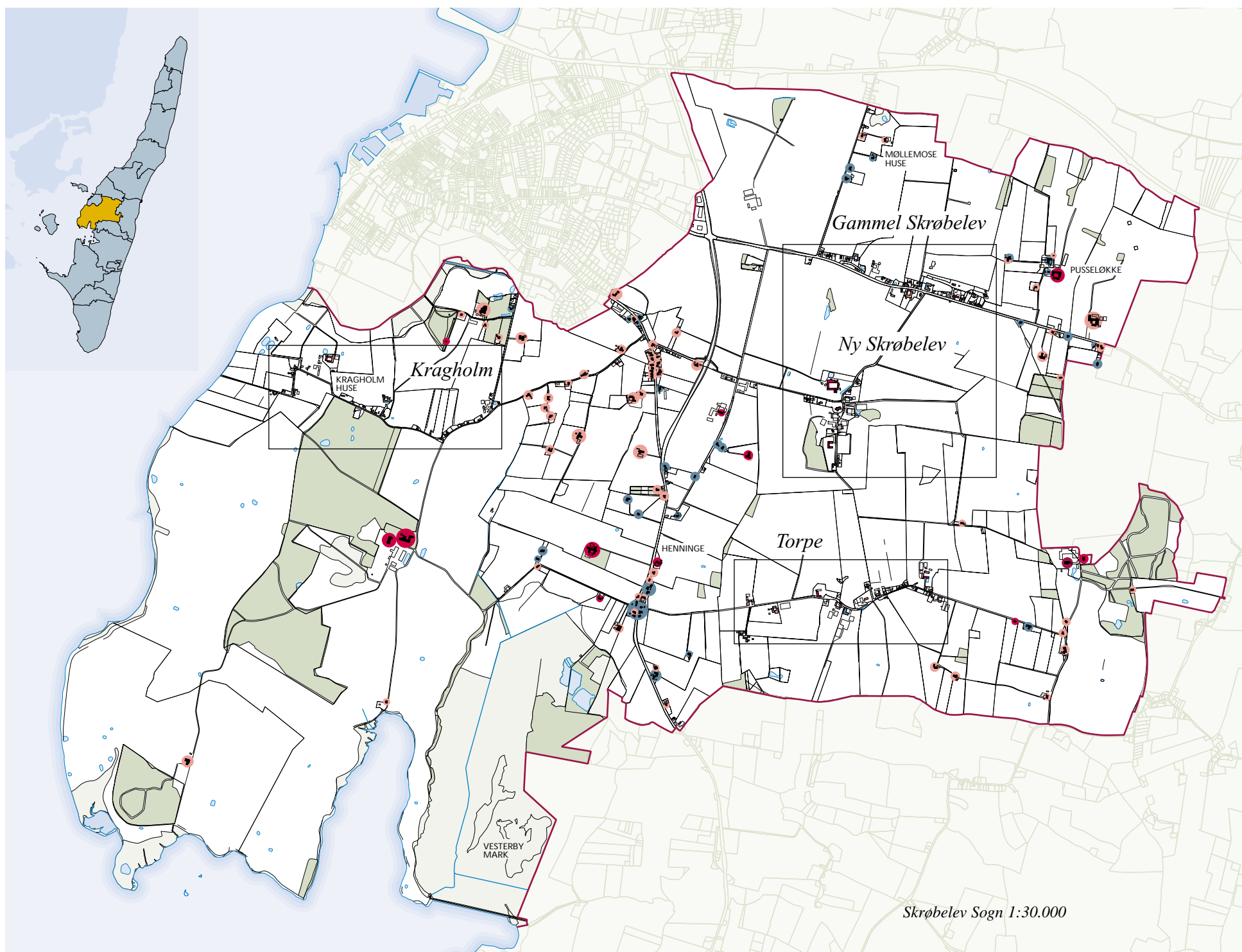

Nørre Longelse 1:8.000

Sønder Longelse 1:8.000

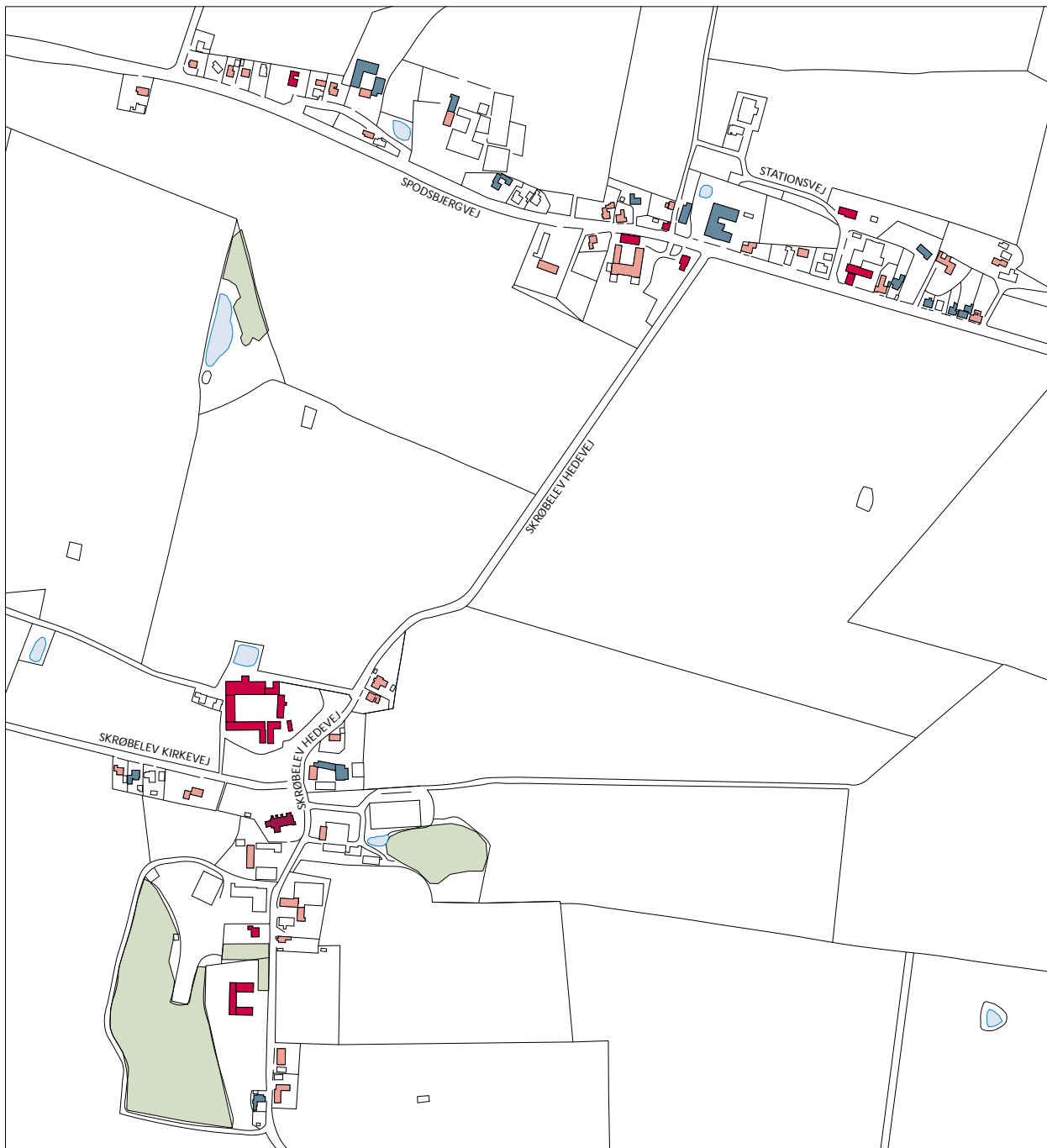
Skrøbelev Sogn

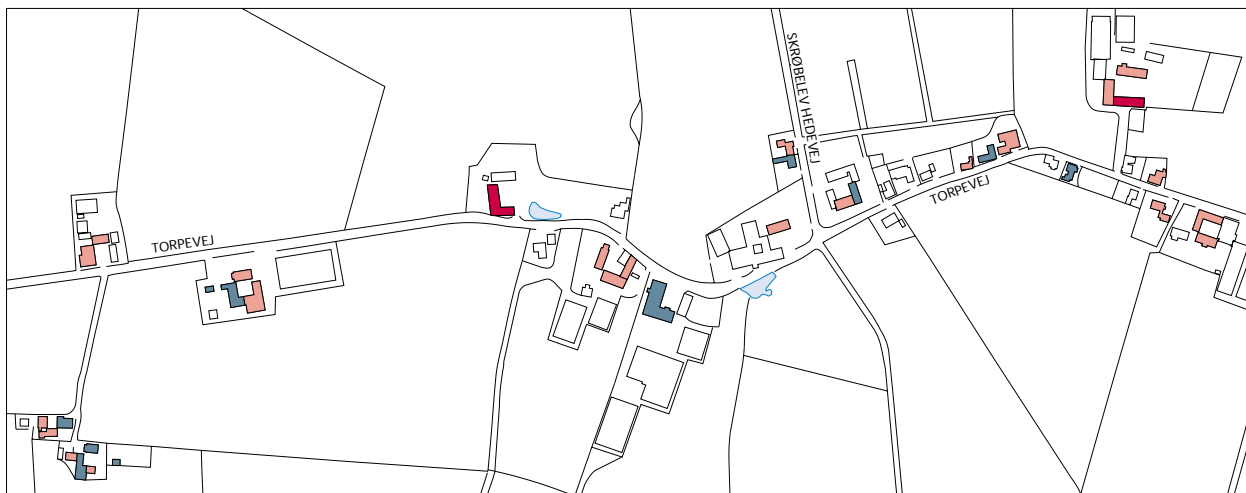
Et udsnit af løveportalen, som flankerer indgangen til Fårevejle hovedgård.

Kragholm 1:8.000

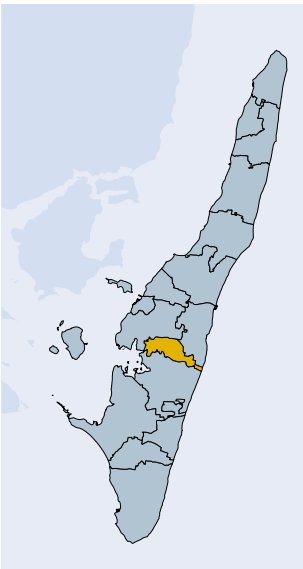

Gammel Skråbelev og Ny Skråbelev 1:8.000

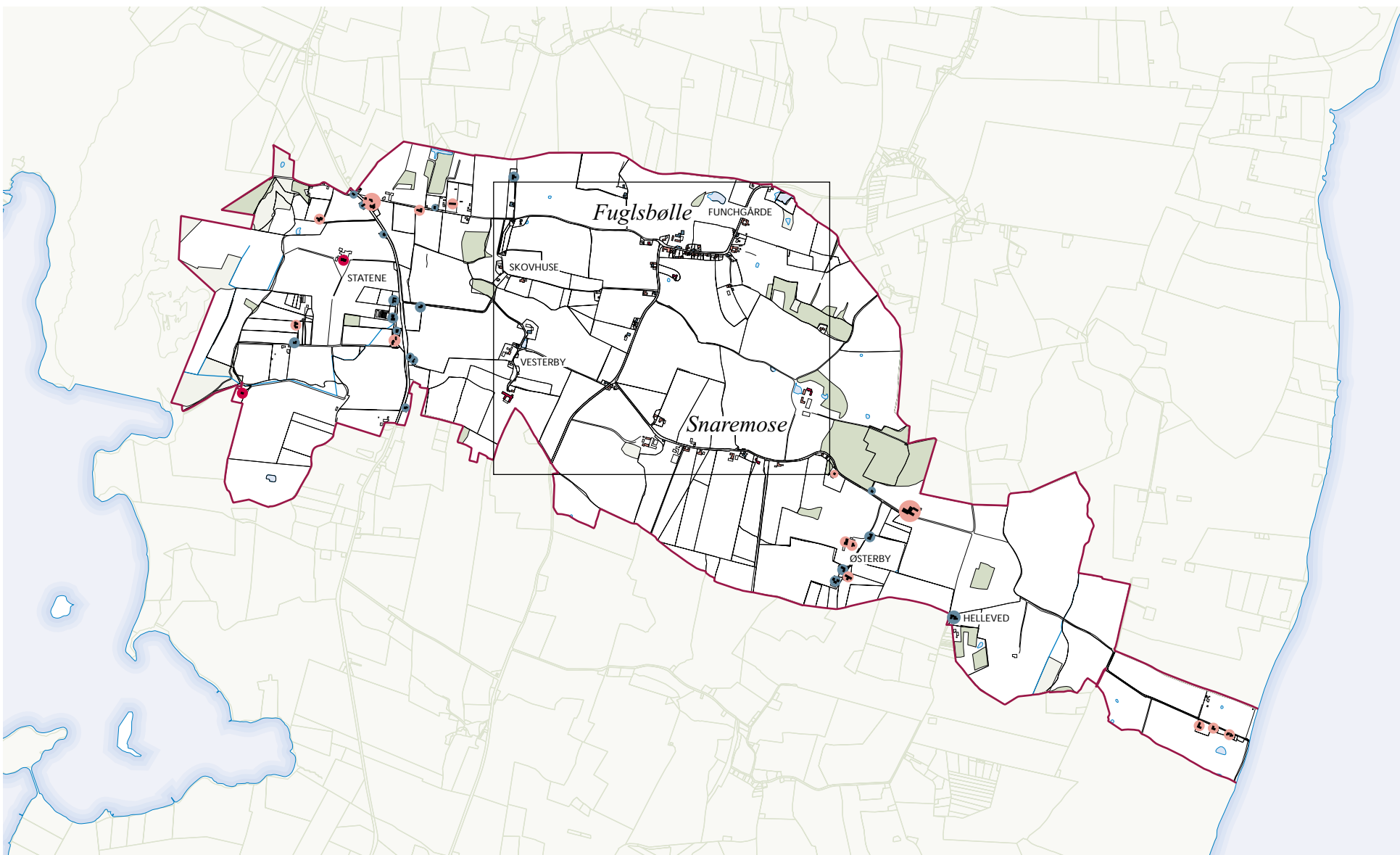

Torpe 1:8.000

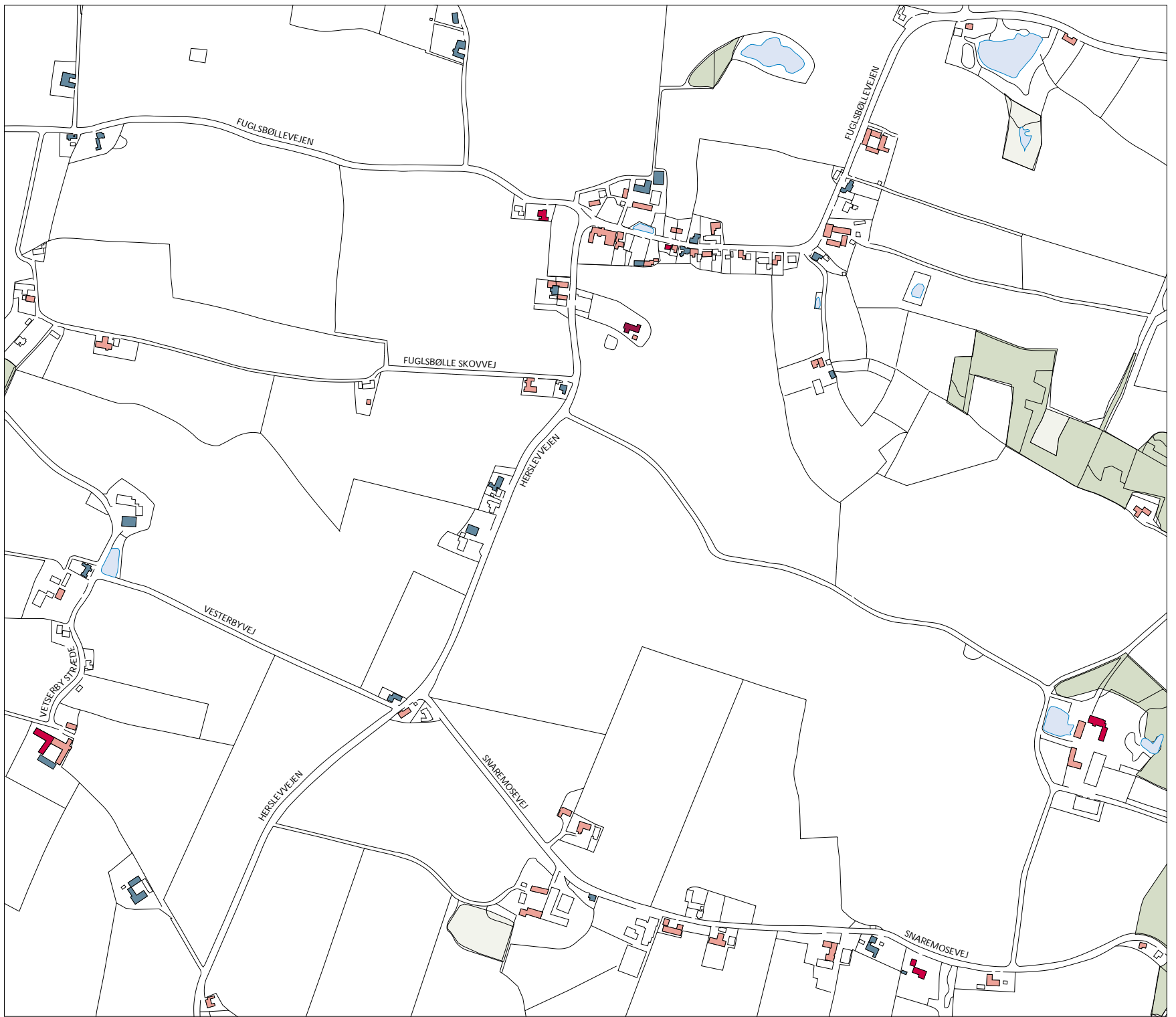
Fuglsbølle Sogn

Skovsbos vestlige længebygning spejler sig i den foranliggende sø.

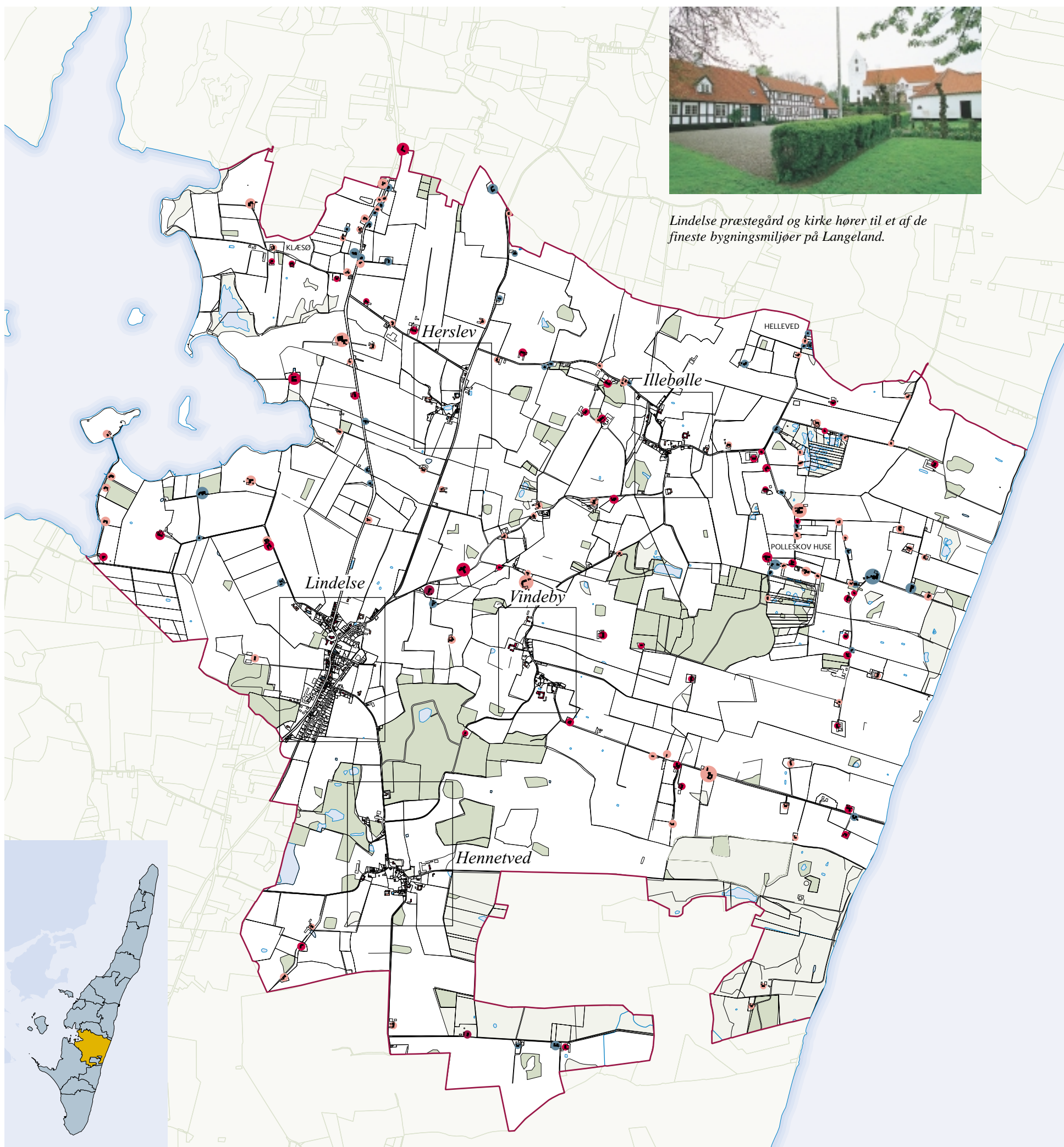

Fuglsbølle Sogn 1:30.000

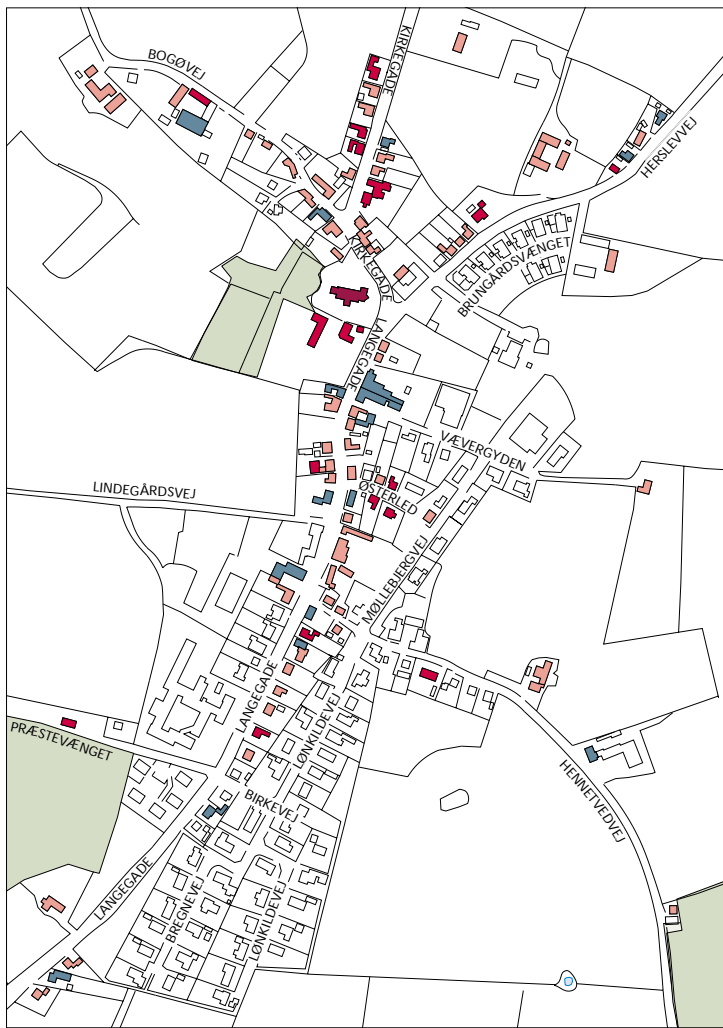
Fuglsbølle og Snaremose 1:8.000

Lindelse Sogn

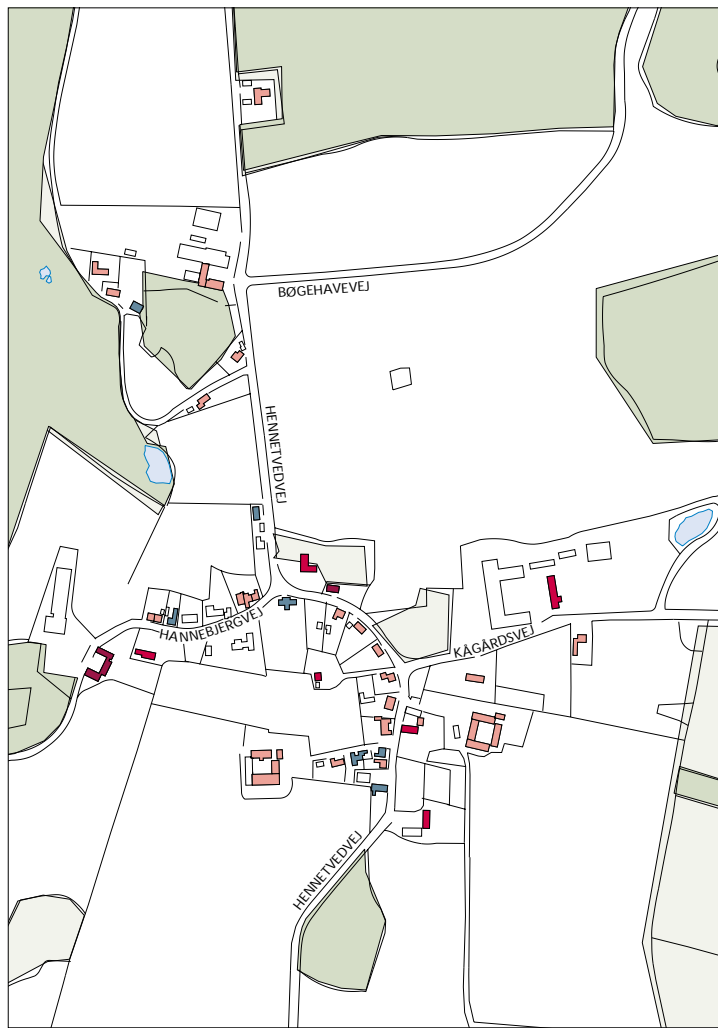

*Lindelse præstegård og kirke hører til et af de
fineste bygningsmiljøer på Langeland.*

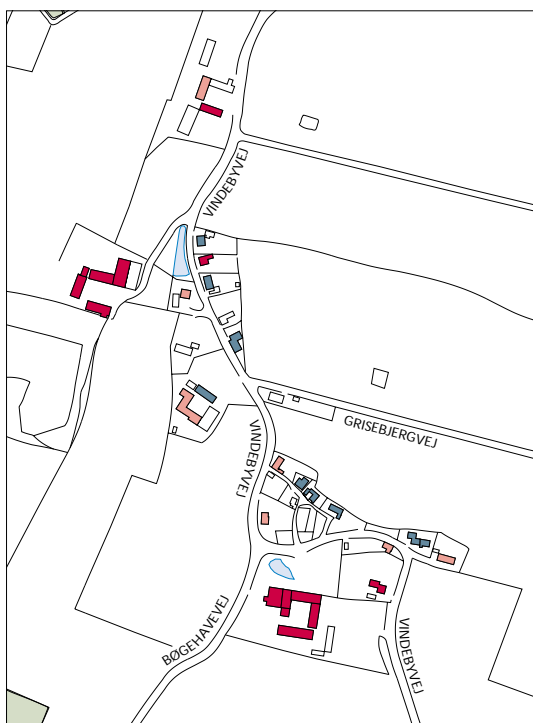
Lindelse Sogn 1:30.000

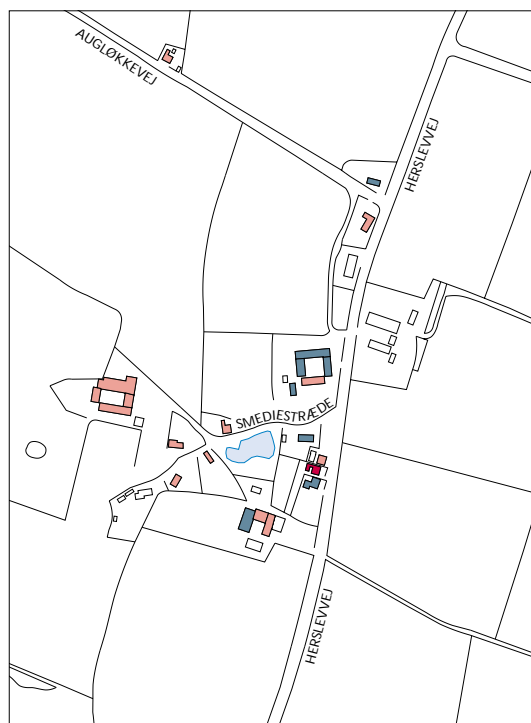
Lindelse 1:8.000

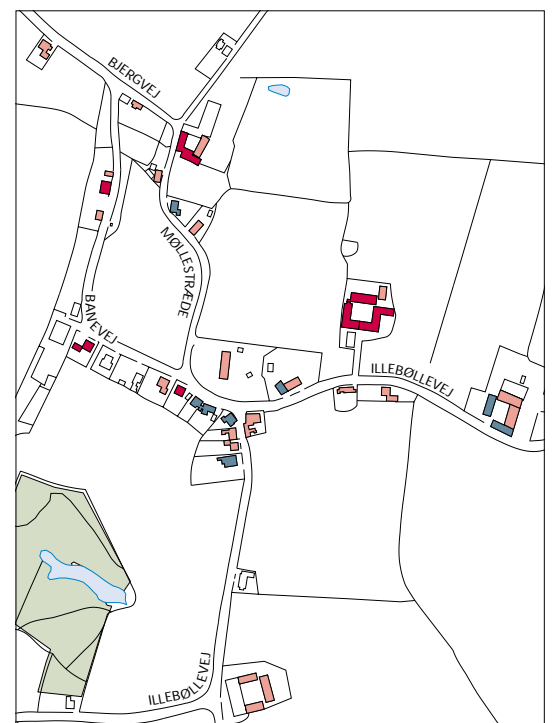
Hennemved 1:8.000

Vindeby 1:8.000

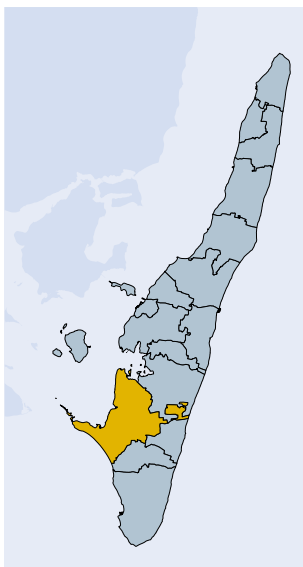

Herslev 1:8.000

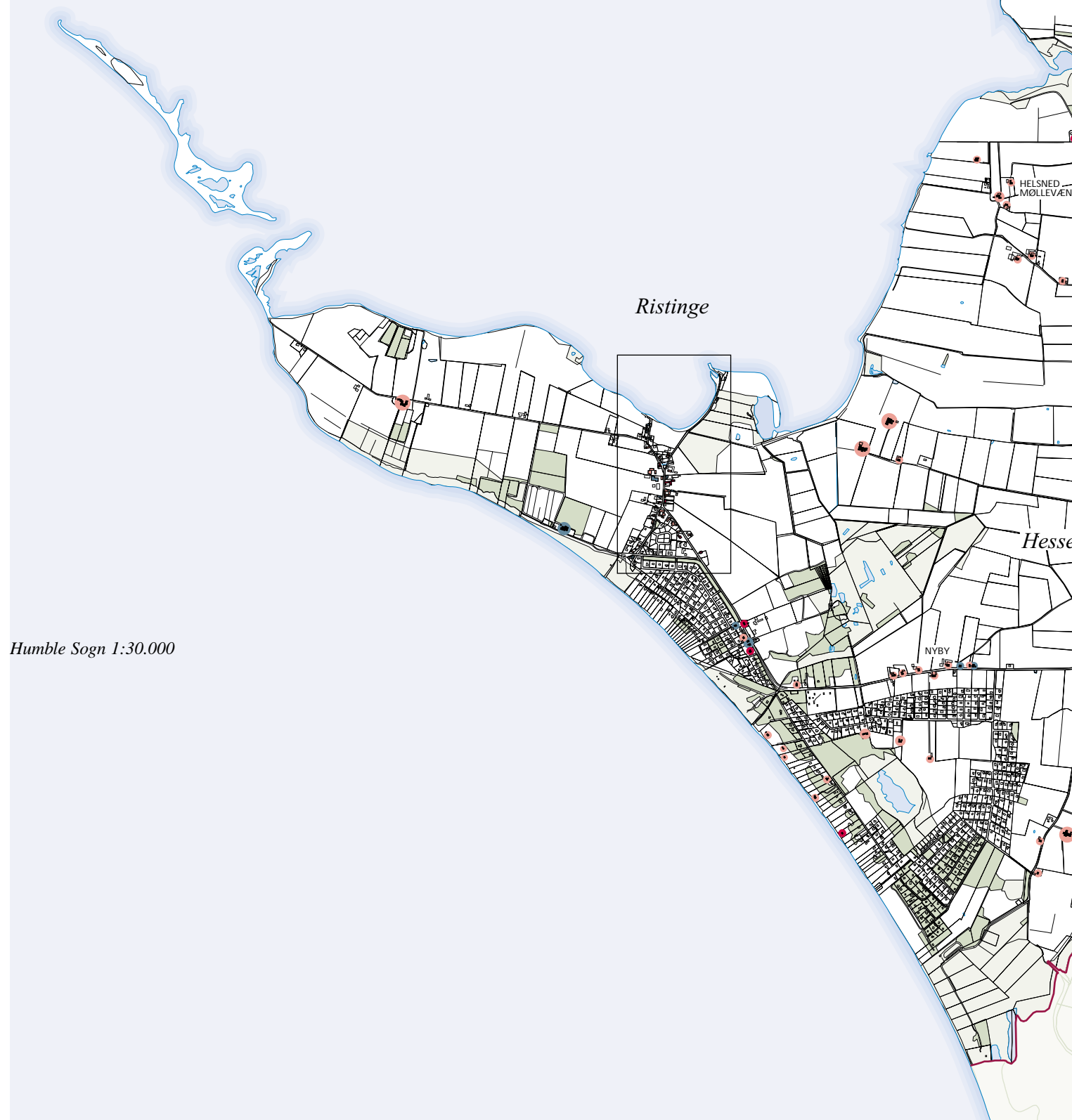

Illebølle 1:8.000

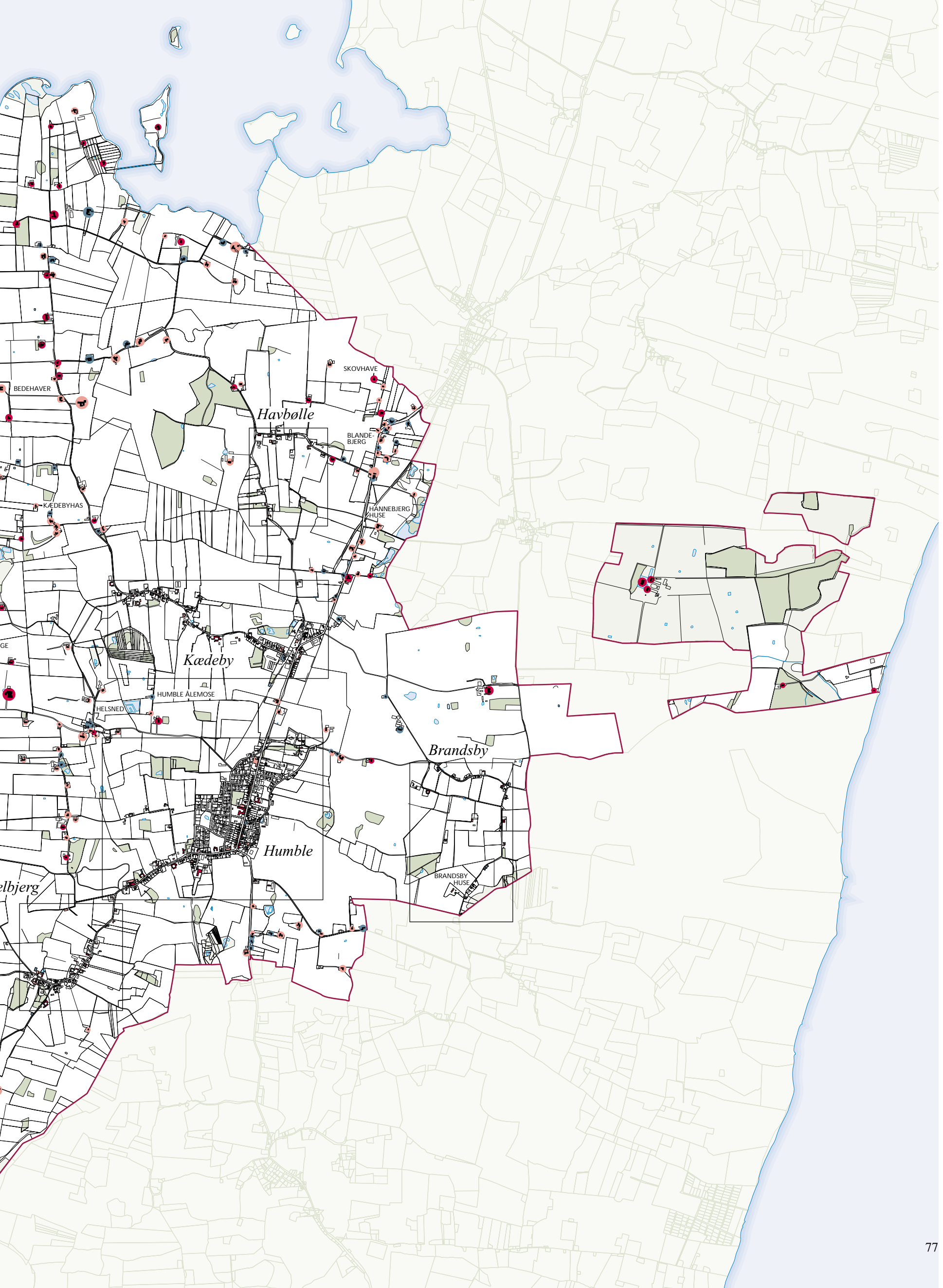
Humble Sogn

Landsbyen Hesselbjerg er en udflytterlandsby fra Humble. Den nævnes første gang i 1461 og er karakteristisk ved sine mange gårde beliggende inde i byen.

Humble Sogn 1:30.000

BEDEHAVER

KÆDEBYHAS

GE

elbjerg

Havbølle

Kædeby

Humble

Brandsby

SKOVHAVE

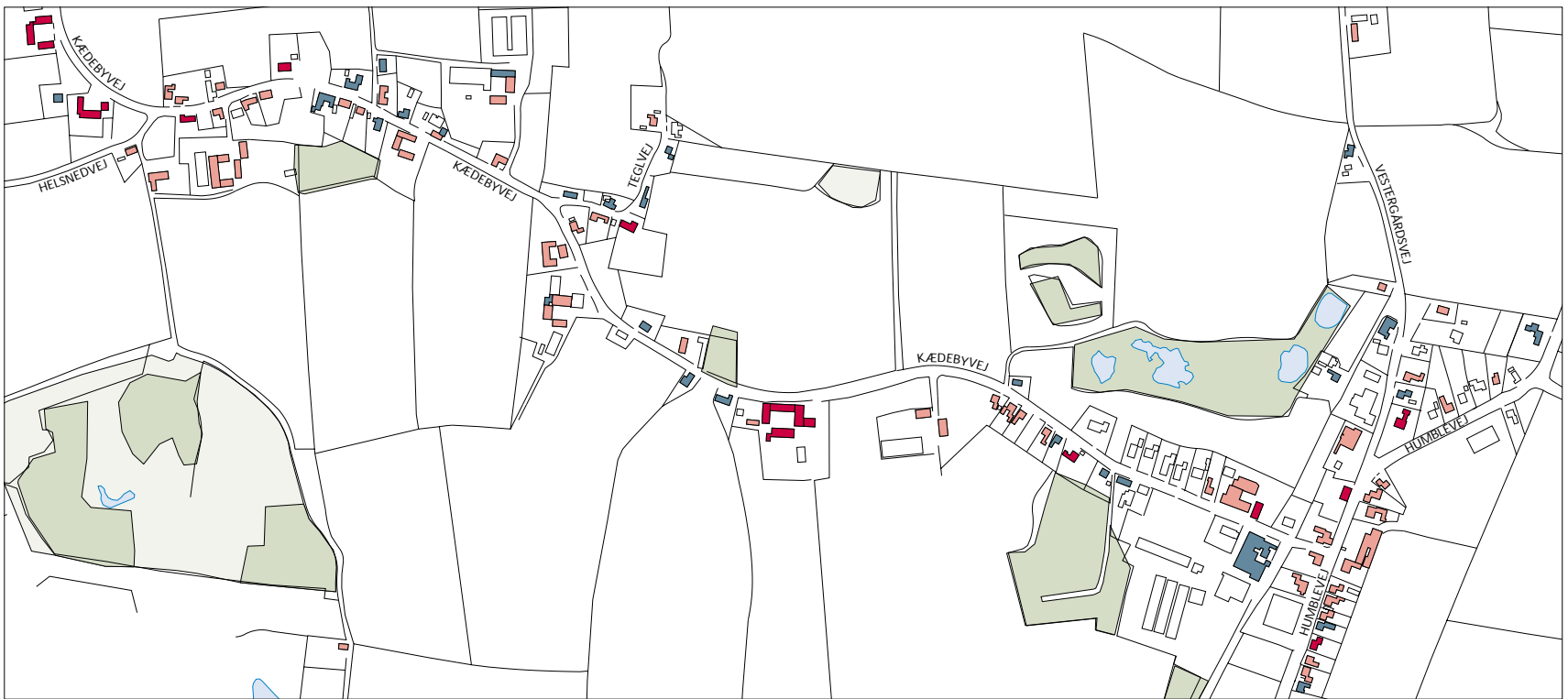
BLANDE
BJERG

HANNEBJERG
HUSE

HUMBLE ÅLEMOSE

HELSNED

BRANDSBY
HUSE

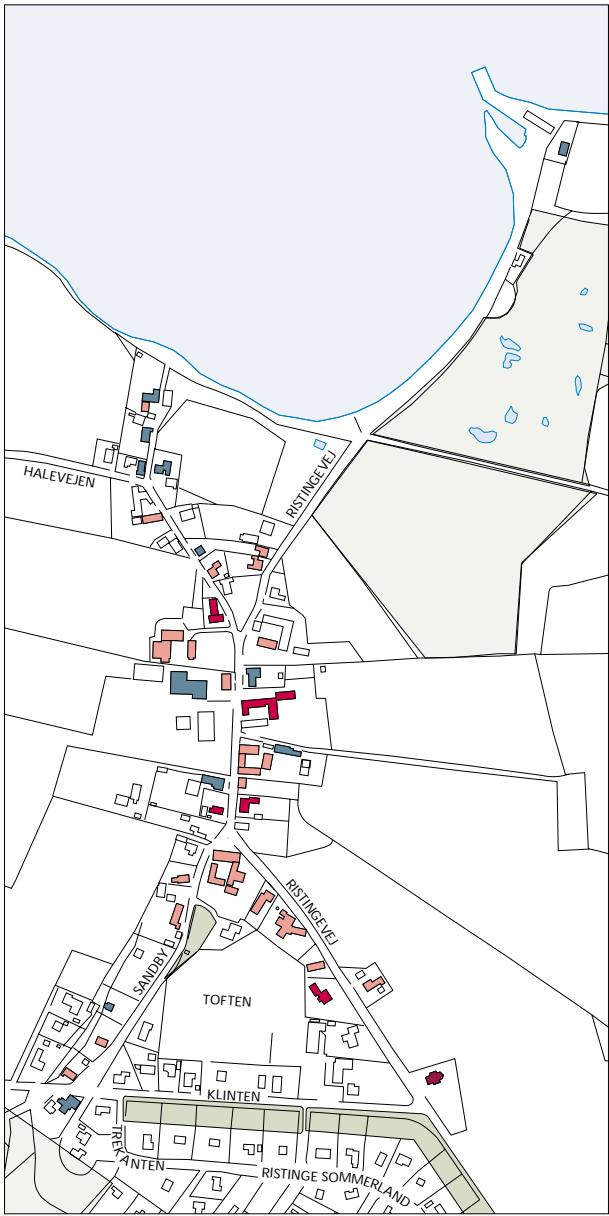

Kædeby 1:8.000

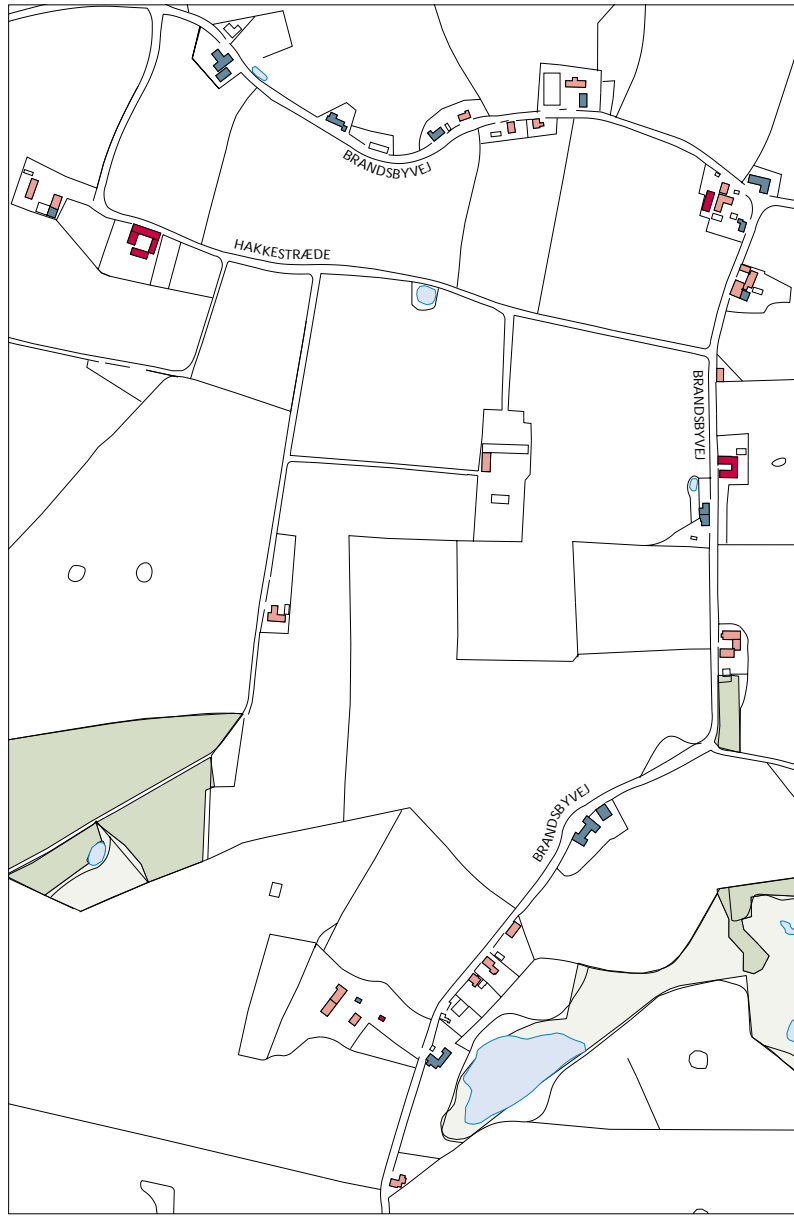

Humble 1:8.000

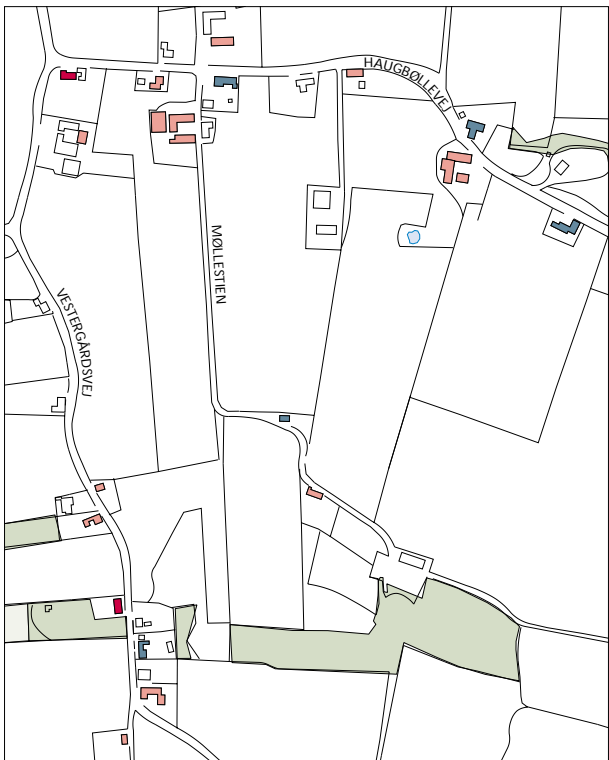

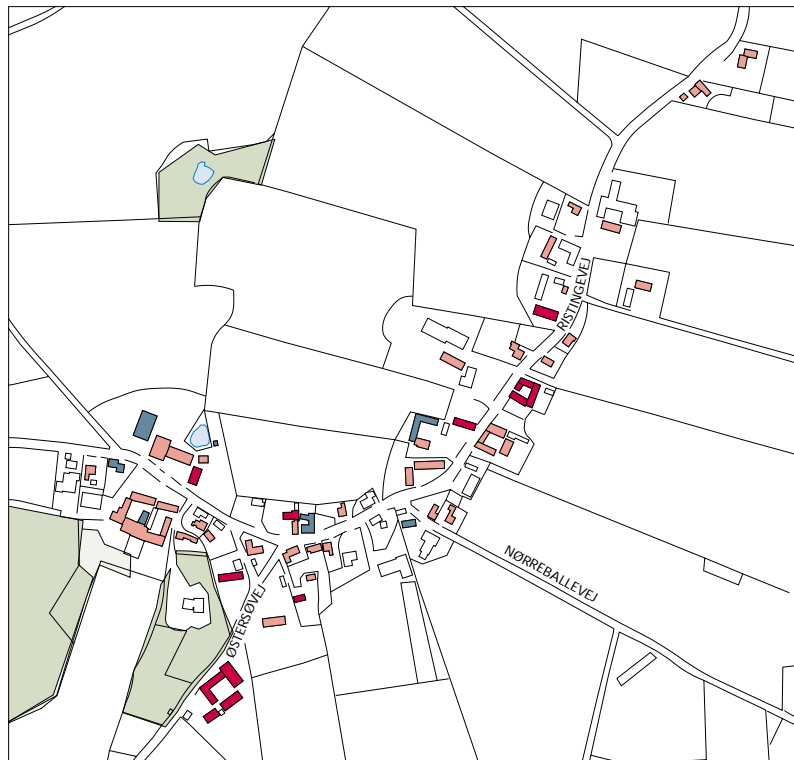
Ristinge 1:8.000

Brandsby 1:8.000

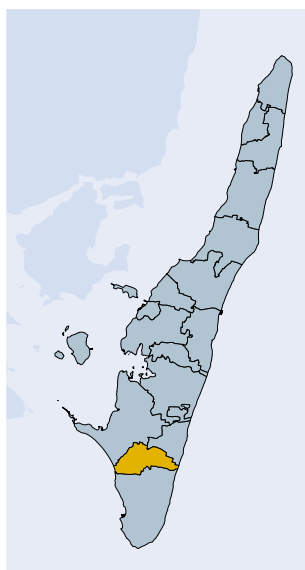

Havbølle 1:8.000

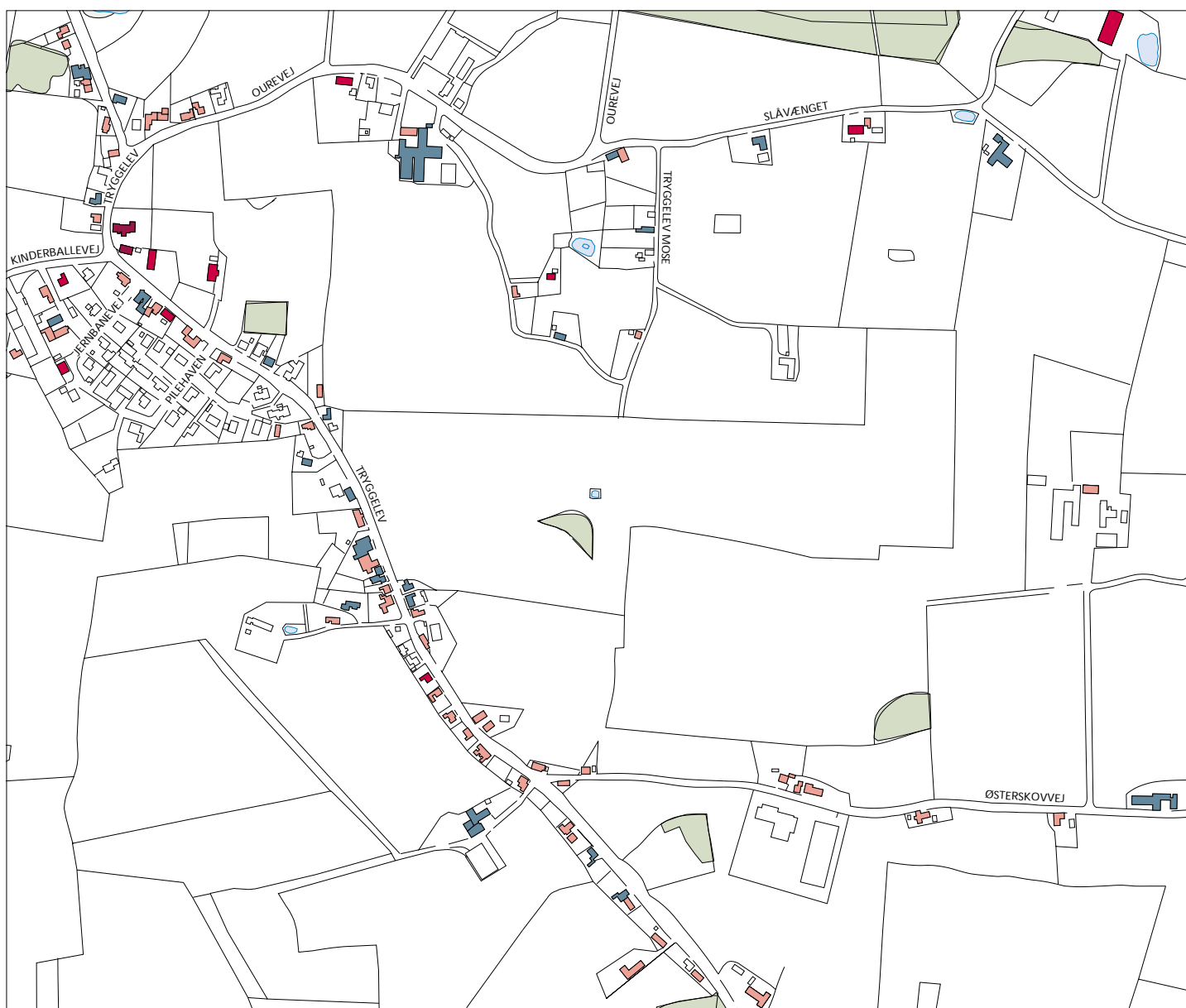

Hesselbjerg 1:8.000

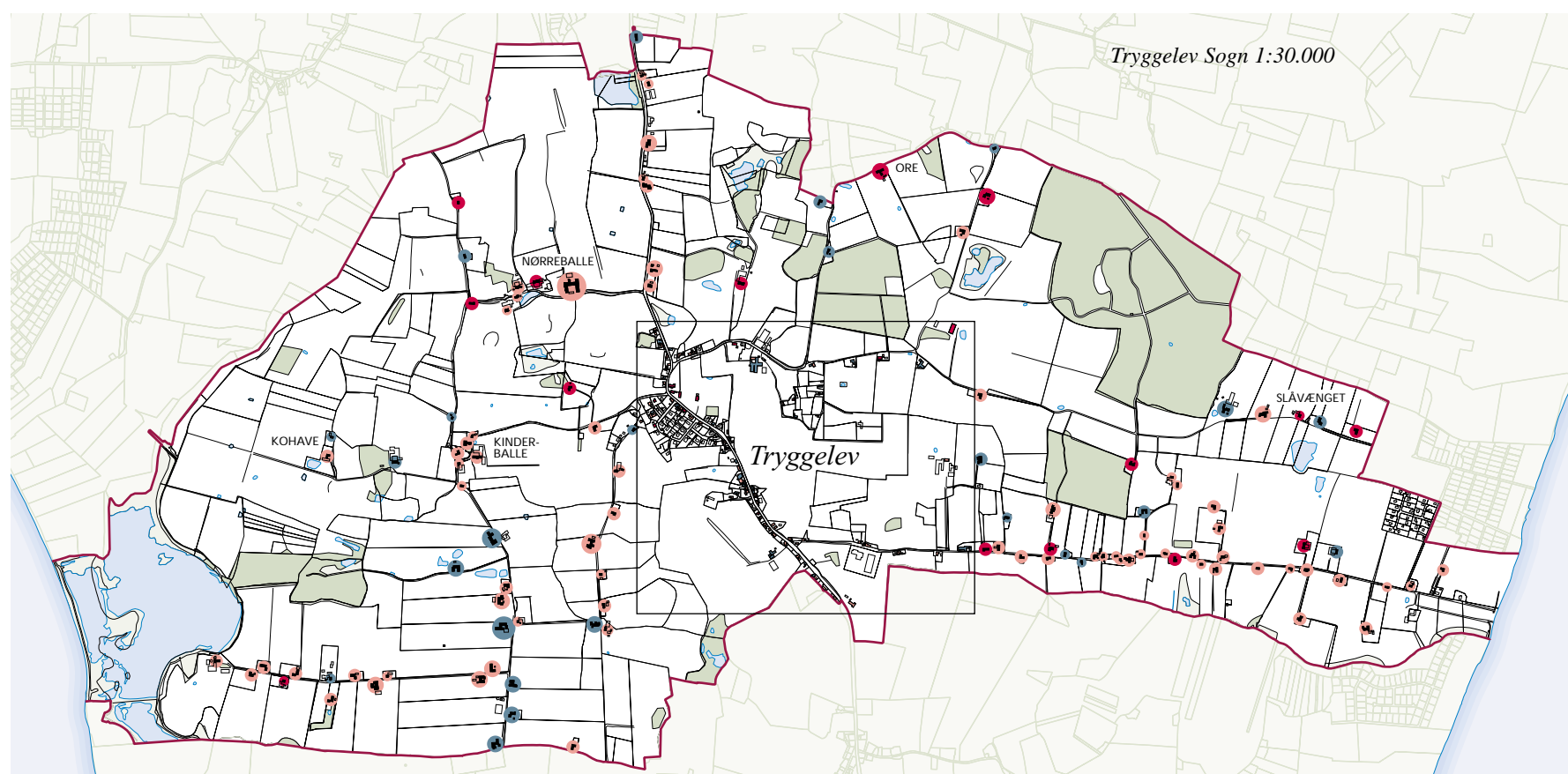
Tryggelev Sogn

Stationen i Tryggelev er typisk for Langelandsbanens stationsbygninger med deres karakteristiske 'skæve' snit.

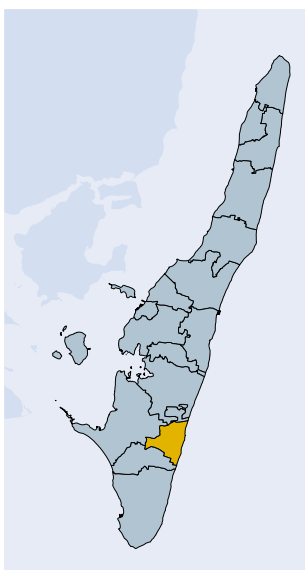

Tryggelev 1:8.000

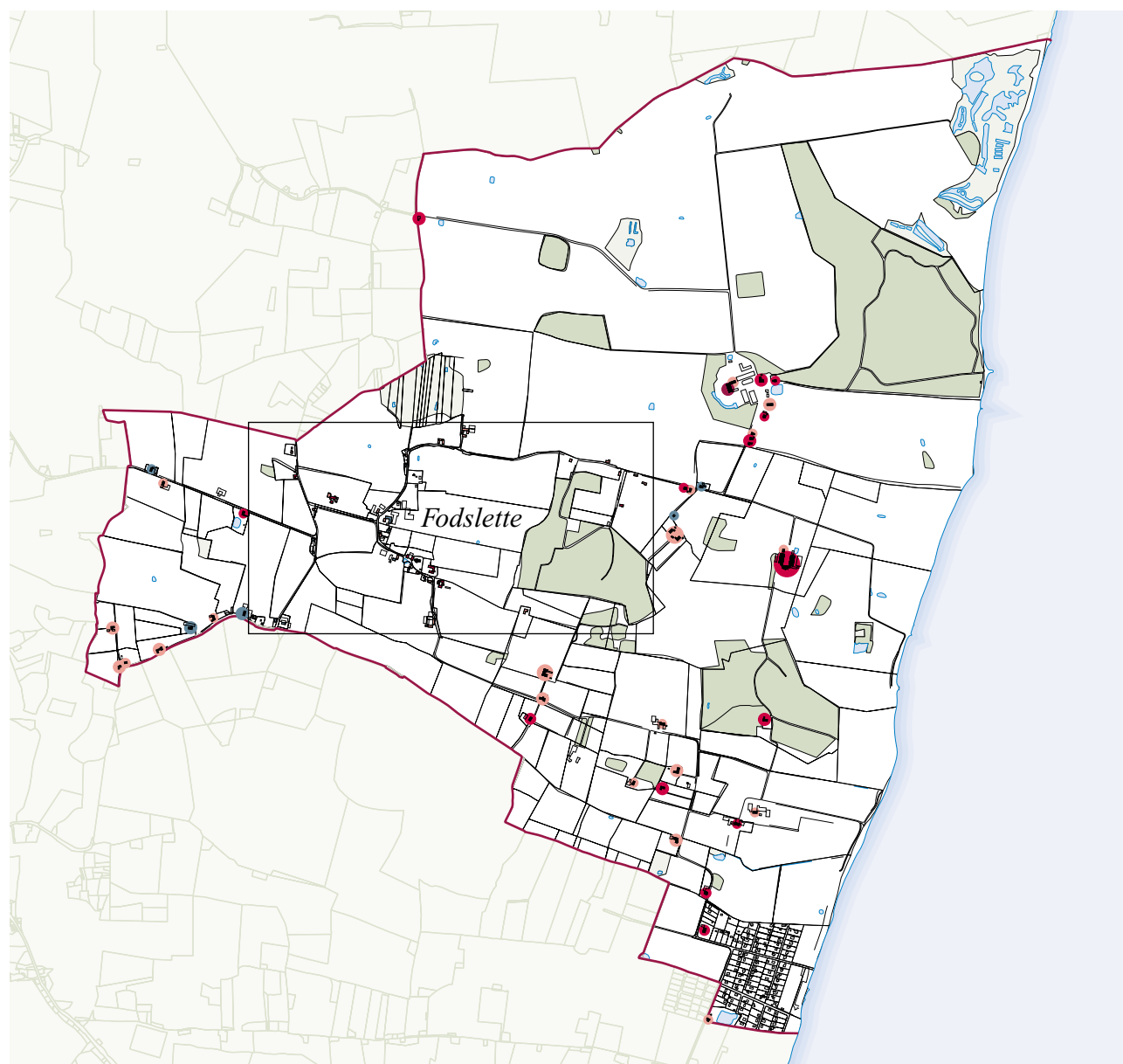

Tryggelev Sogn 1:30.000

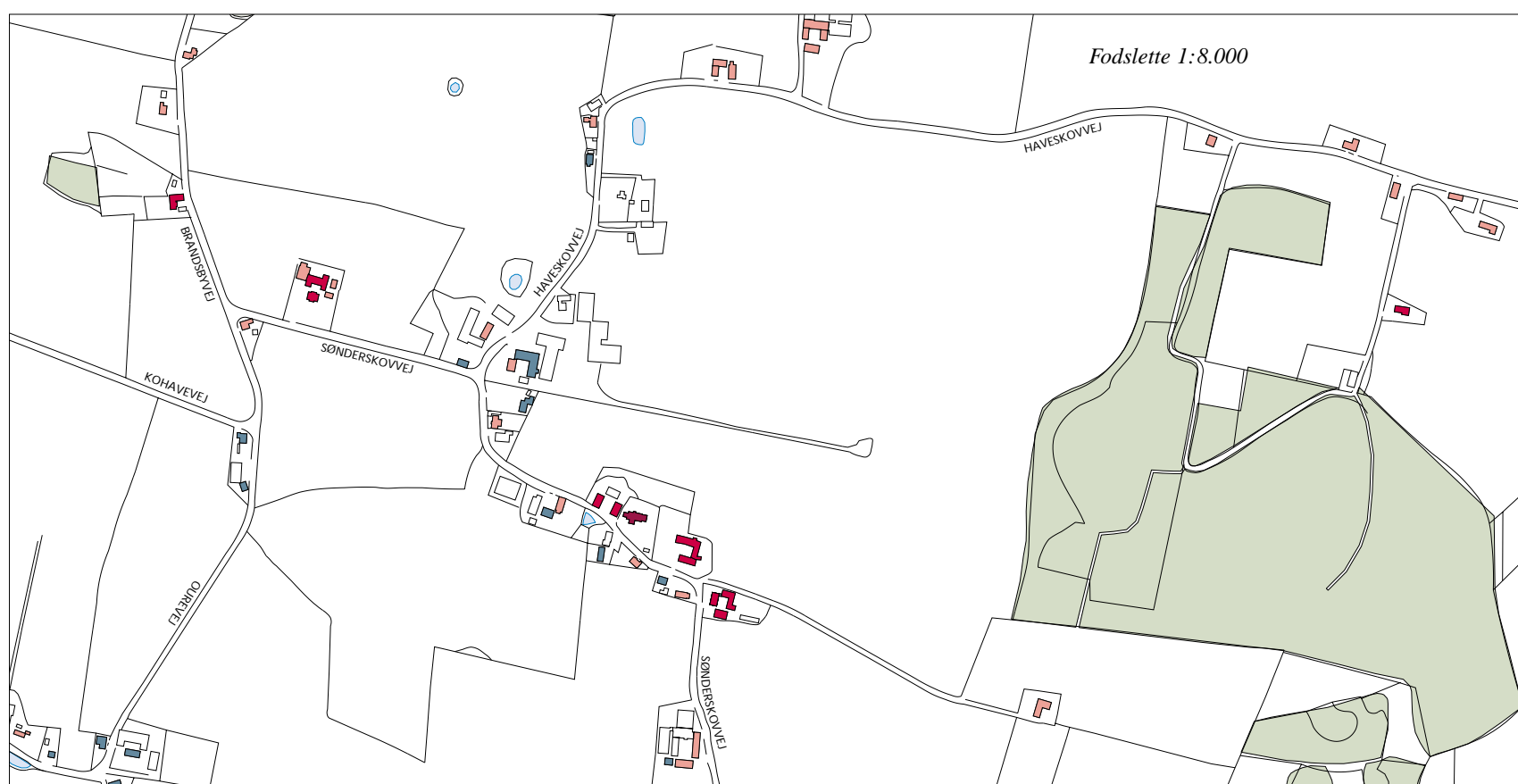
Fodslette Sogn

Fodslette er en adelby med kirke. Byen, som har hørt under hovedgården Hjortholm, nævnes første gang i 1339. Byens gårde og huse ligger uregelmæssigt og spredt. Kirken og den foranliggende trefløjede skole danner et helstøbt byningsmiljø.

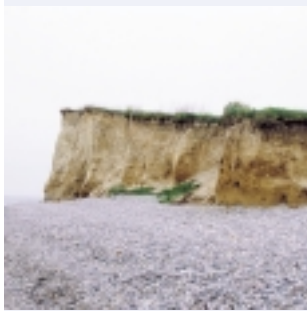
Fodslette Sogn 1:30.000

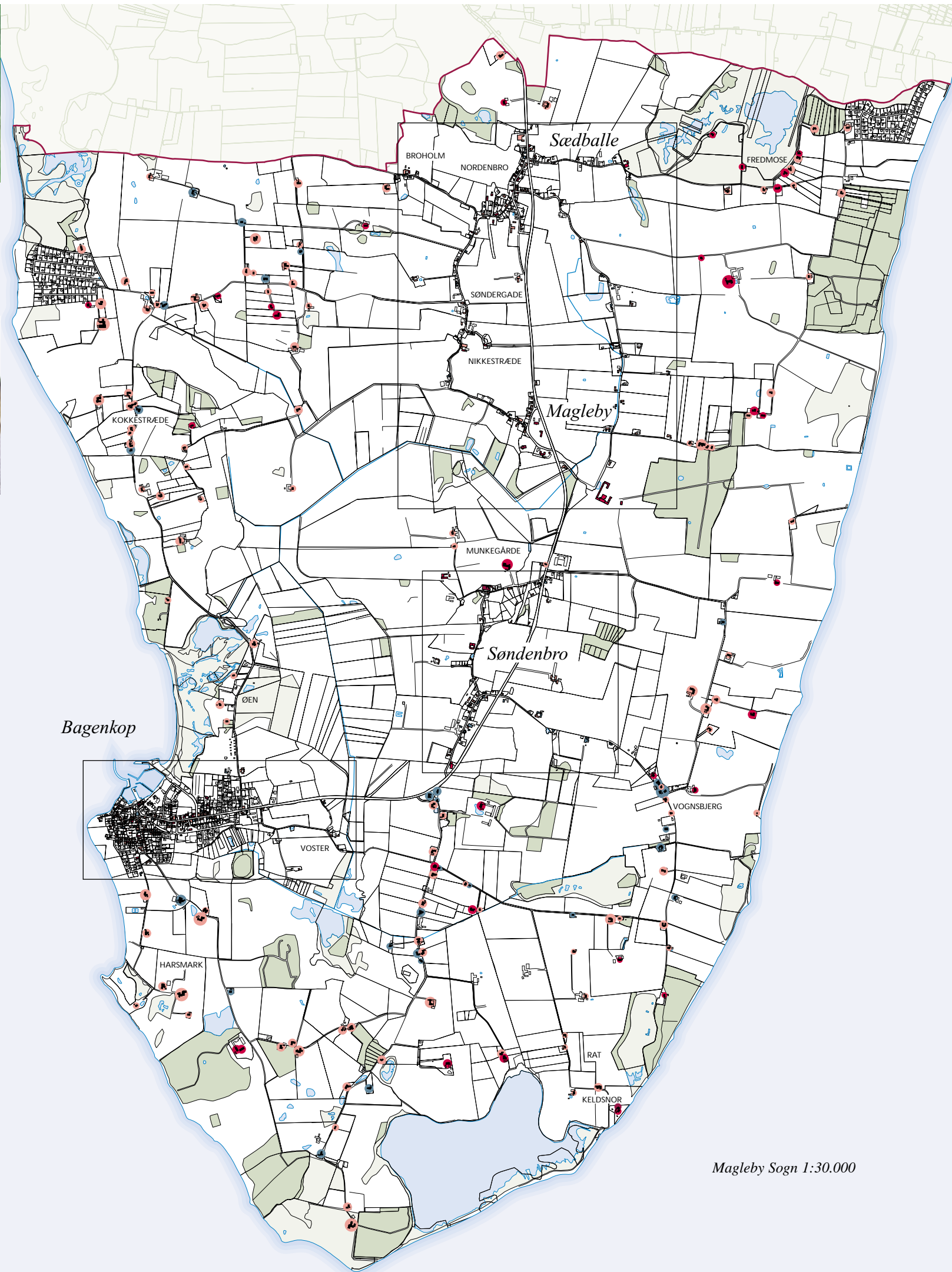
Magleby Sogn

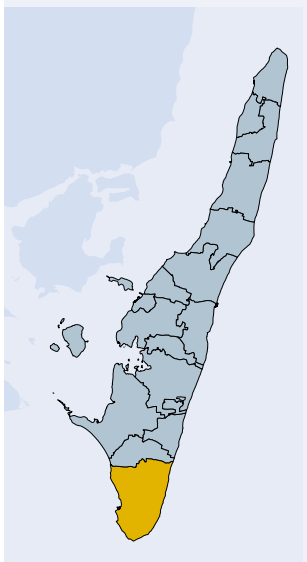
Stormflodsstenen ved Vesteregsvej fortæller om vandhøjden under stormfloden i 1872.

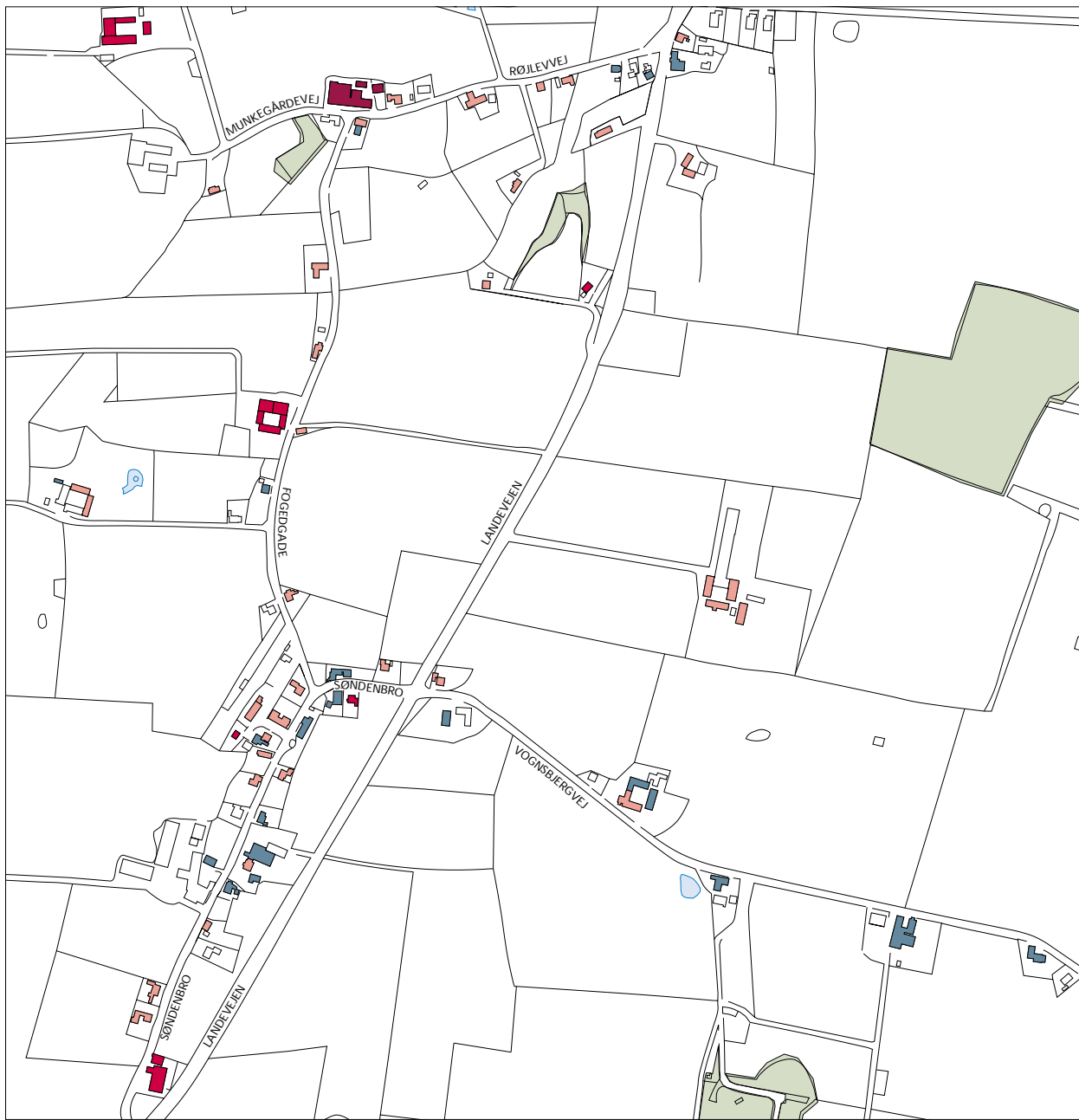

Dovens Klint på sydspidsen af Langeland står stejlt og skulpturelt ud mod havet.

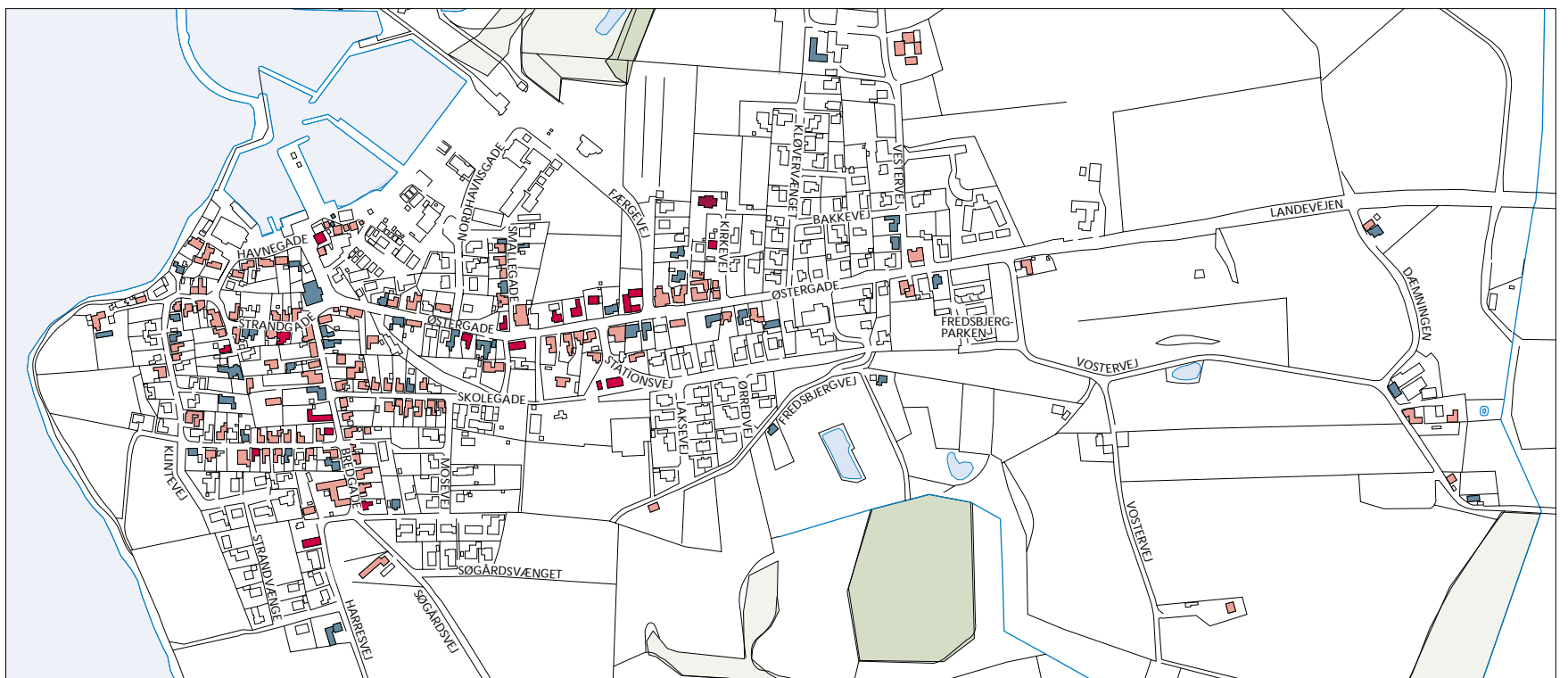

Magleby Sogn 1:30.000

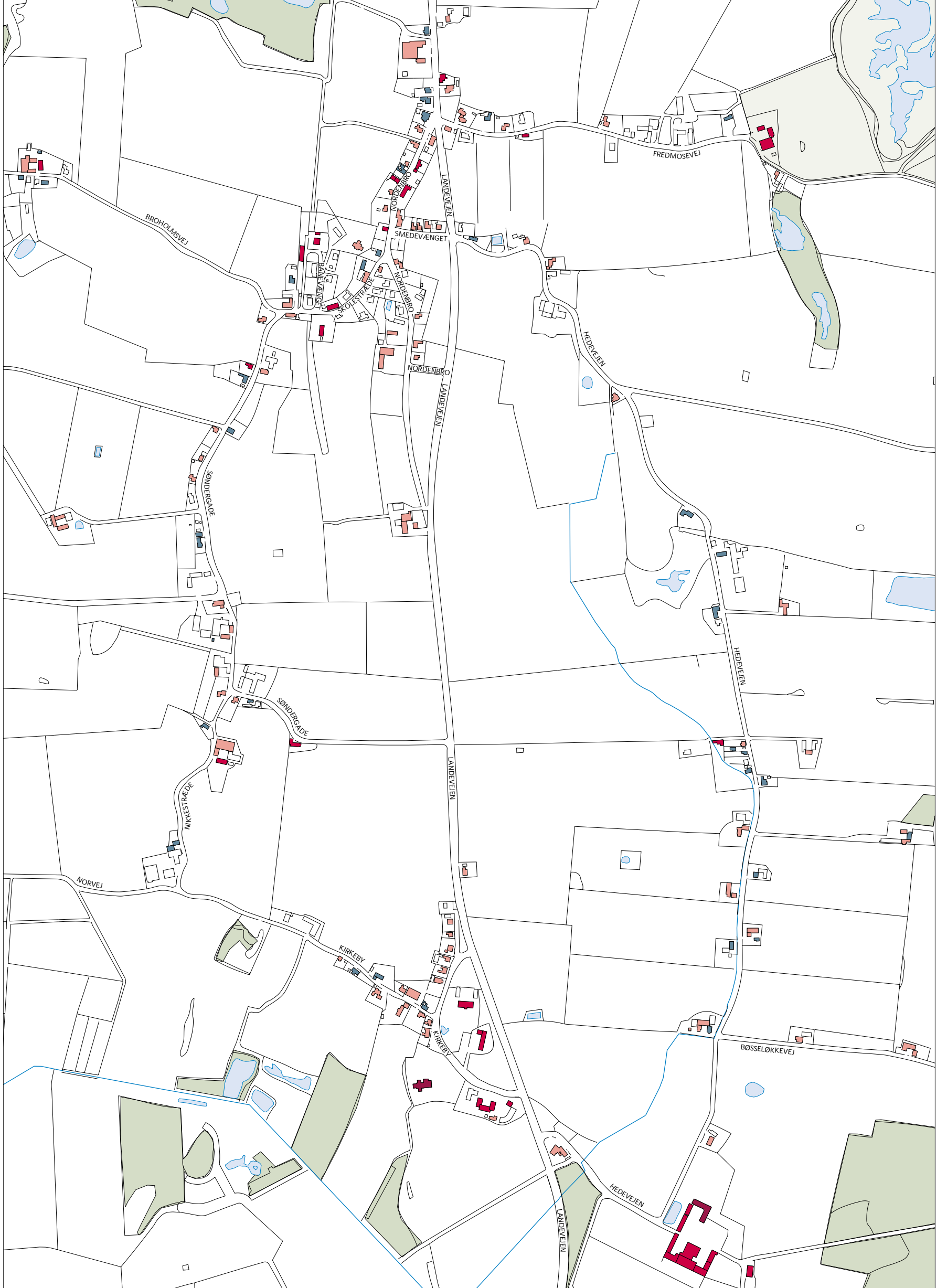

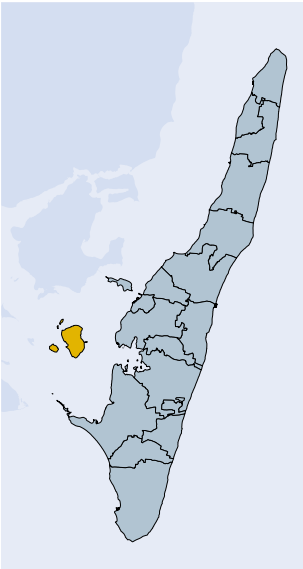
Søndebro 1:8.000

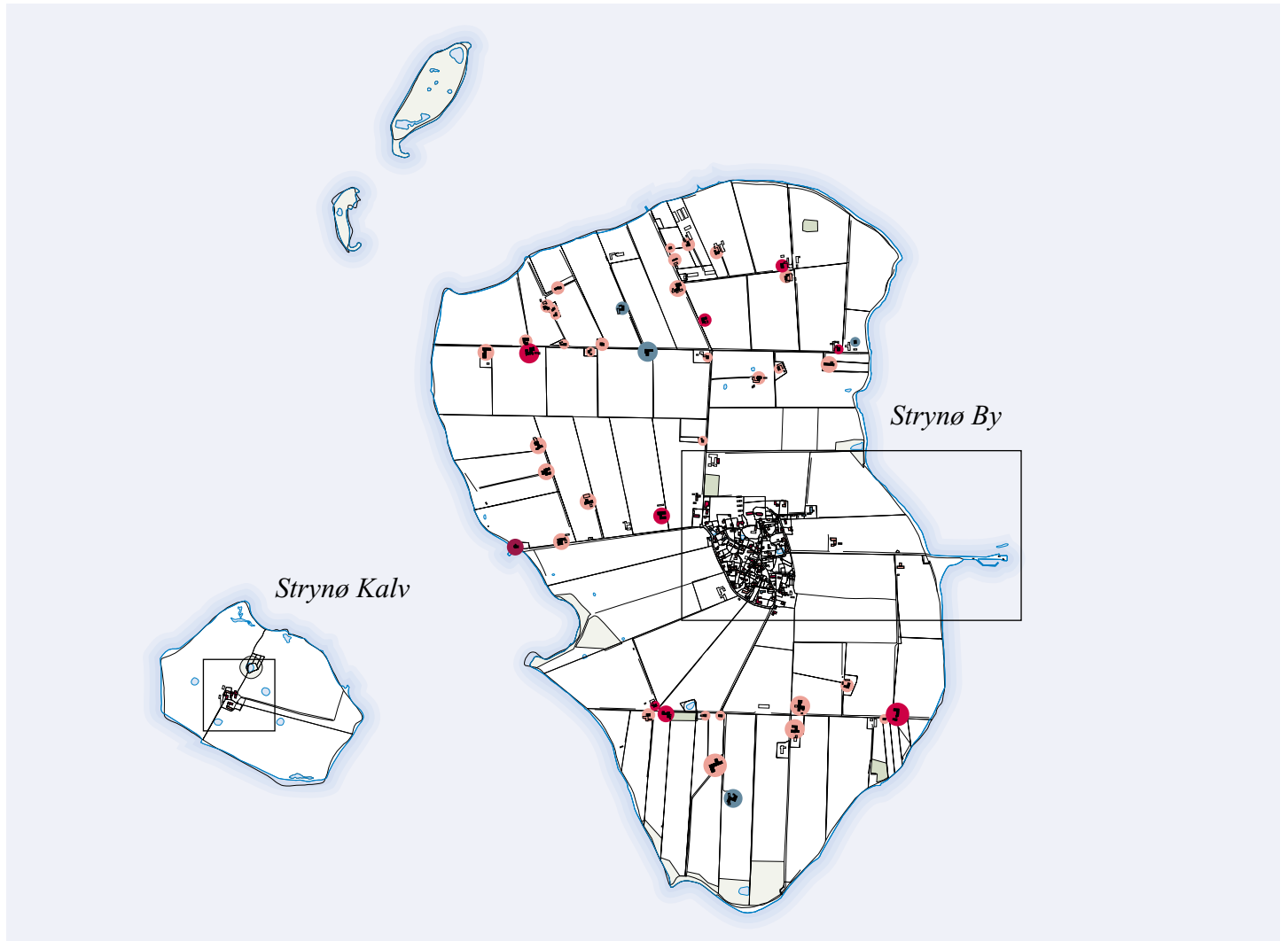
Bagenkop 1:8.000

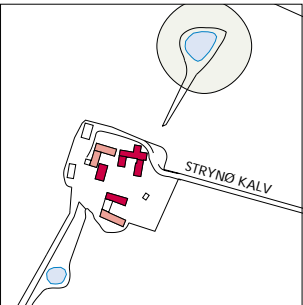
Strynø Sogn

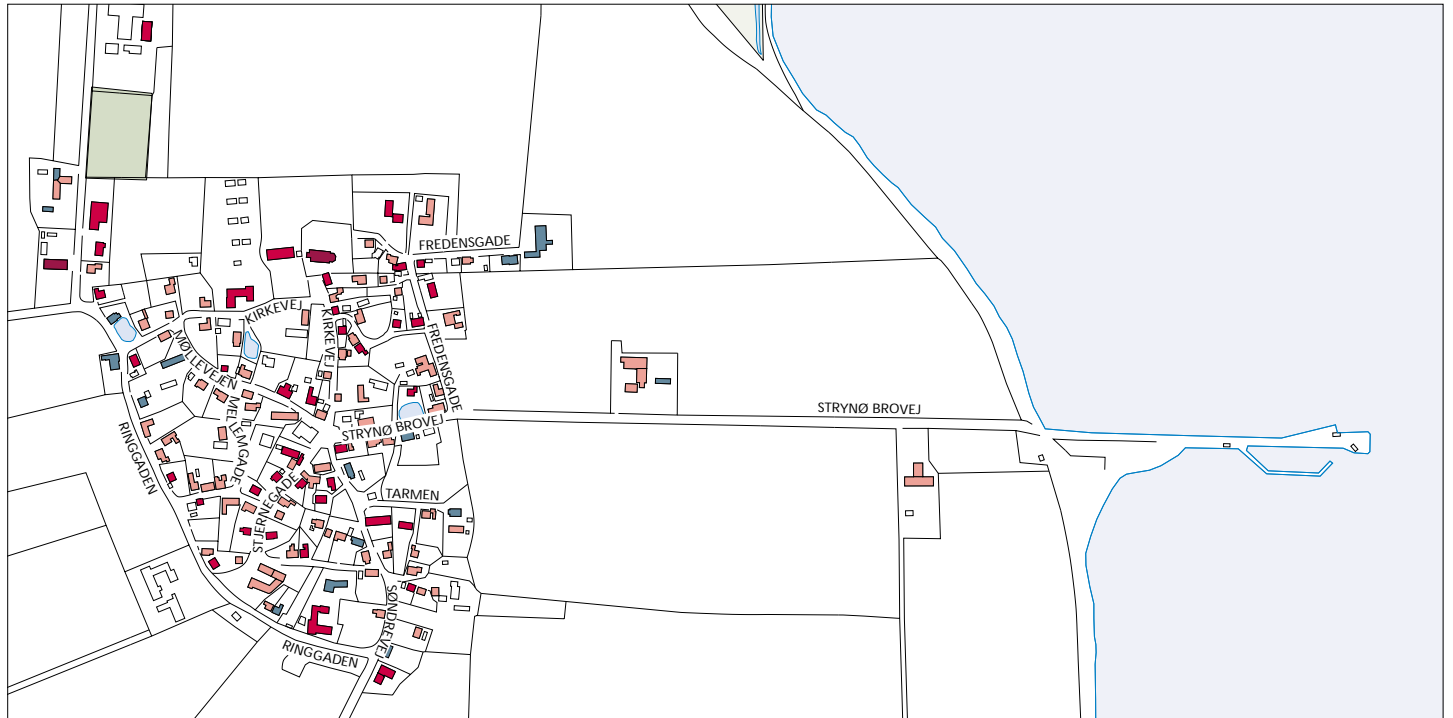
Pladsen foran Strynø Kirke domineres af et stort egetræ. Oprindeligt stod de eneste træer på Strynø oppe ved kirken og præstegården. I dag er Strynø By præget af en rig vegetation.

Strynø Sogn 1:30.000

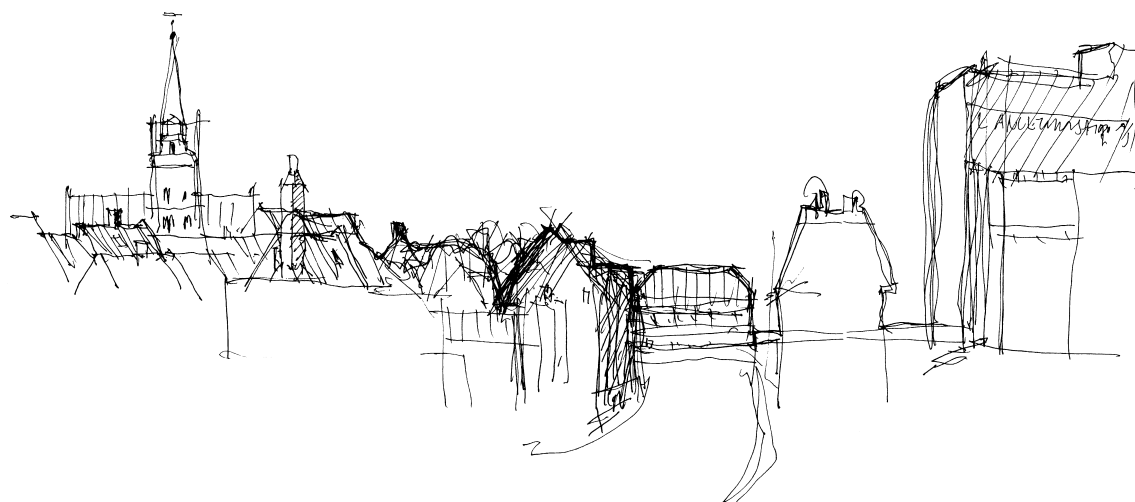
Strynø Kalv 1:8.000

Strynø By og havn 1:8.000

Hatbakke ved Vindebyvej 10. Trægruppen på toppen forstærker bakkens vertikal.

Rudkøbings profil - vinklet mellem kirken og Langelands Kort.

Med udgivelsen af Langeland atlas er der skabt et overblik over øens bevaringsværdige kulturmiljøer og enkeltbygninger. Det er følgegruppens håb, at det fælleskommunale atlas må medvirke til en koordineret og afstemt indsats i de tre kommuner.

Atlasset har både en praktisk og sagsorienteret funktion, men også en turistfremmende funktion. Følgegruppen skal i den anledning anbefale, at der fremstilles en plakatserie, som retter sig både mod grundejeren, som vil bygge om eller til, og mod turistene, som besøger Langeland.

Plakaten kan ikke stå alene, men bør følges op med en fælles vejledning om, hvordan man griber en byggesag an, når man har et bevaringsværdigt hus. Endvidere bør der udarbejdes foldere med turforslag, som fortæller kortfattet om de kulturmiljøer, som turen omfatter.

Det er følgegruppens holdning, at de mange oplysninger, som bygningsregistreringen rummer om de enkelte bygninger, bør gøres tilgængelige på inter-

nettet i en GIS-baseret udgave. Herved fås en lettilgængelig adgang, hvor man ved at pege på en lokalitet i kortet kan fremkalde de oplysninger, som er knyttet til den udpegede lokalitet. Rudkøbing Kommune har tidligere lavet en bevarende lokalplan for Strynø og Strynø Kalv. Dette arbejde bør fortsættes, således at der under alle omstændigheder udarbejdes bevarende lokalplaner for at beskytte de unikke kulturmiljøer som fx Rudkøbing bymidte og Tranekær.

Byudviklingen i Rudkøbing, Tranekær og Bagenkop bør respektere den nære sammenhæng, der er mellem byen og det omliggende landskab. Rudkøbings afgrænsning mod Vejlen skal opretholdes i sin nuværende skikkelse, gerne med en opstramning via fastlagte byggelinjer. Tranekær bør ikke vokse ud i lavbundsområderne syd og nord for byen, og Bagenkop bør ikke udbygges længere op ad Bagenkop Bjerg, end til den nuværende bygrænse.

I det åbne land finder følgegruppen det af største vigtighed, at de kulturtræk som er almindelige på Langeland i dag bliver fastholdt. Det drejer sig fx

om beplantninger ved vejsving, hækplantninger og stendiger ved skel.

Følgegruppen er endvidere meget opmærksom på, at mange landsbyer rummer enestående kvaliteter, som ved uheldig huludfyldning, ukarakteristisk beplantning og utilpassede ombygninger kan ødelægges for bestandig. Det er således følgegruppens klare holdning, at den ovenfor omtalte ombygningsvejledning skal indeholde anvisninger på bygningspleje for både by- og landhuset. Ligesom den skal tage højde for de bymæssige sammenhænge.

For Rudkøbings vedkommende er en renovering af Østergade og Torvet påtrængende. Beplantningen i Østergade passer ikke til gaderummet, ligesom Torvets indretning og møblering trænger til en mere bevidst arkitektonisk bearbejdning.

Foruden en vejledning i god bygningspleje bør der efter følgegruppens mening udarbejdes retningslinjer for skiltning, både butiksskiltning og henvisningsskiltning.

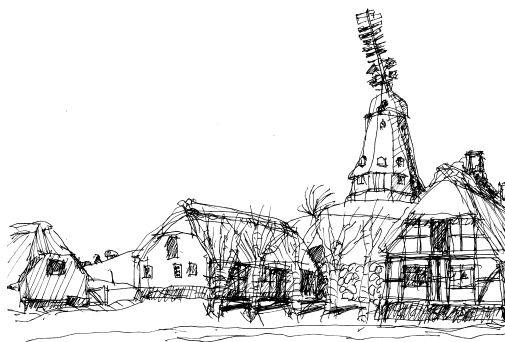

Gærdselsskovene eller stævningeskovene på Sydlangeland udgør et spændende stykke kulturhistorie.

Landlig idyl ved Hjortholm, set fra en lidt usædvanlig vinkel nord for gården.

Skovsgårds Mølle fra 1904 står højt på sin bakke med møllegården beliggende nedenfor.

En bogstavelig og charmerende skiltning fra Havnegade i Rudkøbing.

Tryggelev Kirke og den foranliggende kirkelade udgør et enestående og særpræget stykke bygningskultur.

Langelands havne er inde i en udvikling, hvor en række af de traditionelle havneaktiviteter som fx færgedrift, banevirksomhed, værftsindustri og andet er under afvikling. Til gengæld trænger andre aktiviteter sig på - fx ferielejligheder, kongres- og mødesteder eller simpelthen byudvikling med boligbyggeri. Havnene indeholder under alle omstændigheder store potentialer, som bør udvikles med respekt for de ofte meget originale miljøer, som er tilstede i havnene.

Følgegruppen er naturligvis opmærksom på, at en fortsat høj bygningskvalitet kræver en økonomisk opfølgning. I den anledning anbefales nedsat bygningsforbedringsudvalg, som med offentlig støtte efter Byfornyelsesloven - og med udgangspunkt i atlassets bygningsregistrering - kan kanalisere midler ud til de bevaringsværdige bygninger og ejendomme.

Følgegruppen skal endvidere anbefale, at kommunerne opretter såkaldte 'sprosekasser', hvorfra grundejerne kan søge om hjælp til fx at isætte de rigtige vinduer eller lægge det rigtige tag, idet 'sprosekassen' finansierer forskelsbeløbet mellem fx standardvinduet og det vindue, som passer til huset.

For at styrke bevidstheden om godt byggeri, bør kommunerne oprette en bygningspræmieringsordning, hvor man hvert år - fx på Arkitekturens Dag den 1. oktober - uddeler en pris til den eller de grundejere, som har ladet opføre et smukt nybyggeri eller foretaget en om- eller tilbygning af høj bygningsmæssig kvalitet.

Følgegruppen er opmærksom på en række forhold ved Langelands kulturmiljøer, som indenfor de nærmeste år kræver en afklaring. De mange tomme huse i landsbyerne og på landet vil lidt efter lidt få en række skavanker, som på længere sigt vil fremkalde almindeligt forfald. Der skal tages stilling til deres fremtidige status. Endvidere vil et stigende havspejl i de inddæmmede områder fordrer en stillingtagen til områdernes fremtidige status.

Endelig peger følgegruppen på vigtigheden af, at der ved både den offentlige og private planlægning sikres fysisk adgang til kommunernes natur- og kulturmiljøer. Og at der ved den kommunale planlægning iøvrigt disponeres således, at kulturmiljøets tre grundlæggende temaer - natur, kultur og arkitektur - i fremtiden indgår med samme vægt som de traditionelle kommuneplantemaer som fx erhverv, uddannelse og boliger. En fremadrettet og hensigtsmæssig håndtering af kulturmiljøtemaet vil måske på længere sigt vise sig at rumme Langelands allerstørste potentiale.

På Rudkøbing havns midtermole er rejst dette minde for faldne danske søfolk under 2. Verdenskrig.

A
Ahlefeldt-Laurvig, F.: *Generalen I-IV. 1929-1931.*

B
Bech, Jens: *Oldtidsminder på Langeland. Tryk 1 fra Langelands Museum 1996.*
Begtrup, G.: *Beskrivelse over Agerdyrkningens tilstand i Danmark. Tredie Bind. Kjøbenhavn 1806; s. 568-602.*

D
Danmarks Stednavne 13. Svendborg amts bebyggelsesnavne. København 1969.
Dragsbo, Peter og Ravn, Helle:
Jeg en gård mig bygge vil - der skal være have til. Landbohistorisk selskab 2001.

E
Etting, Vivian og Møller, Per Grau red.:
De kulturhistoriske interesser i landskabet. Skov- og Naturstyrelsen 1997.

F
Frandsen, Karl-Erik: *Vang og tægt. Studier over dyrkningssystemer og agrarstrukturer i Danmarks landsbyer 1682-83. Esbjerg 1983.*
Fyns Amt: *De fynske hovedgårde, Sammenfatninger og analyser af skemaregistreringen. Fyns Amt, Natur- og vandmiljøafdelingen 1995.*
Fyns Amt: *Hovedgårdsregistrering i Fyns Amt, Nøgle til Kommunerapporter. Fyns Amt, Natur- og vandmiljøafdelingen 1995.*
Fyns Amt: *Hovedgårdsregistrering i Fyns Amt, Sydlangeland Kommune. Skemaer og kort, Fyns Amt, Natur- og vandmiljøafdelingen 1995.*
Fyns Amt: *Hovedgårdsregistrering i Fyns Amt, Rudkøbing Kommune. Skemaer og kort, Fyns Amt, Natur- og vandmiljøafdelingen 1995.*
Fyns Amt: *Hovedgårdsregistrering i Fyns Amt, Tranekær Kommune. Skemaer og kort, Fyns Amt, Natur- og vandmiljøafdelingen 1995.*
Fyns Amt: *Landsbyer med særlige bevaringsinteresser, Rapport nr. 22 i serien 'Frednings-planlægning i Fyns*

Amt', Fyns Amt, Miljø- og arealafdelingen 1992.
Fyns Amt: *Landsbyregistrering i Fyns Amt, Foreløbig orientering, Fyns Amt, Udvalget for Teknik og Miljø, 2. oplag 1989.*
Fyns Amt: *Landsbyregistrering i Fyns Amt, Historiske forhold, Rudkøbing Kommune, Fyns Amt, Udvalget for Teknik og Miljø, 2. oplag 1992.*
Fyns Amt: *Landsbyregistrering i Fyns Amt, Historiske forhold, Tranekær Kommune, Fyns Amt, Udvalget for Teknik og Miljø, 2. oplag 1992.*
Fyns Amt: *Landsbyregistrering i Fyns Amt, Historiske forhold, Sydlangeland Kommune, Fyns Amt, Udvalget for teknik og Miljø, 2. oplag 1992.*
Fyns Amt: *Regionplan 2001 - 2013, Fyns Amtsråd 2001.*

H
Hansen, Hans Erik: *Botofte - en landsby på Langeland. Botofte 2000.*
Hastrup, Frits: *Danske landsbytyper. Århus 1964.*

J
Jensen, Jørgen Elsøe: *Historiske huse og gårde på Strynø. Nationalmuseet og Langelands Museum 1984.*
Jensen, Jørgen Elsøe: *Fra anlægstiden til den store byfornyelse. Rudkøbing 700 Aar. Rudkøbing 1987; s. 27-45.*
Jensen, Jørgen Elsøe: *Historiske huse og gårde i Rudkøbing. Nationalmuseet og Langelands Museum. København 1988.*
Jensen, Jørgen Elsøe: *Danmarks Middelalderlige Byplaner. Fyn med omliggende øer. Skov- og Naturstyrelsen og Dansk Komité for Byhistorie. Odense 1992.*
Jensen, Jørgen Elsøe: *'Forandring og funktion - danske middelalderbyer i et markedsøkonomisk landskab.' Helge Gamrath red.: Antologi fra historiestudiet Aalborg Universitet. Aalborg 2002; s. 104-139*
Jeppesen, Torben Grøngaard:
Middelalderlandsbyens opståen. Odense 1981.
Jørgensen, Steffen: *Efterretninger om Rudkøbing Kjøbstæds nuværende Tilstand. Odense 1796.*

K
Kiilsgaard, Chr.: *Rudkøbing kommunale Elektricitetsværk gennem 25 Aar. Købstadsforeningens Tidsskrift 1935; s. 220-222.*
Kiilsgaard, Chr.: *Træk af Rudkøbing Købstads Udvikling. Rudkøbing 1937.*
Kiilsgaard, Chr.: *Rudkøbing Havns Historie. Rudkøbing 1947.*
Kiilsgaard, Chr.: *Rudkøbing. Topografi og Bystyre. I-IV. Rudkøbing 1949, 1955, 1970 og 1974.*
Kiilsgaard, Chr.: *Rudkøbing Sygehus 100 år. Langelænderen. Oktober 1959, nr. 36; s. 1-4 og nr. 37; s. 1-2.*
Kiilsgaard, Chr.: *Skibsbroen. Langelandsposten. Juni 1962, nr. 2; s. 1-2.*

L
Langelands Museum: *Kulturhistoriske bevaringsinteresser. Nyere tid. Sammenfattende kommunerapport. Sydlangeland Kommune 1982.*
Lütken, V.: *Bidrag til Langelands Historie. Rudkøbing 1909.*

M
Matthiessen, Christian Wichmann m.fl.: *De nye tider - hvordan industrialiseringen forandrede vores dagligdag. Nationalmuseet 1979.*
Matthiessen, Hugo: *Gamle Gader og Gaarde i Rudkøbing. Architekten XIX. 1917; s. 173-177, 181-185 og 191-197.*
Møllerup, Jens: *Rudkøbing - dengang. Byen i billeder 1865-1915. Rudkøbing 1984.*
Møllerup, Jens: *Sundhed og sygdom. Rudkøbing 700 Aar. Rudkøbing 1987; s. 148-158.*
Møllerup, Jens: *Rudkøbing - dengang. Byen i billeder 1916-1965. Rudkøbing 1999.*

Den kinesiske pavillon i Slotsparken, Tranekær

Mortensøn, Ole og Larsen, Hans: *Møller og møllefolk - på Langeland. Rudkøbing 1982.*
Mortensøn, Ole: *'Færen går' - 150 års langelandsk færgehistorie. Langelands Museum 1999.*

N
Nordlangeland. *Vandreture i Statsskovene nr. 104. Skov- og Naturstyrelsen 1996.*
Nørrevang, Arne og Lundø, Jørgen red.:
Danmarks natur. Bd. 1. København 1979.

R
Ravn, Helle: *Haverne på Langeland. Tryk 15 fra Langelands Museum 1990.*
Rudkøbing Kommune: *Kommuneplan 2001-Forudsætninger, Hovedstruktur, Rammer for lokalplanlægning.*
Rudkøbing Kommune: *Lokalplan nr. 63 for Strynø By og bygninger i det åbne land på Strynø og Strynø Kalv.*

S
Skaarup, Jørgen: *Det ældste Rudkøbing. Rudkøbing 700 Aar. Rudkøbing 1987; s. 13-21.*
Skaarup, Jørgen: *På sporet af 1600-tallets Rudkøbing. Rudkøbing 700 Aar. Rudkøbing 1987; s. 22-26.*
Smed, Per: *Det fynske landskab. Brenderup 1978.*
Sydlangeland. *Vandreture i Statsskovene. Skov- og Naturstyrelsen 1995.*
Sydlangeland Kommune: *Kommuneplan 1998, Sydlangeland Kommune 1999.*

T
Thorsen, Peter: *Langeland landskabsanalyse. Statens Naturfrednings- og Landskabskonsulent 1972.*
Tranekær Kommune: *Kommuneplan 2000 - 2012, Redegørelse, Hovedstruktur og Rammer for lokalplanlægning, Tranekær Kommune 2001*
Trap, J. P.: *Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark. Speciel Deel. Første Bind II. Kjøbenhavn 1858; s. 774-778.*
Trap, J. P.: *Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark. Anden Udgave. Fjerde Deel. Kjøbenhavn 1873; s. 289-293.*
Trap, J. P.: *Kongeriget Danmark. Tredje omarbejdede Udgave. Tredje Bind. Kjøbenhavn 1899; s. 611-617.*
Trap, J. P.: *Kongeriget Danmark. Fjerde omarbejdede Udgave, IV. Bind. København 1923; s. 649-660.*
Trap, J. P.: *Danmark. Femte udgave. Bind V,2. København 1957; s. 632-646.*

V
Vejre, Henrik og Vikstrøm, Thomas: *Det danske landskab I-II. Naturens Verden 1994; s. 177-184 og 217-240.*

W
Winther, Th.: *Fra det gamle Rudkøbing. København 1929.*

Kolofon

Titel

Langeland -atlas over byer, bygninger og miljøer

Udgivet af

Kulturarvsstyrelsen
Kulturministeriet 2002

Manuskript og registrering

Sven Allan Jensen as ved
Arkitekt m.a.a. Robert Mogensen
Lektor ph.d. Jørgen Elsøe Jensen
Journalist Max Melgaard
Civilingeniør Thomas Jensen
Arkitekt m.a.a. Inge Smedegaard
Arkitekt m.a.a. Troels Munk-Olsen
Arkitekt m.a.a. Lone Bechmann Jensen
Arkitekt m.a.a. Jess Heine Andersen

Foto og tegning

Michael Bo Rasmussen og Robert Mogensen
Luftfoto side 24: Rudkøbing Kommune
Luftfoto side 47: privat eje
Historiske fotos og kort:
Rudkøbing Byhistoriske Arkiv
Nordlangeland Lokalhistorisk Arkiv

Redaktion

Arkitekt m.a.a. Eske Møller, Kulturarvsstyrelsen
Landskabsarkitekt Lis Jensen, Kulturarvsstyrelsen

Layout og korttegning

Etcetera Design

Kort

Udsnit af kort, hvortil Kort & Matrikelstyrelsen
har ophavsret, er gengivet med tilladelse (G3-94)

Repro og tryk

Special-Trykkeriet Viborg A/S

Papir

Multiart Silk/Arctic Volumen, svanemærket

Oplag

1. oplag. 2.000 eksemplarer

ISBN 87-91298-04-0

Distribution

Byggecentrum Boghandel
Lautrupvang 1B
2750 Ballerup
Telefon 70 12 06 00
www.byggecentrum.dk

Henvendelse angående publikationen

Kulturarvsstyrelsen
Slotsholmsgade 1
1216 København K
Telefon 72 26 51 00
www.kuas.dk

Information om bygningsbevaring

Se Kulturarvsstyrelsens hjemmeside www.kuas.dk

Publikationen kan citeres med kildeangivelse

December 2002

Tidligere udgivne kommuneatlas

Sjælland med omliggende øer

Fladså 1991
Frederiksberg 1994
Gladsaxe 1998
Helsingør 2000
Hølbæk 1993
Hvidovre 2000
Hørsholm 2000
København Byatlas 1996
København Amager 1992
København Bispebjerg 1991
København Brønshøj-Husum 1991
København Indre By/Christianshavn 1996
København Kongens Enghave 1993
København Nørrebro 1996
København Valby 1994
København Vanløse 1995
København Vesterbro 1991
København Østerbro 1995
Lyngby-Taarbæk 2000
Nakskov 1990
Nykøbing Falster 1993
Nysted 1993
Næstved 1991
Ringsted 2000
Præstø 1991
Roskilde 1990
Rødovre 1991
Rønne 1990
Skælskør 1994
Stevns 2002
Suså 1993
Søllerød 1993
Vordingborg 1995

Fyn med omliggende øer

Bogense 1990
Faaborg 1992
Middelfart 1993
Nyborg 1994
Odense 1997

Jylland med omliggende øer

Brande 1992
Christiansfeld 1992
Ebeltoft 1999
Esbjerg 1992
Fredericia 1995
Frederikshavn 1999
Grenaa 1995
Gråsten 1992
Haderslev 1991
Herning 1992
Horsens 1991
Kolding 1991
Lemvig 1996
Løgumkloster 1999
Mariager 1994
Nibe 2002
Nordborg 1991
Randers 2000
Ribe 1990
Ringkøbing 1993
Samsø 1990
Silkeborg 2000
Sindal 1991
Skagen 2000
Skanderborg 1997
Skive 1995
Struer 1997
Sønderborg 1990
Tønder 1993
Varde 1992
Vejle 2000
Viborg 1990
Aabenraa 1991
Aalborg 1994
Århus 1997

Signaturforklaring

Bevaringsværdige by- og kulturmiljøer

	Dominerende bygningsværk
	Dominerende bygningsværk
	Bebyggelsesmønster
	Bebyggelsesmønster
	Højdekurver
	Sigtelinier
	Udsigt
	Enkeltræ/Trærække
	Skov/Plantage/Krat
	Vej/Gade/Plads
	Græs/Grønning
	Jernbane
	Vand

Bevaringsværdier - bygninger

	Fredet bygning
	Høj bevaringsværdi
	Middel bevaringsværdi
	Lav bevaringsværdi

Langeland atlas

Kulturarvsstyrelsen, Tranekær Kommune, Rudkøbing Kommune og Sydlangeland Kommune har kortlagt Langelands byer, bygninger og miljøer. Resultatet præsenteres i dette atlas.

Kulturarvsstyrelsen har tidligere udgivet kommuneatlas, hvor hovedvægten har været lagt på kortlægning af bygninger og bymiljøer. Det nye atlas for Langeland er en udvikling heraf og indeholder således også kortlægning af en række værdifulde miljøer, eller kulturmiljøer, i det åbne land.

Tranekær Kommune

Rudkøbing Kommune

Sydlangeland Kommune